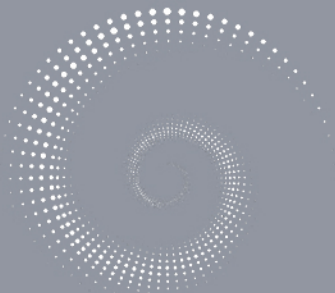

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 5Α

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗΣ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ιανουάριος 2023

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 5Α

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.

2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδου Ε., *Το νομικό καθεστώς των ιστολογίων (blogs)*, ΔιΜΕ&Ε 2018· Ανθόπουλος Χ., «Το δικαίωμα για πλουραλιστική πληροφόρηση: Συνταγματικές όψεις», στο: ιδίου, *Νέες διαστάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων*, 2001· Ανθόπουλος Χ., *Σύνταγμα, τηλεόραση και πλουραλισμός*, ΔτΑ 2017· Ασημάκης Σ., *Η ελευθερία συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας*, διδ. διατρ. ΕΚΠΑ, 2009, Εθνικό Αρχείο Διατρίβων, [εδώ](#)· Βενιζέλος Ε., *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, 2002· Βιδάλης Τ./Τάκης Α., «Το νέο status του πολίτη στην Κοινωνία της Πληροφορίας», σε Δ. Χαραλάμπης κ.ά., *Τηλεπικοινωνίες στην Κοινωνία της Πληροφορίας*, 2003· Βιδάλης Τ., «Μια πρόταση νομοθετικής πολιτικής για το συνταγματικό δικαίωμα συμμετοχής στην "Κοινωνία της Πληροφορίας"», σε Θ. Παπαχρίστου κ.ά., *Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας*, 2006· Γιαννόπουλος Γ., *Ιστολόγια (blogs) και εφαρμογή της νομοθεσίας περί Τύπου: Η πορεία της νομολογίας μέχρι την ΑΠ 1425/2017*, ΔιΜΕ&Ε 2017· Δαγτόγλου Π., *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα*, 2012· Ιγ-γλεζάκης Ι., *Το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη και οι περιορισμοί του*, 2014· Κική Γ., *Η ελευθερία των οπτικοακουστικών μέσων (υπό το πρίσμα και της Συνταγματικής αναθεώρησης του 2001)*, 2003· Κοντιάδης Ξ., *Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, 2002· Κοφίνης Σ., *Η συμμετοχή στην κοινωνία της πληροφορίας ως ένα νέο συνταγματικό δικαίωμα (αρ. 5Α παρ. 2 Σ.)*, ΔιΜΕ&Ε 2006· Μάνεσης Α., «Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εντύπων και η εφαρμογή της στην πράξη», σε *Συνταγματική θεωρία και πράξη Ι*, 1980· Μήτρου Λ., «Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας», σε Θ. Παπαχρίστου κ.ά., *Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας*, 2006· Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., *Η εξέλιξη του δικαιώματος στη λήθη*, ΕφημΔΔ 2016α· Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., *Ο θε-*

σμός του μάρτυρα δημοσίου συμφέροντος (whistleblowing), 2016b· Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., «Άρ. 5^Α», σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, ΕρμΣυντ, 2017· Παπακωνσταντίνου Α., Το συνταγματικό δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΕΔΔΔΔ 2006· Στρατηλάτης Κ., Συντάσσοντας το δικαίωμα στη δημόσια ηλεκτρονική επικοινωνία, 2006· Στρατηλάτης Κ., Χρειάζεται ειδική ρύθμιση η δημόσια σφαίρα του Διαδικτύου, ΕφημΔΔ 2014· Στρατηλάτης Κ., «Το δημοσιογραφικό απόρρητο ως θεμελιώδες δικαίωμα και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σε Σ. Ακτύπης/Ρ. Jouglex/Τ.-Ε. Συνοδινού (επιμ.), Ελευθερία έκφρασης δημοσιογράφων και σκιτσογράφων: Προστασία και περιορισμοί του δικαιώματος στο ελληνικό και κυπριακό δίκαιο, 2016· Στρατηλάτης Κ., Η ανεκπλήρωτη συνταγματική επιταγή για αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, Ινστιτούτο Ν. Πουλαντζάς, 07.12.2020, εδώ, <constitutionalism.gr> εδώ· Στρατηλάτης Κ., «Άρθ. 10», σε Ι. Σαρμάς/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος, ΕρμΕΣΔΑ, 2021· Σωτηρέλης Γ./Ξηρός Θ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, 2001· Σωτηρέλης Γ., Σύνταγμα & Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης», 2022· Τάκης Α., «"Ακατάλληλον δι' ενήλικους" – Μια πατερναλιστική ερμηνεία του νέου άρθρου 5Α παρ. 1 του Συντάγματος», σε Π. Δόνος κ.ά., Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, 2004· Τάκης Α., «Πρόσβαση στην ηλεκτρονική επικοινωνία: Η νομικοπολιτική διάσταση της σύγκλισης των τεχνολογιών», σε Θ. Παπαχρίστου κ.ά., Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, 2006· Χατζόπουλος Β./Ιγγλεζάκης Ι., Η Κοινωνία της Πληροφορίας (ΚιΠ) ως συνταγματικά προστατευόμενο αγαθό, ΕφαρμΔΔ 2011· Χρυσόγονος Κ./Βλαχόπουλος Σ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2017· Alexy R., *Constitutional Rights, Balancing, and Rationality*, Ratio Juris 2003· Iglezakis I., "Net Neutrality: Chances and Challenges in the Information Age", σε Τ.-Ε. Synodinou/Ρ. Jouglex/С. Markou/Τ. Prastitou (επιμ.), EU Internet Law in the Digital Era: Regulation and Enforcement, 2020.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Σύνταγμα.....	3
1. Ιστορία	3
2. Συστηματική ένταξη	5
II. Διεθνής προστασία	7
1. Διεθνή κείμενα	7
2. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	10
Α. Η κεντρική θέση του δικαιώματος στην πληροφόρηση σε μία δημοκρατική κοινωνία	10
Β. Πρόσβαση σε πληροφορίες τηρούμενες από δημόσιες Αρχές.....	12
Γ. Η αρχή της πλουραλιστικής πληροφόρησης στη ραδιοτηλεόραση.....	13
Δ. Πρόσβαση σε διαδικτυακές υπηρεσίες και εφαρμογές.....	15
Ε. Η αρχή της δικτυακής ουδετερότητας.....	17
III. Εθνική νομοθεσία και Δίκαιο της ΕΕ.....	18

1. Το π.δ. 28/2015	18
2. Ο ν. 4727/2020.....	19
3. Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2015/2120.....	20
4. Το π.δ. 131/2003 (Οδηγία 2001/31/ΕΚ για το ηλεκτρονικό εμπόριο) και το σχέδιο του νέου Κανονισμού για τις ψηφιακές υπηρεσίες	21
IV. Εθνική νομολογία	22
1. Το δικαίωμα στην πληροφόρηση.....	22
Α. Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας	22
Β. Αποφάσεις Πολιτικών Δικαστηρίων	26
2. Η απουσία του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας.....	27
V. Θεωρία	29
1. Φορείς και αποδέκτες.....	29
2. Το πεδίο προστασίας του δικαιώματος στην πληροφόρηση.....	30
Α. Μόνο γενικά προσιτές πηγές πληροφόρησης;.....	30
Β. Πλουραλιστική πληροφόρηση	31
Γ. Η άρρηκτη ενότητα του δικαιώματος στην πληροφόρηση με το δικαίωμα του πληροφορείν στο πλαίσιο της δημόσιας επικοινωνίας.....	34
Δ. Οι θεσμικές συνθήκες για την εκπλήρωση του δικαιώματος στην πληροφόρηση.....	35
3. Οι λόγοι περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση.....	38
Α. Η αναγκαία ασυμμετρία ανάμεσα στους λόγους περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν και τους λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση.....	38
Β. Στενή ερμηνεία των λόγων περιορισμού	39
Γ. Numerus clausus.....	40
4. Η ratio και η κανονιστική εισφορά του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας.....	42
5. Ο χαρακτήρας και το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας.....	47
6. Λόγοι περιορισμού του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας	52
VI. Καταληκτικές παρατηρήσεις.....	54

I. ΣΥΝΤΑΓΜΑ

1. Ιστορία

Το άρθρο 5Α εισήχθη στο Σύνταγμα με την αναθεώρηση του 2001. Κατά τον Ευάγγελο Βενιζέλο, Γενικό Εισηγητή της Πλειοψηφίας στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, η ρητή πλέον κατοχύρωση του δικαιώματος στην πληροφόρηση (το οποίο προηγουμένως συν-
γόταν ερμηνευτικά από το συνδυασμό των άρθρων 5 παρ. 1, 14 και 15 Σ.) προσέφερε *πρόσθετη εγγύηση της προσωπικής ελευθερίας*, καθιστώντας σαφές ότι το δικαίωμα αναφέρεται σε κάθε πηγή πληροφόρησης, δημόσια και ιδιωτική, καθώς και ότι απευ-

1

θύνεται όχι μόνο στο Κράτος αλλά και σε ιδιώτες· το δε δικαίωμα της παρ. 2 καθιστούσε δυνατή την υποδοχή από το Σύνταγμα της μετάβασης στην κοινωνία της πληροφορίας, κατοχυρώνοντας όχι απλώς την άσκηση των συναφών τεχνολογικών ευχερειών αλλά συνολικά τη συμμετοχή καθενός στο «κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό, εργασιακό και γενικότερο οικονομικό πλαίσιο που [η Κοινωνία της Πληροφορίας] διαμορφώνει»¹.

- 2 Η πρόταση για την εισαγωγή του άρθρου 5Α είχε ψηφιστεί με συντριπτική πλειοψηφία από την Βουλή το 1998 και στη συνέχεια έγινε ομόφωνα αποδεκτή από την Επιτροπή Αναθεώρησης της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής². Κατά τη συζήτηση των διατάξεων στην Ολομέλεια της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής στις 24.01.2001 (βλ. [εδώ](#)) εκφράστηκαν αντιρρήσεις, ιδίως αλλά όχι μόνον από βουλευτές της αντιπολίτευσης, σχετικά με το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Συγκεκριμένα, ο (τότε βουλευτής και μετέπειτα Πρόεδρος της Δημοκρατίας) Π. Παυλόπουλος, καθώς και ο Εισηγητής της Μειοψηφίας Ι. Βαρβιτσιώτης, πρότειναν τη διαγραφή του εδ. α' από την παρ. 2 του άρθρου. Κατά τον Π. Παυλόπουλο, επρόκειτο «για μια διάταξη γενικότητας και αόριστη», για «μια προεξαγγελτική παράθεση» η οποία «[δεν προσθέτει τίποτα» από νομική σκοπιά, έστω κι αν «[ε]ίναι ωραία σαν φράση». Αλλά και ο βουλευτής του τότε κυβερνώντος κόμματος Α. Μαντέλης έκρινε ότι η εν λόγω ρύθμιση «[δεν περιέχει κανένα κανόνα συμπεριφοράς είτε προς την πολιτεία είτε προς οποιαδήποτε οντότητα που επεξεργάζεται, διακινεί ή παρέχει πληροφορίες». Πλην όμως, ο Α. Μαντέλης δεν πρότεινε την απάλειψη του εδ. α', αλλά, κάνοντας ειδική αναφορά σε μηδενισμό των τελών πρόσβασης των νέων στο Διαδίκτυο, πρότεινε να προστεθεί στη δεύτερη παράγραφο ειδικότερη διάταξη που θα προβλέπει την υποχρέωση του Κράτους «να λαμβάνει μέτρα, τα οποία θα εγγυώνται τη δυνατότητα πρόσβασης σε όλους τους πολίτες, ιδιαίτερα στους νέους, σε ένα ελάχιστο επίπεδο υπηρεσιών ηλεκτρονικής πληροφόρησης, τηρουμένων πάντοτε των προβλέψεων των άρθρων 9, 9α και 19». Στην ίδια κατεύθυνση, ο βουλευτής Λ. Αποστολίδης, πρότεινε την ενίσχυση των διατάξεων των δύο πρώτων παραγράφων «με μία τρίτη παράγραφο που θα έδινε το δικαίωμα πρόσβασης σε δωρεάν υπηρεσίες, ιδιαίτερα σε υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας, αλλά και υπηρεσίες γενικότερου οικονομικού ενδιαφέροντος σε μία κατεύθυνση για κοινωνική και οικονομική συνοχή». Αξίζει να παρατεθεί εδώ και το ακόλουθο απόσπασμα από την ομιλία του πρώην Πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη: «Χωρίς τη ρητή κατοχύρωση ενός τέτοιου δικαιώματος στις μέρες μας, θα οδηγούμαστε μοιραία ή θα οδηγούσαμε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, ουσιαστικά σε ένα νέου τύπου "κοινωνικό αποκλεισμό" μέσα από την απενεργοποίηση κατοχυρωμένων συνταγματικά δικαιωμάτων του όπως της ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, της συμμετοχής του στην οικονομική και

¹ Ε. Βενιζέλος, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, 2002, σ. 157-160.

² Γ. Σωτηρέλης /Θ. Ξηρός, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, 2001, σ. 171, 178.

κοινωνική ζωή, της συμμετοχής του στην εργασία. Θα δημιουργούσαμε δηλαδή “νέες γενιές αναλφάβητων” στις οποίες κατοχυρωμένα συνταγματικά δικαιώματα, δεν θα είχαν καμιά πρακτική αξία».

Αντιρρήσεις εξέφρασε ο Π. Παυλόπουλος και για τη φράση «απολύτως αναγκαίοι» στην παρ. 1 του άρθρου 5Α, με το σκεπτικό ότι συνιστά απλή επανάληψη της γενικής ρήτηρας της αναλογικότητας του άρθρου 25 παρ. 1 Σ., επανάληψη η οποία όμως θα μπορούσε να ευνοήσει την άποψη ότι ο όρος της απόλυτης αναγκαιότητας δεν συντρέχει για τους περιορισμούς άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται χωρίς τέτοια αναφορά. Η απάντηση του Ε. Βενιζέλου έχει μεγάλη αξία για την ιστορικο-βουλευτική ερμηνεία της παρ. 1 του άρθρου 5Α: ο όρος «απολύτως αναγκαίοι» έχει τεθεί «επειδή εδώ οι συνταγματικώς θεμιτοί λόγοι, για τους οποίους μπορεί να επιβληθεί περιορισμός, περιορίζονται μόνο στους ρητά αναφερόμενους», με άλλα λόγια «διότι περιορίζεται το εύρος των συνταγματικά θεμιτών σκοπών που μπορεί να εξυπηρετεί ο περιοριστικός εκτελεστικός νόμος». Στο έργο του για το «αναθεωρητικό κεκτημένο»³, ο Ε. Βενιζέλος επιβεβαίωσε την άποψη αυτή. Άλλωστε, στη θεωρία, η φράση «απολύτως αναγκαίοι» έχει εκληφθεί ως υπόδειξη για στενή ερμηνεία των λόγων περιορισμού που παρατίθενται στη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 5 Α⁴.

2. Συστηματική ένταξη

Κατοχυρώνοντας την «παθητική» όψη της επικοινωνιακής αυτονομίας, την «ελευθερία του πληροφορείσθαι»⁵, το δικαίωμα στην πληροφόρηση της παρ. 1 του άρθρου 5Α συνιστά πτυχή αφενός της αρχής της προσωπικής αυτονομίας⁶, της οποίας το γενικό συνταγματικό θεμέλιο εντοπίζεται στο άρθρο 5 παρ. 1 Σ. [έτσι εξηγείται η θέση των

³ Ε. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, ό.π., σ. 158.

⁴ Κ. Χρυσόγονος/Σ. Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2017, σ. 248· Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, «Άρ. 5Α», σε Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης, *ΕρμΣυντ*, 2017, αρ. 11.

⁵ Πρβλ. Βιδάλη Τ./Τάκη Α., «Το νέο status του πολίτη στην Κοινωνία της Πληροφορίας», σε Δ. Χαράλαμπος κ.ά., *Τηλεπικοινωνίες στην Κοινωνία της Πληροφορίας*, 2003, σ. 80: «Με τη νέα διάταξη του άρθρου 5Α παρ. 1 Συντ. ο αναθεωρητικός νομοθέτης δεν κατοχυρώνει βέβαια το δικαίωμα καθενός να πληροφορεί ή να πληροφορείται –αυτά άλλωστε ήδη κατοχυρώνονται επαρκώς στο πλαίσιο της παθητικής και ενεργητικής ελευθερίας της πληροφόρησης–, αλλά τα προϋποθέτει. Αυτό που κατοχυρώνει, αντίθετα, είναι το δικαίωμα καθενός στην πληροφόρηση, δηλαδή την ικανότητα καθενός, ασκώντας την ήδη κατοχυρωμένη ελευθερία του να πληροφορείται, να έχει πρόσβαση στο σύνολο της διακινούμενης πληροφορίας, που του είναι αναγκαία για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και τη συμμετοχή του στην κοινωνική ζωή».

⁶ Α. Τάκης, «"Ακατάλληλον δι' ενήλικους" – Μια πατερναλιστική ερμηνεία του νέου άρθρου 5Α παρ. 1 του Συντάγματος», σε Π. Δόνος κ.ά., *Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα*, 2004, σ. 77-78.

νέων διατάξεων στο συνταγματικό κείμενο⁷, αφετέρου της *δημοκρατικής αρχής* (άρθρο 1 Σ.), τόσο υπό την έννοια ότι η επαρκής, αξιόπιστη και πολύπλευρη πληροφόρηση συνιστά αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη δημοκρατικής δημόσιας σφαίρας⁸, για τον πολιτικό πλουραλισμό⁹ και για το σχηματισμό εκλογικών προτιμήσεων¹⁰, όσο και υπό την έννοια της απαίτησης για διαφάνεια της κρατικής δράσης και των κάθε λογής «ιδιωτικών εξουσιών», ώστε να καθίσταται εφικτός ο έλεγχός τους από τα ΜΜΕ, από τις οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών και από την κοινή γνώμη¹¹. Η εκπλήρωση του δικαιώματος στην πληροφόρηση, αλλά και του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, συνιστά λοιπόν όχι μόνο αναγκαίο όρο της προσωπικής αυτονομίας, αλλά και αναγκαία προϋπόθεση για την πραγμάτωση της *πολιτικής συμμετοχής* και της *δημόσιας αυτονομίας*.

- 5 Το δικαίωμα στην πληροφόρηση του άρθρου 5Α παρ. 1 Σ. τελεί σε σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και εν μέρει αλληλοεπικάλυψης με τα δικαιώματα που απορρέουν από το

⁷ Βλ. Ξ. Κοντιάδη, *Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, 2002, σ. 198.

⁸ Α. Μάνεσης, «Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εντύπων και η εφαρμογή της στην πράξη», σε *Συνταγματική θεωρία και πράξη Ι*, 1980· ΣτΕ Ολ. [3427/2010](#), [1901/2014](#), [3914/2015](#).

⁹ Χ. Ανθόπουλος, «Το δικαίωμα για πλουραλιστική πληροφόρηση: Συνταγματικές όψεις», στο ίδιο, *Νέες διαστάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων*, 2001· Γ. Σωτηρέλης, *Σύνταγμα & Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»*, 2022, σ. 168, 334, 354, 520.

¹⁰ Ξ. Κοντιάδης, *Ο νέος συνταγματισμός*, ό.π., σ. 199-201.

¹¹ Συναφές είναι εδώ η νομολογία του ΕΔΔΑ για τον Τύπο ως «δημόσιο φύλακα» (public watchdog) (βλ. ενδεικτικά *Observer and Guardian v. the United Kingdom*, 13585/88, 26.11.1991, § 59· *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, 65286/13 και 57270/14, 10.01.2019, § 161). Η αποστολή του δημόσιου φύλακα βαρύνει κατά κύριο λόγο τους δημοσιογράφους, τους συντονιστές πολιτικών ή άλλων ενημερωτικών εκπομπών κ.λπ., όμως στην εκπλήρωσή της μπορεί να συμβάλλει και κάθε άλλο πρόσωπο το οποίο αξιοποιεί τα ΜΜΕ για να διαδώσει πληροφορίες ή/και για να εκφράσει την κριτική του. Άλλωστε, το ΕΔΔΑ έχει διαπλάσει την έννοια του «κοινωνικού φύλακα» (social watchdog), αποδίδοντας τη συναφή αποστολή στις ΜΚΟ, οι οποίες δημιουργούν σημαντικά πεδία δημοσίου διαλόγου, όταν η δράση τους στρέφει την προσοχή του κοινού σε ζητήματα δημοσίου συμφέροντος ή ενδιαφέροντος (βλ. *Animal Defenders International v. the United Kingdom*, 48876/08, 22.04.2013, § 103· *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others v. Bosnia and Herzegovina*, 17224/11, 27.06.2017, §§ 86-87· *Margulev v. Russia*, 15449/09, 08.10.2019, § 48· βλ. επίσης *Cangi c. Turquie*, 24973/15, 29.01.2019, § 32, όπου η ιδιότητα του «κοινωνικού φύλακα» αποδόθηκε σε δικηγόρο ο οποίος ήταν μέλος ΜΚΟ). Στην απόφαση της Ευρείας Σύμβασης *Magyar Helsinki Bizottság*, η ιδιότητα του «κοινωνικού φύλακα» αποδόθηκε (τουλάχιστον θεωρητικά) και στους διαχειριστές ιστολογίων, καθώς και στους δημοφιλείς χρήστες των κοινωνικών μέσων του Διαδικτύου, στον βαθμό που διευκολύνουν την πληροφόρηση επί θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος (βλ. *Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary*, 18030/11, 08.11.2016, § 168).

άρθρο 14 παρ. 1 Σ. Όπως σημειώνει ο Π. Δαγτόγλου¹², όχι μόνο η ενεργητική αλλά και η παθητική πλευρά της της ελευθερίας πληροφόρησης «σχετίζεται με την ελευθερία εκφράσεως και διαδόσεως γνώμης, διότι η ελευθερία εκφράσεως γνώμης είναι άνευ περιεχομένου, αν δεν προστατεύεται συγχρόνως και η λήψη ή αποδοχή της γνώμης». Εξ άλλου, η εκπλήρωση του δικαιώματος στην πληροφόρηση αποτελεί συνταγματική αποστολή του Τύπου¹³ και της ραδιοτηλεόρασης¹⁴. Το δικαίωμα στην πληροφόρηση του άρθρου 5Α παρ. 1 Σ. δεν ταυτίζεται αλλά πάντως συνδέεται με τη θεσμική εγγύηση της ελεύθερης και πλουραλιστικής διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Πρόκειται, άλλωστε, για «δικαίωμα-πλαίσιο» ως προς τα ειδικότερα δικαιώματα για παροχή πληροφοριών από τη Διοίκηση (άρθρο 10 παρ. 3 Συντ.) και για τη συμμετοχή στην κοινωνία της πληροφορίας (άρθρο 5 Α παρ. 2 Συντ.)¹⁵.

Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας της παρ. 2 του άρθρου 5Α Σ. μπορεί να ιδωθεί ως «μετα-δικαίωμα» από το οποίο απορρέουν «επιμέρους ελευθερίες, κοινωνικές αξιώσεις και πολιτικά δικαιώματα» –όχι όμως και ως «υπερ-δικαίωμα»¹⁶. Υπ' αυτή την έννοια, λειτουργεί συμπληρωματικά προς τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε πολλές άλλες συνταγματικές διατάξεις. Όπως θα δούμε, δε, στην ενότητα για τη θεωρία, η πραγμάτωση του δικαιώματος μετέχει και στο status negativus και στο status activus και στο status positivus του υποκειμένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων – οπότε, υπ' αυτή την οπτική, το δικαίωμα της παρ. 2 του άρθρου 5Α Σ. συνιστά και εκδήλωση της αρχής του κοινωνικού κράτους.

II. ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

1. Διεθνή κείμενα

Κατοχυρώνοντας το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης, η παρ. 2 του άρθρου 19 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (κυρώθηκε με τον ν. 2462/1997) ορίζει ότι το δικαίωμα αυτό «περιλαμβάνει την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του». Η παρ. 3 του ίδιου άρθρου προβλέπει ότι η άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων «συνεπάγεται ειδικά καθήκοντα και ευθύνες» και ότι «[μ]πορεί, επομένως, να υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι όμως πρέπει να προβλέπονται

¹² Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα*, 2012, σ. 443.

¹³ Πρβλ. τη θεσμική εγγύηση του ελεύθερου Τύπου στο άρθρο 14 παρ. 2 Σ.

¹⁴ Βλ. τη ρήτρα περί «αντικειμενικής και με ίσους όρους μετάδοσης ειδήσεων και πληροφοριών» στο άρθρο 15 παρ. 2 Σ.

¹⁵ Ξ. Κοντιάδης, *Ο νέος συνταγματισμός*, ό.π., σ. 199.

¹⁶ Σ. Ασημάκης, *Η ελευθερία συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας*, διδ. διατρ. ΕΚΠΑ, 2009, σ. 76

με σαφήνεια από το νόμο και να είναι απαραίτητοι: α. Για το σεβασμό των δικαιωμάτων ή της υπόληψης των άλλων. β. Για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας ή των χρηστών ηθών».

- 8 Το άρθρο 10, παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, ορίζοντας ότι αυτό «*περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων*». Σύμφωνα με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου προβλέπει τους λόγους για τους οποίους μπορούν τα δικαιώματα αυτά να περιοριστούν μέσα από μέτρα που πρέπει να κριθούν αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία. Στην επόμενη υπο-ενότητα θα εκθέσουμε ορισμένα στοιχεία της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ.
- 9 Το άρθρο 11 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει το δικαίωμα λήψης πληροφοριών ως πτυχή της ελευθερίας έκφρασης, με λεκτικό όμοιο με αυτό που χρησιμοποιεί η ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα του κοινού στην πληροφόρηση διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε διάφορες αποφάσεις του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η πολύ γνωστή απόφαση Google Spain η οποία στάθμισε, στην περίπτωση της γνωστής μηχανής αναζήτησης, αφενός το δικαίωμα στην προστασία έναντι αθέμιτης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων και αφετέρου το δικαίωμα του κοινού να έχει πρόσβαση σε πληροφορίες, θέτοντας ως προϋπόθεση ικανοποίησης αιτημάτων διαγραφής πληροφοριών που εκτίθενται στον κατάλογο αποτελεσμάτων της αναζήτησης τον όρο να μην συντρέχει υπέρτερο συμφέρον του κοινού στην πληροφόρηση, βάσει κριτηρίων όπως ο ρόλος που διαδραματίζει το υποκείμενο στο οποίο αναφέρονται οι επίμαχες πληροφορίες στο δημόσιο βίο¹⁷. Άλλωστε, τα δικαιώματα πρόσβασης και πληροφόρησης ιδίως στο ψηφιακό περιβάλλον αποτελούν αντικείμενο πλούσιας νομοθετικής δραστηριότητας στην ΕΕ. Κάποια από τα σχετικά νομοθετήματα θα αναφερθούν στην επόμενη ενότητα του παρόντος.
- 10 Ήδη το 2003, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέδωσε Διακήρυξη για την ελευθερία της επικοινωνίας στο Διαδίκτυο. Κεντρικός άξονάς της ήταν η αρχή ότι το περιεχόμενο του Διαδικτύου δεν θα πρέπει να υπόκειται σε περιορισμούς ευρύτερους από αυτούς που εφαρμόζονται σε άλλα μέσα διάδοσης επικοινωνιακού περιεχομένου, καθώς και ότι θα πρέπει να αποφεύγονται γενικά μέτρα μπλοκαρίσματος ή φιλτραρίσματος διαδικτυακών ιστοτόπων, με εξαίρεση την εγκατάσταση φίλτρων για την προστασία των ανηλίκων σε χώρους όπως τα σχολεία και οι βιβλιοθήκες, επίσης μέτρα μπλοκαρίσματος της πρόσβασης σε *συγκεκριμένο* κάθε φορά περιεχόμενο κάποιου ιστοτόπου, εάν οι εθνικές Αρχές έχουν λάβει απόφαση σχετικά με τον παράνομο χαρακτήρα αυτού του περιεχομένου, πάντα βέβαια υπό τις

¹⁷ ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως), C-131/12, Google Spain και Google, 13.05.2014, σκ. 81, 97, 99.

εγγυήσεις και τους «περιορισμούς των περιορισμών» που προβλέπονται στην παρ. 2 του [άρθρου 10 της ΕΣΔΑ](#). Στη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών (2007)16 δηλώνεται ότι το Διαδίκτυο έχει *αξία δημόσιας υπηρεσίας*, όχι μόνο υπό την έννοια ότι τα μέλη της κοινωνίας επαφίενται σε αυτό ως βασικό εργαλείο για ποικίλες δραστηριότητές τους, αλλά και υπό την έννοια της θεμιτής προσδοκίας ότι οι υπηρεσίες του Διαδικτύου θα είναι προσβάσιμες σε προσιτή τιμή, ασφαλείς, αξιόπιστες, εξελίξιμες και διαρκείς. Η Σύσταση (2014)6 περιέχει έναν πολύ χρήσιμο Οδηγό για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των χρηστών του Διαδικτύου. Αυτός προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι η παροχή υπηρεσιών πρόσβασης στο Διαδίκτυο θα πρέπει να είναι οικονομικά προσιτή, ενώ η διακοπή της παροχής θα πρέπει να συνιστά έσχατη λύση. Η ελεύθερη δισυνοριακή κυκλοφορία πληροφοριών μέσω του Διαδικτύου αποτελεί αντικείμενο της Σύστασης (2015)6, η οποία εξειδικεύει τη ρήτρα «ανεξαρτήτως συνόρων» του [άρθρου 10](#) παρ. 1 ΕΣΔΑ. Η Σύσταση 2016(5) για τη Διαδικτυακή Ελευθερία καθορίζει δείκτες για την αξιολόγηση των νόμων και της πολιτικής των Κρατών Μελών σχετικά με το Διαδίκτυο. Άλλωστε, ήδη το 2009 η Επιτροπή Υπουργών εξέδωσε ειδική σύσταση για την ηλεκτρονική δημοκρατία (Σύσταση (2009)1).

Πολύ σημαντική είναι η Σύσταση 2016(1) για τη *δικτυακή ουδετερότητα*. Η έννοια αυτή¹⁸ έχει διαπλαστεί ως αντίβαρο στην τεχνική δυνατότητα των παρόχων υπηρεσιών πρόσβασης να διαχειρίζονται τις ροές πληροφορίας στα δίκτυα. Η διαχείριση της διαδικτυακής κυκλοφορίας και της ποιότητας της πρόσβασης εγκυμονεί τον κίνδυνο αυθαίρετης διακριτικής μεταχείρισης, ενδεχομένως μέσω μπλοκαρίσματος ή έστω μείωσης της ταχύτητας πρόσβασης, ή αντίστροφα μέσω προτεραιοποίησης, συγκεκριμένων διαδικτυακών περιεχομένων, εφαρμογών ή υπηρεσιών. Η αρχή της δικτυακής ουδετερότητας καθιερώνει την υποχρέωση των παρόχων υπηρεσιών πρόσβασης να *διαχειρίζονται τη διαδικτυακή κίνηση ισότιμα, χωρίς διάκριση βάσει του αποστολέα, του δέκτη, του περιεχομένου, της εφαρμογής, της υπηρεσίας ή της συσκευής*. Πάντως, οι πάροχοι δύνανται να λαμβάνουν μέτρα αναγκαία και ανάλογα ώστε (α) να εφαρμόσουν απόφαση δικαστικής ή ρυθμιστικής Αρχής· (β) να διατηρήσουν την ασφάλεια του δικτύου, των υπηρεσιών που παρέχονται μέσω αυτού ή/και του εξοπλισμού του τελικού χρήστη· ή (γ) να προλάβουν τον κορεσμό του δικτύου. Εξ άλλου, οι πάροχοι υπηρεσιών πρόσβασης δεν επιτρέπεται να διαχειρίζονται ευνοϊκά τη διαδικτυακή κυκλοφορία βάσει συμφωνιών με παρόχους περιεχομένου, εφαρμογών και υπηρεσιών, ιδίως εάν πρόκειται για ανταγωνιστές. Η προτιμηση διαχείριση της κυκλοφορίας δεν θα πρέπει να επηρεάζει το κόστος, την απόδοση ή την ποιότητα της πρόσβασης και οι χρήστες

11

¹⁸ I. Iglezakis, "Net Neutrality: Chances and Challenges in the Information Age", σε T.-E. Synodinou/P. Jougoux/C. Markou/T. Prastitou (επιμ.), *EU Internet Law in the Digital Era: Regulation and Enforcement*, 2020.

θα πρέπει να διαθέτουν την ευκαιρία να επιλέξουν σύνδεση με το Διαδίκτυο χωρίς τέτοια προτιμησησική διαχείριση της διαδικτυακής κυκλοφορίας.

- 12 Άξιες μνείας είναι επίσης η Σύσταση [\[2018\]1](#) για τον πλουραλισμό των ΜΜΕ και τη διαφάνεια της ιδιοκτησίας των Μέσων· η Σύσταση [\[2018\]2](#) για τους ρόλους και τις ευθύνες των ενδιάμεσων στο Διαδίκτυο· η Σύσταση [\[2022\]4](#) για την προώθηση ευνοϊκού περιβάλλοντος για την ποιοτική δημοσιογραφία στην ψηφιακή εποχή· και η Σύσταση [\[2022\]13](#) για τον αντίκτυπο των ψηφιακών τεχνολογιών στην ελευθερία έκφρασης.
- 13 Πέραν του Συμβουλίου της Ευρώπης, θα πρέπει να γίνει αναφορά στην κοινή Διακήρυξη εκπροσώπων του ΟΗΕ, του ΟΟΣΑ, του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών και της Αφρικανικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών για την Ελευθερία της Έκφρασης και το Διαδίκτυο (διαθέσιμη [εδώ](#)). Μεταξύ άλλων, η Διακήρυξη προβλέπει ότι «το μπλοκάρισμα ολόκληρων ιστοτόπων, διευθύνσεων IP, πυλών, διαδικτυακών πρωτοκόλλων ή τύπων χρήσης του Διαδικτύου (όπως είναι η κοινωνική δικτύωση) συνιστά ακραίο μέτρο –ανάλογο της απαγόρευσης μίας εφημερίδας ή ενός ραδιοτηλεοπτικού παραγωγού– το οποίο μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο σύμφωνα με διεθνή standards, για παράδειγμα εκεί όπου κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο για να προστατευθούν τα παιδιά από σεξουαλική κακοποίηση». Διακηρύσσεται, επίσης, ότι «τα συστήματα φιλτραρίσματος περιεχομένου που επιβάλλονται από μία κυβέρνηση ή από τον πάροχο μίας εμπορικής υπηρεσίας, και τα οποία δεν ελέγχονται από τους τελικούς χρήστες, αποτελούν μορφή προληπτικής λογοκρισίας και δεν δικαιολογούνται ως περιορισμοί της ελευθερίας έκφρασης». Εξ άλλου, στην §43 του [Γενικού Σχολίου Νο. 34](#) για το άρθρο 19 [ΔΣΑΠΔ](#), η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ έθεσε ως αρχή τη σκέψη ότι οι επιτρεπτοί περιορισμοί υπό την παρ. 3 του άρθρου 19 θα πρέπει να αφορούν συγκεκριμένο κάθε φορά περιεχόμενο (content-specific). Έτσι, η γενική απαγόρευση της λειτουργίας συγκεκριμένων ιστοτόπων και συστημάτων διαδικτυακής πληροφόρησης θα πρέπει να θεωρείται ασύμβατη με την παρ. 3 του άρθρου 19.
- 14 Τα παραπάνω κείμενα δίνουν απλώς μία «γεύση» της σημασίας που έχουν αποκτήσει και για το διεθνές δίκαιο οι εγγυήσεις για την ελεύθερη πρόσβαση και για την ελεύθερη κυκλοφορία, ανταλλαγή και λήψη πληροφοριών στο Διαδίκτυο. Όπως θα δούμε αμέσως, ιδιαίτερες εγγυήσεις εισφέρει και η νομολογία του ΕΔΔΑ.

2. Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

[Α. Η κεντρική θέση του δικαιώματος στην πληροφόρηση σε μία δημοκρατική κοινωνία](#)

- 15 Κατά το ΕΔΔΑ, η ελευθερία έκφρασης αποτελεί όρο της προσωπικής αυτονομίας αλλά και θεμέλιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας με καταστατικές αξίες τον πλουραλισμό, την

ευρύτητα πνεύματος και την ανεκτικότητα¹⁹. Με αυτόν τον προσανατολισμό, το ΕΔΔΑ έχει προσδώσει κομβικό ρόλο στο δικαίωμα του κοινού να λαμβάνει πληροφόρηση για τα θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος. Έτσι, με δεδομένη και τη ρήτρα του άρθρου 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ για τα καθήκοντα και τις ευθύνες εκείνων οι οποίοι ασκούν τα δικαιώματα που απορρέουν από την ελευθερία έκφρασης, το ΕΔΔΑ απέδωσε στον Τύπο (υπό ευρεία έννοια, η οποία περιλαμβάνει τις ενημερωτικές λειτουργίες των ραδιοτηλεοπτικών²⁰ και των διαδικτυακών²¹ Μέσων) το καθήκον –και όχι απλώς το δικαίωμα– να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες επί όλων των θεμάτων που σχετίζονται με το δημόσιο συμφέρον, υπογραμμίζοντας ότι αυτό το καθήκον συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα του κοινού να λαμβάνει τις συναφείς πληροφορίες και ιδέες²². Πλέον, κατά το ΕΔΔΑ, ο Τύπος έχει αναλάβει και την αποστολή να καθιστά διαθέσιμα στο κοινό, μέσω του Διαδικτύου, αρχεία με ειδήσεις του παρελθόντος²³, με την υπόμνηση βεβαίως ότι η χρήση του Διαδικτύου επιτείνει τους κινδύνους για διάφορα ανθρώπινα δικαιώματα²⁴. Η ικανοποίηση του δικαιώματος του κοινού να λαμβάνει πληροφόρηση επί θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος αποτελεί το πλέον καθοριστικό κριτήριο σε υποθέσεις προσβολής του δικαιώματος στην υπόληψη²⁵, του δικαιώματος στην ίδια εικόνα²⁶,

16

¹⁹ Βλ. [Handyside v. the United Kingdom](#), 5493/72, 07.12.1976, § 49· [Sunday Times v. the United Kingdom](#), 6538/74, 26.04.1979, § 65· [Lingens v. Austria](#), 9815/82, 08.07.1986, § 41· και περαιτέρω, ενδεικτικά, [Nilsen and Johnsen v. Norway](#), 23118/93, 25.11.1999, § 43· [Éditions Plon v. France](#), 58148/00, 18.05.2004, § 42· [Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France](#), 40454/07, 10.11.2015, § 88· [Paraskevopoulos v. Greece](#), 64184/11, 28.06.2018, § 29· [Monica Macovei v. Romania](#), 53028/14, 28.07.2020, § 72.

²⁰ Βλ. [Pedersen and Baadsgaard v. Denmark](#), 49017/99, 17.12.2004, § 79· [Alpha Doryforiki Tileorasi Anonymi Etaireia v. Greece](#), 72562/10, 22.02.2018, §§ 48, 59–61.

²¹ Βλ. [Editorial Board of Pravoye Delo and Shtetel v. Ukraine](#), 33014/05, 05.05.2011, § 64· [Delfi AS v. Estonia](#), 64569/09, 16.06.2015, § 110· [OOO Regnum v. Russia](#), 22649/08, 08.09.2020, §§ 60–61.

²² Βλ. [Sunday Times v. the United Kingdom](#), ό.π., § 65· [Cumpăna and Mazăre v. Romania](#), 33348/96, 17.12.2004, § 93· [Axel Springer AG v. Germany](#), 39954/08, 07.02.2012, § 79· [Marian Maciejewski v. Poland](#), 34447/05, 13.01.2015, § 70· [Novaya Gazeta and Milashina v. Russia](#), 45083/06, 03.10.2017, § 56· [Editorial Board of Grivna Newspaper v. Ukraine](#), 41214/08 και 49440/08, 16.04.2019, § 85.

²³ Βλ. [Times Newspapers Ltd \(nos. 1 and 2\) v. the United Kingdom](#), 3002/03 και 23676/03, 10.03.2009, § 27· [Węgrzynowski and Smolczewski v. Poland](#), § 59· [M.L. and W.W. v. Germany](#), 60798/10 και 65599/10, 28.10.2018, § 90· [Editorial Board of Grivna Newspaper v. Ukraine](#), ό.π., § 85.

²⁴ Βλ. [Delfi AS v. Estonia](#), ό.π., § 133· [Egill Einarsson v. Iceland](#), 24703/15, 07.11.2017, § 46· [Magyar Jeti Zrt v. Hungary](#), 11257/16, 04.12.2018, § 66. Βλ. επίσης [M.L. and W.W. v. Germany](#), ό.π., § 97, όπου επισημαίνεται ο κρίσιμος ρόλος των μηχανών αναζήτησης στη διεύρυνση της διαθεσιμότητας επιβλαβών δημοσιευμάτων και εκπομπών.

²⁵ Κ. Στρατηλάτης, «Άρθ. 10», σε Ι. Σαρμάς/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος, *ΕρμΕΣΔΑ*, 2021, αρ. 6.8.2.

²⁶ Βλ. [Von Hannover v. Germany \(no. 2\)](#), 40660/08 and 60641/08, 07.02.2012, § 109.

της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης²⁷ και άλλων δικαιωμάτων που στεγάζονται υπό το [άρθρο 8 ΕΣΔΑ](#). Πρόκειται επίσης για βασικό κριτήριο αξιολόγησης υποθέσεων κοινωνολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών²⁸, δημοσιότητας της ποινικής διαδικασίας²⁹, δημοσίευσης φωτογραφιών κατηγορουμένων³⁰, διασφάλισης του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας έναντι δημοσιευμάτων³¹ κ.λπ. Περαιτέρω, το δικαίωμα στην πληροφόρηση αποτελεί θεμέλιο του δικανικού συλλογισμού μέσω του οποίου το ΕΔΔΑ ενέταξε το δημοσιογραφικό απόρρητο (για το οποίο θα γίνει λόγος και σε επόμενη ενότητα) στο πεδίο προστασίας του θεμελιώδους δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης³². Παρακάτω θα κάνουμε αναφορά στη νομολογία του ΕΔΔΑ επί τεσσάρων ακόμη κατηγοριών υποθέσεων με ειδική βαρύτητα για τον καθορισμό του πεδίου προστασίας του δικαιώματος στην πληροφόρηση και του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, όπως αυτά κατοχυρώνονται από το άρθρο 5Α του Ελληνικού Συντάγματος.

Β. Πρόσβαση σε πληροφορίες τηρούμενες από δημόσιες Αρχές

- 17 Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, αν και το [άρθρο 10 ΕΣΔΑ](#) δεν απονέμει ατομικό δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες που τηρούνται από δημόσιες Αρχές, ούτε καθιστά υπόχρεα τα κρατικά όργανα να παρέχουν τέτοιες πληροφορίες στον καθένα, τέτοιο δικαίωμα ή τέτοια υποχρέωση μπορεί να ανακύψει, πρώτον, όταν έχει εκδοθεί σχετική δικαστική απόφαση ή, δεύτερον, όταν η πρόσβαση «εξυπηρετεί» (is instrumental) την ελευθερία διάδοσης πληροφοριών³³. Στην απόφαση της Ευρείας Σύνοψης *Magyar Helsinki Bizottság*, το ΕΔΔΑ έθεσε τα ακόλουθα κριτήρια αναφορικά προς τη συνδρομή της δεύτερης προϋπόθεσης: (α) Σκοπός του αιτήματος λήψης πληροφοριών (με έμφαση στη συλλογή πληροφοριών από δημοσιογράφους και από άλλα πρόσωπα τα οποία δημιουργούν *fora* δημόσιου διαλόγου)· (β) φύση των πληροφοριών (αυτές πρέπει να σχετίζονται με το δημόσιο συμφέρον, κάτι που συμβαίνει ιδίως όταν τίθενται ζητήματα διαφάνειας ή όταν πρόκειται για ζητήματα πολιτικού ενδιαφέροντος)· (γ) ρόλος εκείνου που ζητά πρόσβαση (με έμφαση σε πρόσωπα που επιτελούν ρόλο «δημοσίου» ή «κοινωνικού φύλακα»³⁴)· (δ) διαθεσιμότητα της πληροφορίας (η άρνηση δημόσιας Αρχής

²⁷ Βλ. [Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland](#), 931/13, 27.06.2017, §§ 167-178.

²⁸ Βλ. [Stoll v. Switzerland](#), 69698/01, 10.12.2007, §§ 117-124.

²⁹ Βλ. [Bédat v. Switzerland](#), 56925/08, 29.03.2016, §§ 55, 62-67,

³⁰ Βλ. [Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany](#), 51405/12, 21.09.2017, §§ 43-46.

³¹ Βλ. [Sunday Times v. the United Kingdom](#), ό.π., § 65 και από την πιο πρόσφατη νομολογία [Morice v. France](#), 29369/10, 23.04.2015, §§ 125, 150-153.

³² Βλ. [Goodwin v. the United Kingdom](#), 17488/90, 27.03.1996, § 39, και αναλυτικά Στρατηλάτη 2016.

³³ Βλ. [Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary](#), ό.π., § 156.

³⁴ Για τις έννοιες αυτές, βλ. υποσημείωση 11.

να παράσχει πρόσβαση δεν μπορεί να βασιστεί σε αυτό τον λόγο όταν ο αναμενόμενος φόρτος εργασίας οφείλεται στις πρακτικές που η ίδια ακολουθεί³⁵.

Στην απόφαση *Szurovecz* το Δικαστήριο έκρινε ασύμβατη προς το άρθρο 10 ΕΣΔΑ την 18
άρνηση του Ουγγρικών Αρχών να επιτρέψουν σε δημοσιογράφο να εισέλθει σε Κέντρο Υποδοχής αιτούντων άσυλο προκειμένου να λάβει συνεντεύξεις και φωτογραφίες στο πλαίσιο έρευνας για τις συνθήκες κράτησης³⁶. Στην απόφαση *Studio Monitori* το ΕΔΔΑ απέρριψε παράπονο παραβίασης του άρθρου 10 σε υπόθεση άρνησης παροχής πρόσβασης σε φάκελο ποινικής υπόθεσης, με το σκεπτικό ότι οι δημοσιογράφοι και οι «κοινωνικοί φύλακες» θα πρέπει, σύμφωνα με τα κριτήρια της απόφασης *Magyar Helsinki Bizottság*, να εξηγούν το σκοπό της χρήσης των επίμαχων κάθε φορά πληροφοριών, εφόσον τέτοιες εξηγήσεις ζητούνται από τις Αρχές, ενώ η πρόσβαση στις πληροφορίες θα πρέπει να είναι ουσιαστικής (instrumental) για την άσκηση των δικαιωμάτων τους υπό το άρθρο 10 ΕΣΔΑ³⁷.

Γ. Η αρχή της πλουραλιστικής πληροφόρησης στη ραδιοτηλεόραση

Το ΕΔΔΑ τονίζει σταθερά έως σήμερα (ακόμη δηλ. και μετά την εγκαθίδρυση των 19
διαδικτυακών Μέσων στο επίκεντρο της δημόσιας σφαίρας) ότι η απαίτηση για διασφάλιση του πλουραλισμού αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα όταν πρόκειται για τα ραδιοτηλεοπτικά Μέσα, λόγω της μεγάλης επιρροής τους συγκριτικά με την επιρροή των Μέσων του γραπτού Τύπου³⁸. «Το Δικαστήριο τονίζει ότι ο ιδιαίτερος ρόλος του Τύπου στη διάδοση πληροφοριών και ιδεών επί πολιτικών θεμάτων και επί άλλων θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος, τις οποίες το κοινό έχει δικαίωμα να λάβει ..., δεν μπορεί να εκπληρωθεί επιτυχώς εκτός εάν θεμελιώνεται στην αρχή του πλουραλισμού, της οποίας το Κράτος είναι ο ύστατος εγγυητής»³⁹. Επομένως, «σε έναν ευαίσθητο τομέα όπως τα οπτικοακουστικά Μέσα, επιπρόσθετα προς το αρνητικό καθήκον μη επέμβασης, το Κράτος έχει θετική υποχρέωση να θέσει σε ισχύ κατάλληλο νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο που να εγγυάται τον αποτελεσματικό πλουραλισμό»⁴⁰.

³⁵ Βλ. *Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary*, ό.π., §§ 158-170. Τα κριτήρια αυτά επιβεβαιώθηκαν σε μεταγενέστερες αποφάσεις: *Bubon v. Russia*, 63898/09, 07.02.2017, § 38· *Cangci c. Turquie*, ό.π., § 31· *Studio Monitori and Others v. Georgia*, 44920/09 και 8942/10, 30.01.2020, § 39· *Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine*, 10090/16, 26.03.2020, §§ 81-88.

³⁶ Βλ. *Szurovecz v. Hungary*, 15428/16, 08.10.2019, §§ 52-77.

³⁷ Βλ. *Studio Monitori and Others v. Georgia*, ό.π., §§ 40-41.

³⁸ Βλ. *Jersild v. Denmark*, 15890/89, 23.09.1994, § 31· *Murphy v. Ireland*, 44179/98, 10.07.2003, §· *Radio France and Others v. France*, 53984/00, 30.03.2004, § 39· *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova*, 28470/12, 05.04.2022, § 182.

³⁹ Ibidem, § 184.

⁴⁰ *Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy*, 38433/09, 07.06.2012, § 134.

- 20 Καθορίζοντας το κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής του πλουραλισμού, στην απόφαση *Manole* του 2009 το Δικαστήριο έθεσε την ακόλουθη αρχή: «*Το Κράτος, ως ύστατος εγγυητής του πλουραλισμού, πρέπει να διασφαλίζει, μέσω του νόμου και της πρακτικής [ενν. που ακολουθείται], ότι το κοινό έχει πρόσβαση, μέσω της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου, σε αμερόληπτη και ακριβή πληροφόρηση και σε ένα εύρος απόψεων και σχολίων, τα οποία αντανakλούν inter alia την ποικιλομορφία του πολιτικού τοπίου της χώρας*»⁴¹. Η κρίση αυτή επιβεβαιώθηκε στην απόφαση της Ευρείας Σύθεσης *NIT S.R.L.* του 2022⁴². Επιβεβαιώθηκε επίσης η κρίση ότι, «για τη διασφάλιση αληθινού πλουραλισμού στον οπτικοακουστικό τομέα σε μία δημοκρατική κοινωνία, δεν είναι αρκετό να προβλέπεται η ύπαρξη διαφορετικών καναλιών ή η θεωρητική δυνατότητα δυνητικών παραγωγών του τομέα να έχουν πρόσβαση στην οπτικοακουστική αγορά. Επιπρόσθετα, είναι αναγκαίο να επιτρέπεται η αποτελεσματική πρόσβαση στην αγορά έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ποικιλομορφία του προγράμματος συνολικά, το οποίο θα πρέπει να αντανakλά, κατά το δυνατόν, την ποικιλία των απόψεων που συναντά κανείς στην κοινωνία στην οποία απευθύνονται τα προγράμματα»⁴³.
- 21 Οι κρίσεις αυτές αφορούν τόσο τον εξωτερικό όσο και τον εσωτερικό πλουραλισμό. Στην απόφαση της Ευρείας Σύθεσης *NIT S.R.L.* του 2022 το Δικαστήριο έκρινε ότι «καμία από τις δύο πτυχές, εσωτερική ή εξωτερική, δεν θα πρέπει να εξετάζεται σε απομόνωση από την άλλη. Αντίθετα, οι δύο πτυχές θα πρέπει να εξετάζονται συνδυαστικά». Έτσι, «αυτό που μπορεί να ιδωθεί ως έλλειψη εσωτερικής πολυφωνίας στα προγράμματα που προσφέρει κάποιος ραδιοτηλεοπτικός φορέας μπορεί να ισοσταθμιστεί από την ύπαρξη αποτελεσματικού εξωτερικού πλουραλισμού»⁴⁴. Από την άλλη πλευρά, όμως, το Δικαστήριο είχε ήδη κρίνει ότι η ύπαρξη πολλών σταθμών δεν είναι από μόνη της επαρκής. Η κρίση αυτή τονίστηκε ξανά και ενισχύθηκε από χωρίο Σύστασης της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, σύμφωνα με το οποίο «ο πλουραλισμός της πληροφόρησης και η ποικιλομορφία του μηντιακού περιεχομένου δεν διασφαλίζονται αυτόματα από τον πολλαπλασιασμό των μέσων επικοινωνίας που προσφέρονται στο κοινό»⁴⁵. Άλλωστε, σύμφωνα με τα ευρήματα έρευνας που διενεργήθηκε από ειδικούς του Συμβουλίου της Ευρώπης, το καθήκον τήρησης της πολιτικής πολυφωνίας βαρύνει τη δημόσια ραδιοτηλεόραση σε όλες τις περιπτώσεις και τους ιδιωτικούς σταθμούς σε είκοσι κράτη, έναντι δεκαπέντε άλλων στα οποία ισχύουν

⁴¹ Βλ. *Manole and Others v. Moldova*, 13936/02, 17.09.2009, § 107.

⁴² Βλ. *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova*, ό.π., § 192.

⁴³ *Ibidem*, § 185. Βλ. επίσης *Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy*, ό.π., § 130· *Aydoğlan et Dara Radyo Televizyon Yayınçılık Anonim Şirketi c. Türkiye*, 12261/06, 13.02.2018, § 40.

⁴⁴ *NIT S.R.L. v. the Republic of Moldova*, ό.π., § 190.

⁴⁵ *Ibidem*.

γενικές υποχρεώσεις ακριβοδίκαιης κάλυψης της επικαιρότητας. Ενόψει αυτών των δεδομένων, το ΕΔΔΑ έκρινε μεν ότι το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ δεν επιβάλλει συγκεκριμένο πρότυπο μέτρων για τη διασφάλιση του εσωτερικού πλουραλισμού, επιβεβαίωσε δε ότι οι κανόνες της εσωτερικής πολυφωνίας που είχαν τεθεί στη Μολδαβία (και οι οποίοι δεν διαφέρουν σημαντικά από τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του Ελληνικού δικαίου) ήταν συμβατές με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ.

Δ. Πρόσβαση σε διαδικτυακές υπηρεσίες και εφαρμογές

Η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει *actio popularis*, οπότε το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι δεν συντρέχει επέμβαση στα δικαιώματα του άρθρου 10 όταν απλώς παθητικοί χρήστες διαδικτυακών υπηρεσιών στερούνται την πρόσβαση σε αυτές⁴⁶. Ωστόσο, όταν παράπλευρο αποτέλεσμα μίας δικαστικής διαταγής για μπλοκάρισμα της πρόσβασης σε κάποια διαδικτυακή εφαρμογή είναι η αδυναμία ενεργητικής χρήσης της συναφούς υπηρεσίας, με ανάρτηση ή/και διαμοιρασμό υλικού, τότε συντρέχει επέμβαση στα δικαιώματα του άρθρου 10⁴⁷. Κρίσιμο είναι και το είδος της υπηρεσίας. Σε αυτή τη συνάφεια έχει κριθεί ότι το YouTube «δεν φιλοξενεί μόνον καλλιτεχνικά και μουσικά έργα, άλλα είναι επίσης μία πολύ δημοφιλής πλατφόρμα [...] για πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες»⁴⁸. Μάλιστα, «πολιτικό περιεχόμενο που αγνοείται από τα παραδοσιακά Μέσα διαμοιράζεται συχνά μέσω του YouTube, καλλιεργώντας έτσι την ανάδυση της δημοσιογραφίας των πολιτών. Από αυτή την οπτική γωνία το Δικαστήριο δέχεται ότι το YouTube αποτελεί μοναδική πλατφόρμα εξ αιτίας των χαρακτηριστικών του, της προσβασιμότητάς του και πάνω απ' όλα εξ αιτίας του δυναμικού αντίκτυπού του»⁴⁹.

Στην υπόθεση *Kablis* οι διωκτικές Αρχές διέταξαν το μπλοκάρισμα του λογαριασμού του προσφεύγοντος στο VKontakte (μέσο κοινωνικής δικτύωσης όμοιο με το Facebook), με το αιτιολογικό ότι αυτός εξακολουθούσε να προσκαλεί σε δημόσια συγκέντρωση παρότι οι Αρχές είχαν αρνηθεί να του χορηγήσουν τη σχετική άδεια. Αφού καταδίκασε τη Ρωσία για παραβίαση των άρθρων 11 και 13 ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έκρινε ευθύς αμέσως ότι είχε συντρέξει επέμβαση και στα δικαιώματα του άρθρου 10⁵⁰. Διαπιστώθηκε, δε, ότι οι νομοθετικές διατάξεις παρείχαν στον Γενικό Εισαγγελέα την εξουσία να διατάσσει το μπλοκάρισμα ολόκληρου ιστοτόπου ή λογαριασμού μέσου κοινωνικής δικτύωσης, χωρίς να τον υποχρεώνουν να εξετάσει το ενδεχόμενο απο-

⁴⁶ Βλ. *Akdeniz c. Turquie* (dec.), 20877/10, 11.03.2014, §§ 24-28· *Cengiz and Others v. Turkey*, 48226/10 και 14027/11, 01.12.2015, § 49.

⁴⁷ Βλ. *Ahmet Yildirim v. Turkey*, 3111/10, 18.12.2012, §§ 54-55· *Cengiz and Others v. Turkey*, ό.π., §§ 50, 53-55.

⁴⁸ Βλ. *Cengiz and Others v. Turkey*, ό.π., § 51.

⁴⁹ Ibidem, § 52.

⁵⁰ Βλ. *Kablis v. Russia*, 48310/16 και 59663/17, 30.04.2019, § 84.

κλεισμού της πρόσβασης μόνον σε συγκεκριμένες αναρτήσεις. «Τέτοια υποχρέωση, ωστόσο, απορρέει απευθείας από τη Σύμβαση και από τη νομολογία των θεσμών της»⁵¹.

- 24 Η κρίση αυτή επιβεβαιώθηκε και εμπλουτίστηκε σε τέσσερις αποφάσεις του Ιουνίου 2020⁵². Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το μπλοκάρισμα της πρόσβασης σε ισότοπο συνολικά, αντί της διαταγής αφαίρεσης συγκεκριμένου στοιχείου που περιλαμβάνεται σε αυτόν, αποτελεί μορφή προληπτικού περιορισμού αντίστοιχη με την απαγόρευση κυκλοφορίας μίας εφημερίδας ή της προβολής των προγραμμάτων ενός ρ/τ σταθμού και συνιστά ακραίο μέτρο το οποίο καταπατά σκοπίμως τη διάκριση ανάμεσα σε παράνομα και νόμιμα περιεχόμενα, στερώντας την πρόσβαση στα τελευταία, κάτι που μπορεί να έχει ιδιαίτερα επιβλαβείς συνέπειες, καθώς οι ειδήσεις είναι «ευπαθές αγαθό», δηλαδή η αναβολή δημοσίευσής τους μπορεί να τους στερήσει κάθε αξία⁵³. Κάθε εν δυνάμει θιγόμενο μέρος θα πρέπει να ειδοποιείται εκ των προτέρων ώστε να λάβει μέρος στη σχετική διαδικασία, είτε ενώπιον Δικαστηρίου είτε, προηγουμένως, ενώπιον Αρχής που πληροί εκέγγυα ανεξαρτησίας⁵⁴. Η συμμετοχή του παρόχου δικτυακών υπηρεσιών (ISP) στη διαδικασία δεν επαρκεί, καθώς αυτός δεν έχει επενδυμένα συμφέροντα στα περιεχόμενα των ιστοτόπων, ούτε είναι σε θέση να γνωρίζει καλά αυτά τα περιεχόμενα, έτσι η απουσία των πρωτίστως ενδιαφερομένων μερών, εκείνων δηλαδή που ελέγχουν και διαθέτουν το περιεχόμενο των ιστοτόπων, στερεί τη διαδικασία από τον αναγκαίο αντιπαραθετικό (adversarial) χαρακτήρα της⁵⁵.
- 25 Η νομοθεσία θα πρέπει να ορίζει με σαφήνεια τις ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις για τη λήψη συγκεκριμένου κάθε φορά μέτρου περιορισμού ή αποκλεισμού της πρόσβασης, χωρίς να αφήνει περιθώρια αυθαιρεσίας στη δικαστική ή σε όποια άλλη δημόσια Αρχή καλείται να εφαρμόσει τις σχετικές διατάξεις⁵⁶. Η Αρχή που

⁵¹ Ibidem, § 94, με αναφορά σε [Ahmet Yildirim v. Turkey](#), ό.π., § 66, και σε [Cengiz and Others v. Turkey](#), ό.π., § 64.

⁵² Βλ. [Engels v. Russia](#), 61919/16, 23.06.2020· [Vladimir Kharitonov v. Russia](#), 10795/14, 23.06.2020· [Bulgakov v. Russia](#), 20159/15, 23.06.2020· [OOO Flavis and Others v. Russia](#), 12468/15 κ.λπ., 23.06.2020.

⁵³ Βλ. [OOO Flavis and Others v. Russia](#), ό.π., §§ 37-39· [Vladimir Kharitonov v. Russia](#), ό.π., § 38, 45-46· [Bulgakov v. Russia](#), ό.π., § 34.

⁵⁴ Βλ. [OOO Flavis and Others v. Russia](#), ό.π., §§ 40 και 42· [Vladimir Kharitonov v. Russia](#), ό.π., §§ 36 και 43· [Engels v. Russia](#), ό.π., § 31· [Bulgakov v. Russia](#), ό.π., § 35.

⁵⁵ Βλ. [Bulgakov v. Russia](#), ό.π., § 36· [Engels v. Russia](#), ό.π., § 32.

⁵⁶ Βλ. [OOO Flavis and Others v. Russia](#), ό.π., §§ 32, 38-40, 42-44· [Engels v. Russia](#), ό.π., §§ 27-28, 31, 34 (προβλεπόταν δυνατότητα δικαστικής απαγόρευσης της πρόσβασης σε κάθε πληροφορία που «πρέπει να απαγορευτεί στη Ρωσία»)· [Bulgakov v. Russia](#), ό.π., §§ 31, 35, 39 (εδώ είχαμε αποκλεισμό της πρόσβασης σε e-book εξτρεμιστικού περιεχομένου και ο προσφεύγων δεν είχε αμφισβητήσει ότι επρόκειτο για παράνομο περιεχόμενο, αλλά η προσφυγή αφορούσε στον αποκλεισμό της πρόσβασης σε ολόκληρο τον ιστότοπο ακόμη και μετά την αφαίρεση του παράνομου περιεχομένου).

εξετάζει την υπόθεση θα πρέπει να σταθμίζει όλα τα εμπλεκόμενα συμφέροντα και να αιτιολογεί την αναλογικότητα του μέτρου κατά τρόπο συμβατό με την ΕΣΔΑ⁵⁷. Θα πρέπει, επίσης, να διασφαλίζεται ότι θα αποκλειστεί η πρόσβαση μόνο στο φερόμενο ως παράνομο περιεχόμενο⁵⁸ και θα πρέπει ενδεχομένως να δίδεται η ευκαιρία στα ενδιαφερόμενα μέρη να αφαιρέσουν τα ίδια το επίδικο στοιχείο⁵⁹. Πάντως, κάθε Αρχή που επιλαμβάνεται τέτοιων υποθέσεων θα πρέπει να προβαίνει σε εκτίμηση του παράπλευρου αντικτύπου του μέτρου που προτίθεται να διατάξει, ενώ σε επείγουσες περιπτώσεις απαιτείται δικαιολόγηση του επείγοντος⁶⁰.

Ε. Η αρχή της δικτυακής ουδετερότητας

Προέκταση της προστασίας των μέσων άσκησης των δικαιωμάτων πληροφόρησης, 26 σε συνδυασμό με την αρχή του πλουραλισμού αλλά και με τις αρχές του ανόθευτου ανταγωνισμού, είναι η αρχή της δικτυακής ουδετερότητας⁶¹. Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη υπο-ενότητα, με αναφορά στη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης 2016(1) και όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα αναφορικά προς τον Κανονισμό (ΕΕ) 2015/2120 για τη θέσπιση μέτρων σχετικά με την πρόσβαση στο ανοικτό διαδίκτυο, η αρχή της δικτυακής ουδετερότητας (network neutrality) καθιερώνει την υποχρέωση των παρόχων υπηρεσιών πρόσβασης να διαχειρίζονται τη διαδικτυακή κίνηση ισότιμα, χωρίς διάκριση, παρέμβαση ή περιορισμό βάσει του αποστολέα, του δέκτη, του περιεχομένου, της εφαρμογής, της υπηρεσίας ή της συσκευής. Η αρχή αυτή επιβεβαιώθηκε από το ΕΔΔΑ στην απόφαση *Engels* του 2020, με ειδικότερο σημείο αναφοράς το λογισμικό και τα εργαλεία παράκαμψης φίλτρων και άλλων τεχνικών περιορισμών, όπως τα «virtual private networks» (VPN), ο περιηγητής Tor, η τεχνολογία «αθέατου Διαδικτύου» (I2P) κ.λπ.⁶². Το Δικαστήριο παρατήρησε ότι οι εν λόγω τεχνολογίες υπηρετούν διάφορους θεμιτούς σκοπούς, όπως η δυνατότητα ασφαλούς σύνδεσης με απομακρυσμένους servers και η επιτάχυνση

Vladimir Kharitonov v. Russia, ό.π., §§ 37-38, 40-41, 43-46.

⁵⁷ Βλ. Vladimir Kharitonov v. Russia, ό.π., § 45· Engels v. Russia, ό.π., § 33· 000 Flavus and Others v. Russia, ό.π., § 43.

⁵⁸ Βλ. 000 Flavus and Others v. Russia ό.π., § 41· Bulgakov v. Russia, ό.π., § 37· Vladimir Kharitonov v. Russia, ό.π., §§ 38, 41, 43 και 45.

⁵⁹ Βλ. 000 Flavus and Others v. Russia, ό.π., §§ 32 και 40.

⁶⁰ Βλ. 000 Flavus and Others v. Russia, ό.π., § 40· Engels v. Russia, ό.π., § 32· Bulgakov v. Russia, ό.π., § 37· Vladimir Kharitonov v. Russia, ό.π., § 43. Στην τελευταία αυτή υπόθεση η εκτίμηση του αντικτύπου θα διαδραμάτιζε κομβικό ρόλο, καθώς είχε αποκλειστεί η πρόσβαση σε διεύθυνση IP που φιλοξενούσε και άλλους ιστοτόπους.

⁶¹ I. Iglezakis, "Net Neutrality", ό.π.

⁶² Βλ. Engels v. Russia, ό.π., §§ 15 και 30.

της φόρτωσης ιστοσελίδων, επομένως δεν θα πρέπει να εξομοιώνονται με εργαλεία αναζήτησης και απόκτησης παράνομου περιεχομένου⁶³. Τονίστηκε, δε, ότι όλες οι τεχνολογίες πληροφόρησης, από την τυπογραφία έως το Διαδίκτυο, «είναι μέσα αποθήκευσης και πρόσβασης σε περιεχόμενα και δεν μπορούν να εξισώνονται με αυτά, όποιο κι αν είναι το νομικό καθεστώς τους. Ακριβώς όπως η τυπογραφία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να τυπωθεί ο,τιδήποτε, από ένα σχολικό εγχειρίδιο έως ένα εξτρεμιστικό φυλλάδιο, το Διαδίκτυο διατηρεί και καθιστά διαθέσιμο έναν πλούτο πληροφορίας, τμήματα του οποίου ενδέχεται να προγραφούν για πληθώρα λόγων ανάλογα με την εκάστοτε δικαιοταξία. Το να καταπνίγεις πληροφόρηση για τις τεχνολογίες πρόσβασης σε διαδικτυακή πληροφορία επειδή αυτές οι τεχνολογίες ενδέχεται να διευκολύνουν την πρόσβαση σε εξτρεμιστικό υλικό δεν διαφέρει από το να επιδιώκεις περιορισμό της πρόσβασης σε εκτυπωτές και φωτοτυπικά μηχανήματα επειδή μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αναπαραγωγή τέτοιου υλικού»⁶⁴.

III. ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΕ

1. Το [π.δ. 28/2015](#)

- 27 Πολλές νομοθετικές ρυθμίσεις για την πρόσβαση σε έγγραφα που τηρούνται από δημόσιες Αρχές βρίσκονται κωδικοποιημένες στο [π.δ. 28/2015](#) (αρκετές από αυτές έχουν πάντως αντικατασταθεί από τον [ν. 4727/2020](#), στον οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω). Η κωδικοποίηση του [π.δ. 28/2015](#) προτάσσει το [άρθρο 5 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας](#) (ν. 2690/2001), το οποίο καθιερώνει δικαίωμα γνώσης των διοικητικών εγγράφων από κάθε ενδιαφερόμενο και δικαίωμα γνώσης των ιδιωτικών εγγράφων που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες από όποιον έχει ειδικό έννομο συμφέρον, με την επιφύλαξη της ύπαρξης τυχόν δικαιωμάτων πνευματικής ή βιομηχανικής ιδιοκτησίας και για τις δύο κατηγορίες εγγράφων και με την επιφύλαξη σεβασμού του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου ή απορρήτου που προβλέπεται από ειδικές διατάξεις σε ό,τι αφορά την πρόσβαση σε ιδιωτικά έγγραφα που τηρούνται από τις δημόσιες Αρχές. Το [άρθρο 3 π.δ. 28/2015](#) προβλέπει τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) για την άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε ηλεκτρονικά έγγραφα. Κωδικοποιούνται επίσης οι ρυθμίσεις της ΚΥΑ Η.Π. 11764/653/2006 με την οποία ενσωματώθηκε στην Ελληνική έννομη τάξη η [Οδηγία 2003/4/ΕΚ](#) για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες, καθώς και ρυθμίσεις για την πρόσβαση σε γεωχωρικά δεδομένα ([Οδηγία 2007/2/ΕΚ «Inspire»](#)), για τη διάδοση πληροφοριών εκ μέρους της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, για την πρόσβαση σε

⁶³ Ibidem, § 29.

⁶⁴ Ibidem, § 30.

φορολογικά και τελωνειακά στοιχεία και για το φορολογικό απόρρητο, για την πρόσβαση σε ιατρικά αρχεία και για το ιατρικό απόρρητο και για πλήθος άλλων θεμάτων.

2. 0 [v. 4727/2020](#)

Το δεύτερο σημαντικό νομοθέτημα για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων του άρθρου 5Α Σ. είναι ο [v. 4727/2020](#) για την Ψηφιακή Διακυβέρνηση, ο οποίος μεταφέρει στην Ελληνική έννομη τάξη και αρκετές Οδηγίες της ΕΕ. Ο νόμος αυτός θεσπίζει «υποχρέωση της χρήσης ΤΠΕ από τους φορείς του δημόσιου τομέα στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους» και δικαίωμα όλων «να συναλλάσσονται με τους φορείς του δημόσιου τομέα μέσα από τη χρήση ΤΠΕ» (άρθρο 1 παρ. 2). Οι γενικές αρχές για την ψηφιακή διακυβέρνηση είναι οι εξής: Νομιμότητα (με έμφαση στην προστασία προσωπικών δεδομένων), διαφάνεια, ισότητα, προσβασιμότητα, χρηστή διοίκηση, σε συνδυασμό με την αρχή «μόνον άπαξ», διαλειτουργικότητα, ακρίβεια και πληρότητα των ψηφιακών υπηρεσιών, επίσης οι αρχές της ακεραιότητας, της ασφάλειας και της εμπιστευτικότητας (άρθρο 3). Ο νόμος περιέχει λεπτομερείς διατάξεις, μεταξύ άλλων, για την εθνική ψηφιακή στρατηγική· για το κύρος και την αποδεικτική ισχύ των ηλεκτρονικών εγγράφων· για την Ενιαία Ψηφιακή Πύλη της Δημόσιας Διοίκησης (gov.gr)· για την υποχρέωση όλων των φορέων του δημοσίου τομέα να χρησιμοποιούν ηλεκτρονικό τρόπο επικοινωνίας, να διατηρούν δικτυακούς τόπους με ελεύθερη και χωρίς περιορισμούς πρόσβαση, να μεριμνούν για την εγκυρότητα, νομιμότητα, ποιότητα και επικαιροποίηση των πληροφοριών, δεδομένων και εγγράφων που αναρτούν ή κοινοποιούν προς ανάρτηση στον δικτυακό τους τόπο κ.λπ. Ειδικό κεφάλαιο του Μέρους Α' [v. 4727/2020](#) μεταφέρει στην Ελληνική έννομη τάξη την [Οδηγία \(ΕΕ\) 2016/2102](#) για την προσβασιμότητα των ιστοτόπων και των εφαρμογών για φορητές συσκευές. Άλλο κεφάλαιο μεταφέρει την [Οδηγία \(ΕΕ\) 2019/1024](#) για τα ανοικτά δεδομένα και την περαιτέρω χρήση πληροφοριών του δημόσιου τομέα. Σκοπός της μεταφερόμενης Οδηγίας είναι να καταστήσει αξιοποιήσιμο τον τεράστιο πλούτο πληροφοριών που παράγεται από τον δημόσιο τομέα, παρέχοντας τη δυνατότητα για νέα καινοτομικά προϊόντα και υπηρεσίες, συμβάλλοντας έτσι στη βελτίωση της εσωτερικής αγοράς και στην ανάπτυξη νέων εφαρμογών όπως αυτές της τεχνητής νοημοσύνης.

Το Μέρος Β' του [v. 4727/2020](#) μεταφέρει στην Ελληνική έννομη τάξη την [Οδηγία \(ΕΕ\) 2018/1972](#) για τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών, με επιδιωκόμενο αποτέλεσμα την ανάπτυξη δικτύων υψηλής χωρητικότητας, την προσβασιμότητα και τη διαλειτουργικότητα των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, την ασφάλεια των δικτύων, καθώς και τη διασφάλιση της παροχής, σε ολόκληρη την Ελληνική Επικράτεια, υπηρεσιών καλής ποιότητας σε προσιτή τιμή. Σχετικές με το τελευταίο ζητούμενο είναι οι λεπτομερείς ρυθμίσεις (άρθρα 192-200 [v. 4727/2020](#)) για την Οικονομικά Προσιτή Καθολική Υπηρεσία. Η ΕΕΤΤ, σε συνεργασία με την ΑΑΔΕ και την ΕΛ.ΣΤΑΤ., οφείλει να παρακολουθεί την εξέλιξη των λιανικών τιμών και όταν

διαπιστωθεί ότι αυτές «δεν είναι οικονομικά προσιτές, επειδή οι καταναλωτές με χαμηλό εισόδημα ή ειδικές κοινωνικές ανάγκες αποκλείονται από την πρόσβαση στις εν λόγω υπηρεσίες», η ΕΕΤΤ εισηγείται τη λήψη μέτρων «για τη διασφάλιση της οικονομικής προσιτότητας υπηρεσιών επαρκούς ευρυζωνικής πρόσβασης στο διαδίκτυο», ενδεχομένως με θέσπιση απαίτησης για στήριξη των πιο ευάλωτων καταναλωτών με «τιμολογιακές επιλογές ή πακέτα διαφορετικά από τα προσφερόμενα υπό τις συνήθειες εμπορικές συνθήκες» (άρθρο 193 παρ. 2 ν. [4727/2020](#)). Άξια αναφοράς είναι, επίσης, η ρύθμιση του άρθρου 207 ν. [4727/2020](#) για την αποφυγή διακριτικής μεταχείρισης: «Οι πάροχοι δικτύων ή υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών δεν εφαρμόζουν καμία διαφορετική απαίτηση ή γενικό όρο παροχής πρόσβασης στα δίκτυα ή υπηρεσίες ή χρήσης τους σε τελικούς χρήστες για λόγους που συνδέονται με την εθνικότητα, τον τόπο κατοικίας ή τον τόπο εγκατάστασης του τελικού χρήστη, εκτός εάν αυτή η διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται αντικειμενικά».

3. Ο [Κανονισμός \(ΕΕ\) 2015/2120](#)

- 30 Ο [Κανονισμός \(ΕΕ\) 2015/2120](#) για το ανοικτό διαδίκτυο περιέχει κανόνες για τη διασφάλιση μη διακριτικής διαχείρισης της κίνησης από τους παρόχους υπηρεσιών πρόσβασης στο Διαδίκτυο. Το άρθρο 3 του Κανονισμού κατοχυρώνει το δικαίωμα των τελικών χρηστών να έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο και να διανέμουν πληροφορίες και περιεχόμενο «ανεξαρτήτως του τύπου του τελικού χρήστη ή του παρόχου ή του τύπου, της προέλευσης ή του προορισμού της πληροφορίας, του περιεχομένου, της εφαρμογής ή της υπηρεσίας», χωρίς να θίγονται πάντως οι ισχύουσες ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου (ή του δικαίου των κρατών μελών που είναι σύμφωνο με το ενωσιακό δίκαιο) σχετικά με τη νομιμότητα του περιεχομένου, των εφαρμογών ή των υπηρεσιών. Η παρ. 3 του άρθρου 3 κατοχυρώνει την αρχή της δικτυακής ουδετερότητας. Προβλέπεται συγκεκριμένα ότι: «Οι πάροχοι υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο [...] αντιμετωπίζουν ισότιμα κάθε κίνηση, χωρίς αποκλεισμούς, περιορισμούς ή παρεμβάσεις και ανεξαρτήτως του αποστολέα και του παραλήπτη, του περιεχομένου στο οποίο έχει γίνει πρόσβαση ή του διανεμηθέντος περιεχομένου, των χρησιμοποιούμενων ή παρεχόμενων εφαρμογών ή υπηρεσιών ή του χρησιμοποιούμενου τερματικού εξοπλισμού». Στη συνέχεια, διευκρινίζεται ότι οι πάροχοι μπορούν να εφαρμόζουν «εύλογα μέτρα διαχείρισης της κίνησης», αλλά για να θεωρηθούν εύλογα, «τα μέτρα αυτά πρέπει να είναι διαφανή και αναλογικά, να μην εισάγουν διακρίσεις και να μη βασίζονται σε εμπορικά κριτήρια, αλλά σε αντικειμενικά διαφορετικές απαιτήσεις τεχνικής ποιότητας των υπηρεσιών για συγκεκριμένες κατηγορίες κίνησης». Αποκλείεται επίσης η εφαρμογή μέτρων διαχείρισης της κίνησης που παρακολουθούν το περιεχόμενο των επικοινωνιών. Ακολουθεί ρύθμιση που επίσης αφορά το πολύ σημαντικό ζήτημα της διαχείρισης της κίνησης στο διαδίκτυο: «Οι πάροχοι υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο δεν

εφαρμόζουν μέτρα διαχείρισης της κίνησης που υπερβαίνουν αυτά που ορίζονται στο δεύτερο εδάφιο και, κυρίως, δεν παρεμποδίζουν, επιβραδύνουν, αλλοιώνουν, περιορίζουν, εισάγουν παρεμβολές, υποβαθμίζουν ή επιβάλλουν διακρίσεις έναντι συγκεκριμένου περιεχομένου, εφαρμογών ή υπηρεσιών ή συγκεκριμένων κατηγοριών αυτών, εκτός αν αυτό είναι αναγκαίο και μόνο για όσο διάστημα είναι αναγκαίο, ούτως ώστε: α) να συμμορφωθούν με τις ενωσιακές νομοθετικές πράξεις ή την εθνική νομοθεσία [...] και με τις αποφάσεις δικαστηρίων ή δημόσιων αρχ· β) να διασφαλίσουν την ακεραιότητα και την ασφάλεια του δικτύου, των υπηρεσιών που παρέχονται μέσω του εν λόγω δικτύου και του τερματικού εξοπλισμού των τελικών χρηστών· γ) να προλάβουν την εμφάνιση εμποδίων λόγω συμφόρησης του δικτύου [...]».

4. Το [π.δ. 131/2003 \(Οδηγία 2001/31/EK για το ηλεκτρονικό εμπόριο\)](#) και το [σχέδιο του νέου Κανονισμού για τις ψηφιακές υπηρεσίες](#)

Τέταρτο σημαντικό νομοθετικό πλαίσιο αναφορικά προς τα δικαιώματα του άρθρου 5Α Σ. είναι αυτό που σχετίζεται με τη ρύθμιση του ηλεκτρονικού εμπορίου, ιδίως αν και όχι αποκλειστικά από το [π.δ. 131/2003](#), το οποίο μετέφερε στην Ελληνική έννομη τάξη τις ρυθμίσεις της [Οδηγίας 2001/31/EK](#) («Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο»). Η Οδηγία αυτή βρίσκεται σε στάδιο αντικατάστασης από δύο νέους Κανονισμούς (Digital Services Act και Digital Markets Acts) (βλ. για τις εξελίξεις [εδώ](#) και για τα σχέδια των δύο Κανονισμών [εδώ](#) και [εδώ](#)). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το δικαίωμα στην πληροφορία και για το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας έχουν οι ρυθμίσεις που αφορούν στον περιορισμό της ευθύνης των παρόχων ενδιάμεσων υπηρεσιών για το περιεχόμενο που διακινείται μέσα από ιστοτόπους των οποίων τη λειτουργία υποστηρίζουν από τεχνική σκοπιά. Το ΔΕΕ διαμόρφωσε πλούσιο νομολογικό corpus για την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων της [Οδηγίας 2001/31/EK](#) (άρθρα 12-15, αντίστοιχα άρθρα 11-14 [π.δ. 131/2003](#)) και αρκετά στοιχεία αυτής της νομολογίας (επίσης, στοιχεία σημαντικού εγγράφου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με κατευθυντήριες αρχές για την αντιμετώπιση του παράνομου διαδικτυακού περιεχομένου βλ. [εδώ](#)) έχουν πλέον ενσωματωθεί στο κείμενο του [σχεδίου του νέου Κανονισμού για τις ψηφιακές υπηρεσίες](#), στο οποίο θα αναφερόμαστε στο εξής.

Βασική αρχή παραμένει η απαγόρευση επιβολής γενικής υποχρέωσης παρακολούθησης των πληροφοριών που οι «ενδιάμεσοι» μεταδίδουν ή αποθηκεύουν (άρθρο 7 [σχεδίου νέου Κανονισμού](#)). Από εκεί και πέρα όμως, επιβάλλεται σειρά υποχρεώσεων, όπως λ.χ. η υποχρέωση των παρόχων υπηρεσιών φιλοξενίας να θέτουν σε εφαρμογή εύκολα προσβάσιμους και εύχρηστους μηχανισμούς που επιτρέπουν σε οποιοδήποτε πρόσωπο να τους ειδοποιεί σχετικά με πιθανώς παράνομο περιεχόμενο· η υποχρέωση των ίδιων παρόχων να λαμβάνουν τις αποφάσεις τους έγκαιρα, με επιμελή και αντικειμενικό τρόπο και να τις κοινοποιούν χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση.

ρηση στα πρόσωπα που υπέβαλλαν παράπονο (άρθρο 14 σχεδίου νέου Κανονισμού). η υποχρέωση των ίδιων παρόχων, όταν αποφασίσουν να αποσύρουν συγκεκριμένα πληροφοριακά στοιχεία, να ενημερώσουν τον αποδέκτη των υπηρεσιών τους το αργότερο κατά τη χρονική στιγμή της απόσυρσης, ενώ η απόφαση, για να κριθεί αιτιολογημένη, θα πρέπει να περιλαμβάνει συγκεκριμένα, απαριθμούμενα από τον Κανονισμό στοιχεία (άρθρο 15 σχεδίου νέου Κανονισμού).

- 33 Σε κάθε περίπτωση, οι πάροχοι υπηρεσιών πρόσβασης ή απλής μετάδοσης δεν φέρουν νομική ευθύνη για τα μεταδιδόμενα περιεχόμενα εάν οι ίδιοι δεν αποτελούν την αφετηρία της μετάδοσης των πληροφοριών, εάν δεν επιλέγουν τον αποδέκτη της μετάδοσης και εάν δεν επιλέγουν ούτε τροποποιούν τις μεταδιδόμενες πληροφορίες (άρθρο 3 σχεδίου νέου Κανονισμού). Οι δε πάροχοι υπηρεσιών φιλοξενίας, δεν φέρουν ευθύνη για τις πληροφορίες που αποθηκεύονται εάν δεν γνωρίζουν πραγματικά ότι πρόκειται για παράνομο περιεχόμενο, διαφορετικά εάν, μόλις λάβουν γνώση, αποσύρουν αμέσως το παράνομο περιεχόμενο (άρθρο 5 σχεδίου νέου Κανονισμού).
- 34 Οι κανόνες αυτοί επιδρούν σημαντικά στην άσκηση των δικαιωμάτων του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι. Ασφαλώς, η ενωσιακή έννομη τάξη περιλαμβάνει πλήθος άλλων νομοθετημάτων με παρόμοια επίδραση, όπως είναι ενδεικτικά ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1150 για την προώθηση της δίκαιης μεταχείρισης και της διαφάνειας για τους επιχειρηματικούς χρήστες επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης, η Οδηγία 2002/58/ΕΚ και οι αναμενόμενες εδώ και χρόνια νέες ρυθμίσεις για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στο περιβάλλον των ηλεκτρονικών επικοινωνιών⁶⁵, οι οποίες θα αντικαταστήσουν την Οδηγία 2002/58/ΕΚ και θα ρυθμίσουν, μεταξύ πολλών άλλων, και το θέμα των cookies· η Οδηγία 2010/13/ΕΕ η οποία περιλαμβάνει πλέον και ρυθμίσεις για τις πλατφόρμες διαμοιρασμού βίντεο· ποικίλες ρυθμίσεις για την κυβερνο-ασφάλεια, όπως αυτές της Οδηγίας 2013/40/ΕΕ για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών, με ορισμούς σχετικών ποινικών αδικημάτων που έχουν υιοθετηθεί σε διάφορες διατάξεις του ΠΚ· κ.λπ. Τα νομοθετήματα αυτά διαθέτουν, από τη σκοπιά του Ελληνικού δικαίου, ειδικότερο συνταγματικό θεμέλιο (μεταξύ άλλων) στις διατάξεις του άρθρου 5Α παρ. 2 Σ. Πρόκειται για σημαντική κανονιστική εισφορά της συνταγματικής αναθεώρησης του 2001.

IV. ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. Δικαίωμα στην πληροφόρηση

Α. Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας

- 35 Το δικαίωμα στην πληροφόρηση εμφανίζεται συχνά, πλάι στο άρθρο 14 παρ. 1 Σ., σε αποφάσεις του ΣτΕ επί αιτήσεων ακύρωσης πράξεων επιβολής κυρώσεων εκ μέρους

⁶⁵ Ο λεγόμενος Κανονισμός e-privacy, βλ. για τις εξελίξεις [εδώ](#).

του ΕΣΡ για διάφορες παραβιάσεις της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας⁶⁶. Οι διατάξεις αυτής της νομοθεσίας (συχνά πρόκειται για ρυθμίσεις του –πολύ σημαντικού αλλά υποτιμημένου– Κώδικα Δεοντολογίας Ειδησεογραφικών και άλλων Δημοσιογραφικών και Πολιτικών Εκπομπών, που κυρώθηκε με το [π.δ. 77/2003](#)) εισάγουν περιορισμούς τόσο του δικαιώματος του πληροφορείν όσο όμως και αντανakλαστικά του δικαιώματος του πληροφορείσθαι. Οι εν λόγω περιορισμοί κρίνονται παγίως από το ΣτΕ ως συνταγματικοί και ως συμβατοί με το [άρθρο 10](#) ΕΣΔΑ.

Προβληματισμό προκαλεί η απόφαση ΣτΕ [1211/2014](#), στην οποία το Δικαστήριο αρνήθηκε να εξετάσει επί της ουσίας ισχυρισμό περί προσβολής του δικαιώματος πληροφόρησης με το σκεπτικό ότι «*με τις επίμαχες εκπομπές παρουσιάσθηκαν [...] όχι ειδήσεις αλλά φήμες για γεγονότα*». Κατά τη γνώμη μας, οι φήμες δεν θα πρέπει να αποκλείονται από τη συνταγματική προστασία που παρέχει *εκ πρώτης όψεως* το δικαίωμα στην πληροφόρηση. Ασφαλώς, τυχόν περιορισμός βάσει των διατάξεων της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας που επιβάλλουν στους σταθμούς την υποχρέωση να μεταδίδουν ειδήσεις των οποίων η αξιοπιστία έχει εκ των προτέρων ελεγχθεί θα μπορούσε άνετα να κριθεί, σε επόμενο στάδιο του δικανικού συλλογισμού, ως συμβατός με τα [άρθρα 14](#) παρ. 1 (σε ό,τι αφορά το δικαίωμα του πληροφορείν) και 5Α παρ. 1 (σε ό,τι αφορά το δικαίωμα του πληροφορείσθαι).

Από την άλλη πλευρά, το ΣτΕ, σε άλλη απόφαση (ΣτΕ [1731/2017](#)), έχει κρίνει (ορθά κατά τη γνώμη μας) ότι οι ρυθμίσεις του [άρθρου 5](#) παρ. 1 του Κώδικα Δεοντολογίας Ειδησεογραφικών και άλλων Δημοσιογραφικών και Πολιτικών Εκπομπών ([π.δ. 77/2003](#)) για τις αναγκαίες προδιαγραφές της μετάδοσης γεγονότων «*δεν αφορούν μόνο την μετάδοση, αμιγώς, πληροφοριών και ειδήσεων, αλλά και την εν γένει παρουσίαση θεμάτων της επικαιρότητας καθώς και τον, συνυφασμένο με αυτήν, κριτικό και εν γένει αξιολογικό σχολιασμό τους*»⁶⁷. Προφανώς, βέβαια, κατά την αξιολόγηση περιοριστικών μέτρων με αντικείμενο το σχολιασμό και όχι τη μετάδοση γεγονότων, το ΣτΕ οφείλει να λαμβάνει υπόψη τη διάκριση μεταξύ δηλώσεων περί γεγονότων και αξιολογικών κρίσεων –διάκριση την οποία έχει εισαγάγει το ΕΔΔΑ ως κριτήριο της στάθμισης της ελευθερίας έκφρασης με τα δικαιώματα που στεγάζονται υπό το [άρθρο 8](#) της ΕΣΔΑ⁶⁸. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η διάδοση και λήψη αξιολογικών κρίσεων δεν υπάγεται στο πεδίο προστασίας των δικαιωμάτων του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι

⁶⁶ Βλ. λ.χ. ΣτΕ [971/2011](#) (μετάδοση αναληθούς είδησης)· ΣτΕ Ολ. [1213/2010](#), ΣτΕ [2923/2014](#), [900/2015](#), [825/2017](#) (προβολή υλικού που ελήφθη με κρυφά μέσα)· ΣτΕ [891/2015](#) (προσβολή τεκμηρίου αθωότητας)· ΣτΕ [1732/2017](#) (προβολή εμπρηστικού συνθήματος κατά τη μετάδοση διαδήλωσης)· ΣτΕ [1216/2014](#), [1704/2018](#) (δημοσιοποίηση στοιχείων της προανακριτικής διαδικασίας).

⁶⁷ ΣτΕ [1731/2017](#).

⁶⁸ Κ. Στρατηλάτης, «[Άρθ. 10](#)», ό.π. αρ. 6.8.6.

—άλλωστε, και από τη σκοπιά του δικαίου προστασίας έναντι αθέμιτης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, έχει υποστηριχθεί, βάσιμα κατά τη γνώμη μας, ότι κάποιες κατηγορίες αξιολογικών κρίσεων μπορούν να συνιστούν αντικείμενο επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων κατά την έννοια των σχετικών ρυθμίσεων⁶⁹. Εφαρμόζοντας τις ρυθμίσεις περί μετάδοσης αξιόπιστων ειδήσεων, το ΕΣΡ οφείλει να ελέγχει αν οι αξιολογικές κρίσεις διαθέτουν *επαρκή πραγματική βάση* —αυτό είναι το ζητούμενο κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁷⁰.

- 38 Προβληματισμό προκαλεί και η έλλειψη αναφοράς στο άρθρο 5Α παρ. 1 σε αποφάσεις του ΣτΕ με αντικείμενο την αρχή της πολιτικής πολυφωνίας⁷¹. Όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, με υποστήριξη από τη θεωρία (ενότητα V.2.B), οι κρατικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το δικαίωμα στην πληροφόρηση του άρθρου 5Α παρ. 1 προσδιορίζονται από την αρχή του πλουραλισμού. Είδαμε, εξ άλλου, στην ενότητα II.2.Γ ποιο είναι το περιεχόμενο των συναφών κρατικών υποχρεώσεων βάσει του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Παρ' όλα αυτά, το ΣτΕ εξετάζει τις πράξεις του ΕΣΡ που επιβάλλουν κυρώσεις για παραβάσεις της αρχής της πολιτικής πολυφωνίας χωρίς αναφορά στο άρθρο 5Α παρ. 1 Σ., μόνο από τη σκοπιά της ρήτρας του άρθρου 15 παρ. 2 Σ. για «αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων», θέτοντας ως έτερο πόλο του δικανικού συλλογισμού τη δημοσιογραφική ελευθερία. Αναμφίβολα, η συνταγματική επιταγή για διασφάλιση της πολιτικής πολυφωνίας έχει αντικειμενικό χαρακτήρα, με ορίζοντα την ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής κυριαρχίας. Όμως, τίθεται επίσης, από τη σκοπιά του υποκειμένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και ζήτημα εκπλήρωσης του δικαιώματος καθενός στην πληροφόρηση. Δεν πρόκειται λοιπόν μόνο για θέμα περιορισμού της δημοσιογραφικής ελευθερίας από τις «αντικειμενικές» απαιτήσεις που απορρέουν από την αρχή της πολιτικής πολυφωνίας. Πρόκειται ταυτόχρονα για θέμα στάθμισης της δημοσιογραφικής ελευθερίας με το δικαίωμα του κοινού στην πληροφόρηση, στην πραγμάτωση του οποίου αποβλέπει η συνταγματική καθιέρωση της αρχής της πολυφωνίας. Αυτό σημαίνει ότι οι σχετικές υποθέσεις θα πρέπει να κρίνονται και από τη σκοπιά του άρθρου 5Α παρ. 1 Σ.

- 39 Μία ακόμη παρατήρηση επί της νομολογίας του ΣτΕ σχετίζεται με το πρόβλημα της πιθανής ασυμμετρίας μεταξύ των λόγων περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν και των λόγων περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείσθαι. Σε επίπεδο γραμμα-

⁶⁹ Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, *Η εξέλιξη του δικαιώματος στη λήθη*, ΕφημΔΔ 2016, σ. 727-728.

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά *De Haes and Gijssels v. Belgium*, 19983/92, 24.02.1997, § 47· *Feldek v. Slovakia*, 29032/95, 12.07.2001, § 76· *Brosa v. Germany*, 5709/09, 17.04.2014, § 46· *Morice v. France*, ό.π., § 126· *Fedchenko v. Russia (no. 5)*, 17229/13, 02.10.2018, § 45.

⁷¹ Βλ. λ.χ. ΣτΕ 240/2012, 2675/2014, 1962/2019, 27/2020, 1715/2020. Βλ. και τις κριτικές μας παρατηρήσεις σε Στρατηλάτη 2020.

τικής ερμηνείας, το πρόβλημα αυτό ανακύπτει εξ αιτίας της κατοχύρωσης αυτών των δικαιωμάτων από διαφορετικές συνταγματικές διατάξεις (αντιπαρέβαλε τη ρήτρα «τηρώντας τους νόμους» στην παρ. 1 του άρθρου 14 με το εδ. Β' του άρθρου 5Α παρ. 1, το οποίο απαριθμεί συγκεκριμένους λόγους που θα δικαιολογούσαν περιορισμούς). Το θέμα θα μας απασχολήσει και παρακάτω, στην ενότητα V.3.Α, όπου θα παρατηρήσουμε ότι η πρακτική σημασία της διαφοροποίησης είναι μικρή, καθώς ένας από τους λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση, κατά το άρθρο 5Α παρ. 1 εδ. Β' Σ., είναι η προστασία δικαιωμάτων ή συμφερόντων άλλων προσώπων. Εφόσον η ρήτρα αυτή μπορεί να στεγάσει πλήθος εννόμων αγαθών χάριν των οποίων περιορίζεται το δικαίωμα του πληροφορείν και αντανakλαστικά το δικαίωμα στην πληροφόρηση (π.χ. το δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού βίου στην περίπτωση απαγόρευσης δημοσίευσης υλικού που έχει ληφθεί με κρυφή κάμερα ή το τεκμήριο αθωότητας στις περισσότερες αν και όχι σε όλες τις περιπτώσεις απαγορευμένης δημοσιοποίησης στοιχείων της ποινικής διαδικασίας), η πιθανότητα εμφάνισης της ασυμμετρίας ανάμεσα στους λόγους περιορισμού των δύο δικαιωμάτων είναι πράγματι μικρή. Δεν είναι όμως ανύπαρκτη.

Ένα καλό παράδειγμα προσφέρουν οι περιπτώσεις παραβίασης του κανόνα του άρθρου 16 παρ. 3 του Κώδικα Δεοντολογίας Ειδησεογραφικών και άλλων Δημοσιογραφικών και Πολιτικών Εκπομπών (π.δ. 77/2003): *«Κατά τη μετάδοση διαδηλώσεων, ταραχών και προεκλογικών συγκεντρώσεων [...] δεν πρέπει να προβάλλονται τυχόν εμπρηστικά συνθήματα ...»*. Στην απόφαση ΣτΕ [1732/2017](#) εξετάστηκε αίτηση ακύρωσης κατά πράξης επιβολής προστίμου σε τηλεοπτικό σταθμό για παρακίνηση συγκέντρωσης πολιτών έξω από την οικία τέως πρωθυπουργού, με χρήση φράσεων όπως *«θα γίνει στο τέλος της Αιγύπτου ή της Λιβύης»*. Απαντώντας στον ισχυρισμό του αιτούντος σταθμού ότι η επίμαχη φράση του παρουσιαστή δεν αποτέλεσε σύνθημα το οποίο ακούστηκε κατά τη «μετάδοση» διαδηλώσεως, όπως απαιτεί η ρύθμιση του άρθρου 16 παρ. 3 του Κώδικα Δεοντολογίας, αλλά ότι αποτελεί πολιτικό σχόλιο που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της δημοσιογραφικής ελευθερίας, το ΣτΕ αντιπρότεινε ότι, βάσει της νομολογίας του ΕΔΔΑ, *«οι δημοσιογράφοι [...] δεσμεύονται από τις αρχές της υπεύθυνης δημοσιογραφίας [...] και, ως εκ τούτου, θα πρέπει [...] να απέχουν από την έκφραση θέσεων καθαρού εντυπωσιασμού. Στο πλαίσιο αυτό, τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης [...] πρέπει, στα πλαίσια της συνταγματικής αποστολής τους και των κανόνων δημοσιογραφικής δεοντολογίας, να εγγυώνται την διεξαγωγή ελεύθερης και πλουραλιστικής δημόσιας συζήτησης, να αποφεύγουν ή να περιορίζουν την προβολή θέσεων, σχολίων ή συνθημάτων ικανών να εξάψουν ή να επιδεινώσουν τα πολιτικά ή κοινωνικά πάθη και εν τέλει να διασαλεύσουν την δημόσια τάξη και την κοινωνική ειρήνη. Ερμηνευόμενη, συνεπώς, σύμφωνα με τα ανωτέρω η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 3 του π.δ/τος 77/2003 έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπεται στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα να προβάλλουν εμπρηστικές δηλώσεις, συνθήματα ή σχόλια ή να προτρέπουν τη συμμετοχή σε ταραχές*

40

ή άλλες παράνομες ενέργειες, σε κάθε περίπτωση, ανεξαρτήτως, δηλαδή, αν τούτο γίνεται επ' ευκαιρία τηλεοπτικής "μεταδόσεως", ανακοινώσεως ή εξαγγελίας διαδηλώσεως ή συγκεντρώσεως διαμαρτυρίας». Στην επόμενη σκέψη το ΣτΕ έκρινε ότι η επίδικη διάταξη απαγορεύει «την προβολή ή αναφορά εμπρηστικών συνθημάτων, δηλώσεων ή σχολίων, λόγω του ότι είναι ικανά να επιδεινώσουν ή να οξύνουν τα πολιτικά πάθη και να διασαλεύσουν την κοινωνική ειρήνη και την δημόσια τάξη».

- 41 Η διασάλευση της κοινωνικής ειρήνης και της δημόσιας τάξης δύναται να αποτελέσει λόγο περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν, υπό τη ρήτρα «τηρώντας τους νόμους» του άρθρου 14 παρ. 1 Σ., ωστόσο δεν περιλαμβάνεται στους (αποκλειστικά) απαριθμούμενους και με στενό τρόπο ερμηνευτέους, όπως είδαμε) λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση, κατά το άρθρο 5Α παρ. 1 Σ. Τούτο σημαίνει ότι, εάν οι επίμαχες εκπομπές είχαν αναρτηθεί στο Διαδίκτυο, μέσω λ.χ. του YouTube, δεν θα ήταν νόμιμη τυχόν διαταγή, προερχόμενη από δικαστή ή άλλη Αρχή της Ελληνικής πολιτείας, η οποία θα διέτασσε αφαίρεση του επίμαχου περιεχομένου ή διακοπή της πρόσβασης των Ελλήνων πολιτών σε αυτό. Πρόκειται για πρακτική συνέπεια της ασυμμετρίας μεταξύ των λόγων περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν και των λόγων περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείσθαι. Στην ενότητα V.3.Α θα παρατεθεί πρόσθετο θεωρητικό σκεπτικό προς επίρρωση αυτής της προσέγγισης.

Β. Αποφάσεις Πολιτικών Δικαστηρίων

- 42 Η παρ. 1 του άρθρου 5Α Σ. εμφανίζεται επίσης σε κάποιες (λίγες) αποφάσεις Πολιτικών Δικαστηρίων εξ αυτών που κρίνουν αγωγές αποζημίωσης για προσβολή προσωπικότητας κατ' ενάσκηση της ελευθερίας του Τύπου⁷². Σε αυτό το πλαίσιο, η επίκληση του δικαιώματος στην πληροφόρηση χρησιμεύει (ή μάλλον θα μπορούσε να χρησιμεύσει, εφόσον στην πλειονότητα των σχετικών αποφάσεων δεν τυγχάνει αναφοράς) για να θεμελιωθεί το δικαιολογημένο ενδιαφέρον ως λόγος άρσης του αδίκου χαρακτήρα της συκοφαντικής δυσφήμισης (όχι όμως και της απλής δυσφήμισης ή ενεργημάτων που ενέχουν σκοπό εξύβρισης) κατ' άρθρον 367 ΠΚ. Η αναφορά των σχετικών αποφάσεων μόνο στην κατ' άρθρο 14 Σ. ελευθερία δημοσίευσης ειδήσεων και σχολίων για θέματα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για την κοινή γνώμη παραβλέπει ακριβώς το δικαίωμα των μελών αυτής της τελευταίας να λαμβάνουν τις συναφείς πληροφορίες. Και είναι το δικαίωμα αυτό που στις συγκεκριμένες υποθέσεις δικαιολογεί την άσκηση της ελευθερίας έκφρασης και της ελευθερίας του Τύπου με τρόπο ο οποίος ακριβώς ενδέχεται να θίγει την προσωπικότητα ή άλλα έννομα αγαθά τρίτων. Έτσι, η αναφορά στο άρθρο 5Α παρ. 1 Σ. καθίσταται αναγκαία σε αυτή την κατηγορία δικαστικών αποφάσεων.

⁷² Βλ. ΑΠ [1455/2018](#)· ΕφΑθ 6089/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ· ΠΠρΑθ 192/2015 ΤΝΠ ΔΣΑ.

2. Η απουσία του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας

Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 5Α απουσιάζει ουσιαστικά από τη νομολογία των Ελληνικών δικαστηρίων⁷³. Η εν λόγω απουσία θα μπορούσε να βρει εξήγηση, τουλάχιστον εν μέρει, στην επάρκεια, καθώς φαίνεται, του νομοθετικού πλαισίου για τη ρύθμιση των σχέσεων και των δραστηριοτήτων στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Άλλος λόγος μπορεί να είναι η έλλειψη εξοικείωσης των δικηγόρων με τη διάταξη αυτή. Δεν έλειψαν ασφαλώς περιστάσεις στις οποίες το άρθρο 5Α παρ. 2 θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως κριτήριο του ελέγχου συνταγματικότητας. Τέτοια είναι λ.χ. η περίπτωση της νομοθετικής απαγόρευσης των ηλεκτρονικών παιγνίων (ν. 3037/2002), η οποία αξιολογήθηκε από το ΣτΕ μόνο βάσει του δικαιώματος οικονομικής και επιχειρηματικής ελευθερίας του άρθρου 5 παρ. 1 Σ., χωρίς αναφορά στο άρθρο 5Α παρ. 2⁷⁴. Μάλιστα, κατά χαρακτηριστικό τρόπο, σε απόφαση Τριμελούς Πλημμελειοδικείου συναντούμε και αναφορά στο δικαίωμα στην πληροφόρηση της παρ. 1 του άρθρου 5Α, ενώ πιο κατάλληλη θα ήταν βεβαίως η αναφορά στη δεύτερη παράγραφο⁷⁵.

Άλλη περίπτωση, πιο σημαντική, στην οποία θα ήταν σκόπιμη η αξιοποίηση της παρ. 2 του άρθρου 5Α, είναι η αναλογική εφαρμογή των ρυθμίσεων του [ν. 1178/1981](#) για την αντικειμενική ευθύνη των ιδιοκτητών εντύπων στους ιδιοκτήτες και τους διαχειριστές ιστολογίων και άλλων ενημερωτικών Μέσων του Διαδικτύου. Αντιμετωπίζοντας το ζήτημα αυτό, το οποίο είχε διχάσει τη νομολογία⁷⁶, η απόφαση ΑΠ [1425/2017](#) έκρινε

⁷³ Βλ. όμως και την απόφαση ΔιοικΕφΑθ 1210/2019 ΤΝΠ ΔΣΑ, η οποία, αξιολογώντας γενικά το πρόγραμμα «Διαύγεια», έθεσε τις ακόλουθες κρίσεις: «*Η ευρεία διαδικτυακή δημοσιότητα ενισχύει τις πραγματικές δυνατότητες των πολιτών να απολαύσουν και να ασκήσουν τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα τους και πρωτίτως το δικαίωμα πληροφόρησης όπως αυτό κατοχυρώνεται από το άρθρο 5Α παρ. 1 του Συντάγματος, και συνακόλουθα και τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα που συναρτώνται και εξαρτώνται από την πληροφόρηση αυτή, όπως το δικαίωμα ανάπτυξης της προσωπικότητας, της συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή (άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος) αλλά και το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας (άρθρο 5Α παρ. 2 του Συντάγματος). Η υποχρέωση ανάρτησης των πράξεων και αποφάσεων στο διαδίκτυο δεν υποκαθιστά το ισχύον σύστημα της δημοσίευσης στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως αλλά ενισχύεται και συμπληρώνεται αυτό το σύστημα, δεδομένου ότι η ανάρτηση στο διαδίκτυο έχει συμπληρωματικό αλλά και υποχρεωτικό χαρακτήρα. Η διαδικτυακή δημοσιότητα και η ανά Υπουργείο και φορέα ανάρτηση διευκολύνει τους πολίτες στην αναζήτηση του περιεχομένου».*

⁷⁴ Βλ. ΣτΕ [1823/2014](#), και αναλυτικά για το θέμα Ασημάκη Σ., *Η ελευθερία συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας*, διδ. διατρ. ΕΚΠΑ, 2009, Εθνικό Αρχείο Διατριβών, σ. 176-189.

⁷⁵ Βλ. ΤριμΠλημθεσ 16251/2002, Αρμ 11/2002, σελ. 1666 επ. (με σχόλιο Ι. Μανωλεδάκη).

⁷⁶ Γ. Γιαννόπουλος, *Ιστολόγια (blogs) και εφαρμογή της νομοθεσίας περί Τύπου: Η πορεία της νομολογίας μέχρι την ΑΠ 1425/2017*, ΔιΜΕ&Ε 2017· Ε. Αναστασιάδου, *Το νομικό καθεστώς των ιστολογίων (blogs)*, ΔιΜΕ&Ε 2018· Κ. Στρατηλάτης, *Χρειάζεται ειδική ρύθμιση η δημόσια σφαίρα του Διαδικτύου*, ΕφημΔΔ 2014.

ότι τα σχόλια που αναρτώνται στο διακριτό χώρο που παρείχε γι' αυτόν το σκοπό ηλεκτρονική ιστοσελίδα με ενημερωτικό περιεχόμενο παράγουν αντικειμενική ευθύνη του διαχειριστή ή του διευθύνοντος μόνον όταν συντρέχουν οι προϋποθέσεις που θέτει η Οδηγία 2001/31/ΕΚ, δηλαδή, όταν τα εν λόγω πρόσωπα γνωρίζουν τα γεγονότα ή τις περιστάσεις από τις οποίες προκύπτει η παράνομη δραστηριότητα ή πληροφορία ή όταν, αμέσως μόλις αντιληφθούν κάτι τέτοιο, δεν αποσύρουν ταχέως τις επιβλαβείς πληροφορίες. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ελήφθη ως δεδομένο ότι οι διατάξεις του ν. 1178/1981 είναι εφαρμοστέες αναλογικά όταν πρόκειται για περιεχόμενο που αναρτάται στον κυρίως χώρο διαδικτυακού μέσου ενημέρωσης.

- 46 Η κρίση αυτή βασίστηκε στη σκέψη και παλαιότερων αποφάσεων (ΑΠ 1652/2013, 1701/2013), ότι για τις προσβολές προσωπικότητας που συντελούνται μέσω ιστοσελίδων «δεν υπάρχει ιδιαίτερο νομικό πλαίσιο, η δε πληροφόρηση μέσω του διαδικτύου είναι η εξέλιξη της ηλεκτρονικής πληροφόρησης μέσω του ραδιοφώνου και της τηλεοράσεως». Σχετικώς η απόφαση ΑΠ 1701/2013 αναφέρει, πειστικά, ότι «ενώ η δημοσίευση σε συγκεκριμένο φύλλο εφημερίδας ή περιοδικού ή η αναφορά σε συγκεκριμένη ραδιοφωνική ή τηλεοπτική εκπομπή προσβλητικής είδησης κ.λπ. γίνεται, άπαξ και δεν έχει διάρκεια, αντίθετα η αντίστοιχη καταχώρηση σε μια ιστοσελίδα, μπορεί να παραμείνει εκεί για απροσδιόριστο χρόνο, έχοντας διάρκεια, το μέγεθος της οποίας θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την επιδίκαση του ποσού προς αποκατάσταση της προκληθείσης ηθικής βλάβης». Αρκεί όμως η σκέψη αυτή προκειμένου να θεμελιωθεί η ερμηνευτική επέκταση περιοριστικών του δικαιώματος στην πληροφόρηση κανόνων, εν όψει και της απαίτησης της νομολογίας του ΕΔΔΑ περί εγγυήσεων *προβλεψιμότητας* αναφορικά προς νόμους που καθιερώνουν περιορισμούς των δικαιωμάτων του άρθρου 10 ΕΣΔΑ⁷⁷;
- 47 Το θέμα χρήζει περαιτέρω ανάλυσης και θα μπορούσε πάντως να επιλυθεί μέσα από σοβαρή νομοθετική παρέμβαση. Αυτό που θέλουμε να επισημάνουμε εδώ είναι ότι ο Άρειος Πάγος θα έπρεπε να αξιοποιήσει την παρ. 2 του άρθρου 5Α Σ., ειδικότερα το σκέλος της εκείνου που προβλέπει ότι το κράτος *διευκολύνει* την άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η αναλογική εφαρμογή του ν. 1178/1981 στα διαδικτυακά Μέσα δεν συνιστά τέτοια διευκόλυνση λόγω της αβεβαιότητας που παράγει για τους συντάκτες άρθρων σε ενημερωτικούς ιστότοπους και για άλλους ενεργητικούς χρήστες των Μέσων του Διαδικτύου.

⁷⁷ Βλ. ενδεικτικά *Sunday Times v. the United Kingdom*, ό.π., § 49· *Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine*, 33014/05, 05.05.2011, § 51· *Delfi AS v. Estonia*, ό.π., §§ 120-121. Στην απόφαση *Pravoye Delo* το ΕΔΔΑ εντόπισε παραβίαση αυτής της απαίτησης λόγω της άρνησης των Ουκρανικών δικαστηρίων να εφαρμόσουν αναλογικά *ευνοϊκές* για τον Τύπο ρυθμίσεις της νομοθεσίας (απαλλαγή από ευθύνη σε περίπτωση αναδημοσίευσης).

Υ. ΘΕΩΡΙΑ

1. Φορείς και αποδέκτες

Φορείς των δικαιωμάτων του άρθρου 5Α είναι όχι μόνον οι Έλληνες πολίτες αλλά και αλλοδαποί και ανιθαγενείς, και τούτο ανεξάρτητα από το αν βρίσκονται στην Ελληνική επικράτεια τη στιγμή της αναζήτησης ή/και της λήψης των πληροφοριών⁷⁸. Εξ άλλου, η σύμφωνη με το [άρθρο 10](#) της ΕΣΔΑ ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 5Α οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν απαιτείται η πηγή των πληροφοριών να βρίσκεται στην Ελλάδα⁷⁹.

Κατά τη βαρύνουσα γνώμη του Ευάγγελου Βενιζέλου⁸⁰, Εισηγητή της Πλειοψηφίας στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, το δικαίωμα στην πληροφόρηση *«εκτείνεται σε όλες τις πηγές πληροφόρησης, δημόσιες και ιδιωτικές γενικά. Άρα, το δικαίωμα αυτό όχι μόνο προσιδιάζει και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ'), αλλά ισχύει ευθέως και στο πεδίο αυτό»*. Η οριζόντια ενέργεια του δικαιώματος στην πληροφόρηση παράγει υποχρεώσεις των κρατικών οργάνων και σημαίνει επίσης ότι καθένας μπορεί να το επικαλείται κατ' αρχήν και στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις του. Τούτο δεν συνεπάγεται ανεπιφύλακτη αξίωση πρόσβασης σε πληροφορίες που κατέχονται από ιδιώτες, αλλά πάντως εισάγει θεμιτό λόγο δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογεί εκ πρώτης όψεως περιορισμούς των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, επιχειρηματικής ελευθερίας, προστασίας έναντι επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων κ.λπ., είτε μέσα από νομοθετικές ρυθμίσεις (λ.χ. ρυθμίσεις του νόμου περί ανωνύμων εταιρειών για τα δικαιώματα της μειοψηφίας των μετόχων) είτε με δικαστικές αποφάσεις που υποχρεώνουν κάποιον ιδιώτη (λ.χ. τον εργοδότη) να παράσχει πρόσβαση σε συγκεκριμένες πληροφορίες (λ.χ. σχετικές με τους πραγματικούς λόγους καταγγελίας σχέσης εργασίας). Η τριτενέργεια του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας θα πρέπει να εκληφθεί ως δεδομένη, όχι μόνον διότι το άρθρο 5Α παρ. 2 καθιερώνει ρητά θετική υποχρέωση του κράτους να διευκολύνει την πρόσβαση στην παραγωγή, την ανταλλαγή και τη διάδοση πληροφοριών, αλλά και επειδή στο περιβάλλον του Διαδικτύου και ιδίως της παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπάρχουν δομικές εξουσιαστικές ασυμμετρίες, όπως είναι π.χ. η ασυμμετρία ανάμεσα στους παρόχους υπηρεσιών πρόσβασης και τους χρήστες ή η ασυμμετρία ανάμεσα στους διαχειριστές των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης και εκείνους που τα χρησιμοποιούν για να παράγουν και για να ανταλλάσσουν πληροφορίες.

⁷⁸ Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, «Άρ. 5Α», ό.π., αρ. 2.

⁷⁹ Βλ. τη φράση «ανεξαρτήτως συνόρων» στο άρθρο 10 παρ. 1 ΕΣΔΑ· και σχετικά Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σ. 448.

⁸⁰ Ε. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κείμενο*, ό.π., σ. 158.

2. Το πεδίο προστασίας του δικαιώματος στην πληροφόρηση

Α. Μόνο γενικά προσιτές πηγές πληροφόρησης;

- 50 Σύμφωνα με τον Π. Δαγτόγλου⁸¹, «η ελευθερία του πληροφορείσθαι σημαίνει μόνο την αξίωση του συγκεκριμένου ατόμου να μην παρεμποδίζεται στην πρόσβασή του σε μια γενικά προσιτή πηγή πληροφοριών, είτε αυτή βρίσκεται στο εσωτερικό είτε στο εξωτερικό»⁸². Οι γενικά προσιτές πηγές πληροφοριών (στις οποίες περιλαμβάνονται τα ΜΜΕ) αντιδιαστέλλονται προς τις ιδιωτικές πηγές πληροφοριών, η πρόσβαση στις οποίες ελέγχεται από τον κάτοχό τους. Ο Δαγτόγλου επισημαίνει ότι ο νομοθέτης μπορεί να κατοχυρώνει την πρόσβαση σε ιδιωτικές πληροφορίες, ωστόσο κρίνει ότι το πεδίο προστασίας του δικαιώματος στην πληροφόρηση περιορίζεται κατ' αρχήν μόνο στις γενικά προσιτές πηγές πληροφόρησης.
- 51 Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Γερμανίας, την οποία έχει κατά νου ο Δαγτόγλου, όμως δεν φαίνεται να έχει επαρκές έρεισμα στο γράμμα και την τελεολογία της διάταξης του άρθρου 5Α παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος (ιδίως αν η διάταξη αυτή ερμηνευτεί συστηματικά σε συνδυασμό με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου). Όπως είδαμε, το άρθρο 5Α παρ. 1 καταστρώθηκε από τον αναθεωρητικό νομοθέτη ακριβώς με σκοπό να διευρύνει το πεδίο προστασίας του δικαιώματος και στις ιδιωτικές πηγές πληροφόρησης⁸³. Άλλωστε, η εμβέλεια του Διαδικτύου και των υπηρεσιών που προσφέρονται μέσω αυτού έχει καταστήσει τη διάκριση μεταξύ γενικά προσιτών πηγών και ιδιωτικών πηγών δυσχερές –αν και όχι ανέφικτο– εγχείρημα. Μπορεί λ.χ. να λογιστεί ως ιδιωτική πηγή πληροφόρησης η παροχή υπηρεσίας πρόσβασης στο Διαδίκτυο από εταιρεία μέσω Wi-Fi σε όσους βρίσκονται στους χώρους της εταιρείας⁸⁴; Είναι ιδιωτική ή δημόσια πηγή πληροφόρησης ο «τοίχος» της προσωπικής μας σελίδας στο Facebook⁸⁵;

⁸¹ Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σ. 448.

⁸² Συναφής, αν και όχι όμοια, είναι η κρίση του ΣτΕ ότι το άρθρο 5Α παρ. 1 Σ. κατοχυρώνει το «δικαίωμα του καθενός να ενημερώνεται τακτικά, ελεύθερα και από κάθε διαθέσιμη πηγή για κάθε θέμα που τον ενδιαφέρει» [ΣτΕ [1732/2017](#)].

⁸³ Βλ. τη θέση του Ε. Βενιζέλου στην προηγούμενη υπο-ενότητα του παρόντος. Διαφορετική έννοια δίνει στον όρο «γενικώς προσιτές πηγές» (με ρητή αναφορά στο άρθρο 5 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου) ο Α. Τάκης, «"Ακατάλληλον δι' ενηλίκους"» ό.π., σ. 76-77: Δεδομένα που βρίσκονται απλώς αποθηκευμένα στον υπολογιστή μου δεν αποτελούν πληροφορία παρά μόνον όταν «τεθούν καθ' οιονδήποτε τρόπο και με πρωτοβουλία δική μου ή και κάποιου αδιάκριτου σε κυκλοφορία, από τη στιγμή δηλαδή που εισαχθούν στο πεδίο της δημοσιότητας».

⁸⁴ Για τα προβλήματα που μπορεί να ανακύψουν, και για την *prima facie* εφαρμογή του δικαιώματος στην πληροφόρηση σε τέτοιες περιπτώσεις, πρβλ. την ενδιαφέρουσα απόφαση του ΔΕΕ στην [υπόθεση C-484/14, απόφαση της 15.9.2016, McFadden](#).

⁸⁵ Για μία απόπειρα απάντησης σε τέτοια ερωτήματα, με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, βλ. Κ. Στρα-

Ο Δαγτόγλου⁸⁶ αναφέρει ως παραδείγματα ελέγχου ιδιωτικών πηγών πληροφόρησης από τον κάτοχο τους τον περιορισμό της πρόσβασης σε κλειστή διάλεξη, στην οποία μπορούν να γίνουν δεκτοί μόνον όσοι έχουν προσκληθεί, και την αποστολή περιοδικού μόνο στα μέλη ενός συλλόγου. Όμως, θα θεωρούσαμε αδιάφορο το δικαίωμα στην πληροφόρηση και μη εφαρμόσιμη κατ' αρχήν τη ρύθμιση του άρθρου 5Α παρ. 1 Σ εάν τρίτος λάμβανε βιντεοσκοπημένο υλικό της διάλεξης, χωρίς να ευθύνεται ο ίδιος για τη διαρροή του υλικού στο Διαδίκτυο, όταν το περιεχόμενο της διάλεξης σχετίζεται με θέμα δημοσίου ενδιαφέροντος; Ανάλογη περίπτωση μπορεί κανείς να φανταστεί και στην περίπτωση του περιοδικού. Ασφαλώς, το γεγονός ότι το δικαίωμα στην πληροφόρηση καλείται σε εφαρμογή δεν σημαίνει ότι θα υπερέχει πάντα ή συχνά έναντι άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων που δικαιολογούν νομοθετικούς περιορισμούς, όπως λ.χ. το δικαίωμα στην πνευματική ιδιοκτησία, η ελευθερία και το απόρρητο των ιδιωτικών επικοινωνιών ή η προστασία από αθέμιτη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και η πληροφοριακή αυτοδιάθεση. Τα δικαιώματα αυτά μπορούν πάντα να προβληθούν ως θεμιτοί λόγοι περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση –το αν ο περιορισμός θα κριθεί και ανάλογος προς τον εκάστοτε σκοπό του δεν μπορεί παρά να φανεί ανά περίπτωση.

52

Β. Πλουραλιστική πληροφόρηση

Η πληροφόρηση, ως αντικείμενο του δικαιώματος που κατοχυρώνει το άρθρο 5Α παρ. 1, προσδιορίζεται ποιοτικά από την αρχή του πλουραλισμού και, ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την πληροφόρηση από τα ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά μέσα, από την αρχή της εξωτερικής πολυμέρειας (ύπαρξη πολλών, διαφορετικών σταθμών που κατέχονται από διαφορετικά πρόσωπα, υπό συνθήκες διαφάνειας που αποτρέπουν τη συγκέντρωση του ελέγχου των ΜΜΕ από λίγα πρόσωπα και την εκ μέρους τους απόκτηση πολιτικής επιρροής και αθέμιτου πλεονεκτήματος στον ευαίσθητο χώρο των δημοσίων συμβάσεων⁸⁷) και από την αρχή της «εσωτερικής πολυφωνίας»⁸⁸. Τούτο δεν σημαίνει ότι το δικαίωμα στην πληροφόρηση ατονεί όταν πρόκειται για πληροφορίες που δεν σχετίζονται με τα θέματα που συνθέτουν το πεδίο της πλουραλιστικής διαμόρφωσης της κοινής γνώμης (λ.χ. ψυχαγωγικές εκπομπές που μεταδίδουν πληροφορίες για διασημότητες οι οποίες ικανοποιούν απλώς την περιέργεια ενός ορισμένου κοι-

53

τηλάτη, *Συντάσσοντας το δικαίωμα στη δημόσια ηλεκτρονική επικοινωνία*, 2006, σ. 203-216.

⁸⁶ Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σ. 448.

⁸⁷ Βλ. άρθρο 14 παρ. 9

⁸⁸ Βλ. τη ρήτρα περί αντικειμενικής και με ίσους όρους μετάδοσης ειδήσεων και πληροφοριών του άρθρου 15 παρ. 2 Σ· Γ. Σωτηρέλης, *Σύνταγμα & Δημοκρατία*, ό.π., σ. 332-335.

νού, σύμφωνα με την επιτυχή διατύπωση του ΕΔΔΑ⁸⁹). Πρόκειται όμως για κριτήριο το οποίο, βάσει της νομολογίας του ΕΔΔΑ, πρέπει να λαμβάνεται (σοβαρά) υπόψη σε υποθέσεις στάθμισης ανάμεσα στο δικαίωμα πληροφόρησης και άλλα δικαιώματα που θίγονται κατ' ενάσκησή του, όπως το δικαίωμα στην υπόληψη, το δικαίωμα στην ίδια εικόνα, η πληροφοριακή αυτοδιάθεση κ.λπ.⁹⁰.

- 54 Η αρχή του πλουραλισμού θέτει σκοπό βέλτιστης κατά το δυνατόν εκπλήρωσης⁹¹ των θετικών υποχρεώσεων του Κράτους στο χώρο της δημόσιας επικοινωνίας. Στο πεδίο της ραδιοτηλεόρασης οι υποχρεώσεις αυτές αφορούν όχι μόνο την αποτροπή της συγκέντρωσης του ελέγχου περισσότερων ΜΜΕ της αυτής ή διαφορετικής μορφής στα ίδια πρόσωπα⁹², αλλά επίσης τη διασφάλιση της αντικειμενικής και με ίσους όρους μετάδοσης πληροφοριών και ειδήσεων από κάθε ενημερωτικό πρόγραμμα ξεχωριστά⁹³, με τρόπο ώστε το κοινό να έχει πρόσβαση σε αμερόληπτη και ακριβή πληροφόρηση και σε ένα εύρος απόψεων και σχολίων τα οποία αντανακλούν την ποικιλομορφία του πολιτικού τοπίου της χώρας⁹⁴. Πάντως, τόσο στη ραδιοτηλεόραση όσο και στις άλλες σφαίρες πληροφόρησης και επικοινωνίας, η αρχή του πλουραλισμού προσφέρει δικαιοπολιτικό έρεισμα για ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους προκειμένου να αποφευχθούν ολιγοπωλιακές ή μονοπωλιακές καταστάσεις, όπως λ.χ. παρεμβάσεις για την αποφυγή μονοπωλίων στο πεδίο της διανομής εφημερίδων και διευκολύνσεις για την κυκλοφορία τους, ή παρεμβάσεις για να αποφευχθεί η διακριτική μεταχείριση⁹⁵.
- 55 Στην Ελληνική θεωρία, η στενή, καταστατική, θα λέγαμε, διασύνδεση του δικαιώματος στην πληροφόρηση με την αρχή του πλουραλισμού έχει τονισθεί ιδιαίτερα από τους Χαράλαμπο Ανθόπουλο⁹⁶ και Ξενοφώντα Κοντιάδη⁹⁷. Ήδη πριν την εισαγωγή των νέων διατάξεων του άρθρου 5Α, ο πρώτος συνήγαγε την αρχή του πλουραλισμού στο χώρο των ΜΜΕ από το άρθρο 14 παρ. 1 Σ., όπως αυτό ερμηνεύεται σε συνδυασμό με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, επίσης σε συνδυασμό με τη δημοκρατική αρχή και με την απορρέουσα από το άρθρο 5 παρ. 1 αρχή της συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας⁹⁸. Παρατη-

⁸⁹ Βλ. [Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France](#), ό.π., § 86.

⁹⁰ Στρατηλάτης Κ., «Άρθ. 10», ό.π., αρ. 6.8.

⁹¹ Όπως όλες άλλωστε οι συνταγματικές αρχές, βλ. R. Alexy, *Constitutional Rights, Balancing, and Rationality*, Ratio Juris 2003, σ. 135-136.

⁹² Βλ. άρθρο 14 παρ. 9 Σ.

⁹³ Βλ. άρθρο 15 παρ. 2 Σ.

⁹⁴ Βλ. τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ενότητα II.2.Γ.

⁹⁵ Βλ. όσα αναφέρθηκαν για την αρχή της δικτυακής ουδετερότητας στις ενότητες II.1, II.2.Ε και III.3.

⁹⁶ Χ. Ανθόπουλος, «Το δικαίωμα για πλουραλιστική πληροφόρηση», ό.π.· Idem, *Σύνταγμα, τηλεόραση και πλουραλισμός*, ΔτΑ 2017.

⁹⁷ Ξ. Κοντιάδης, *Ο νέος συνταγματισμός*, ό.π., σ. 196 επ.

⁹⁸ Χ. Ανθόπουλος, «Το δικαίωμα για πλουραλιστική πληροφόρηση», ό.π., σ. 19, 23.

ρούσε, δε εύστοχα, ότι εάν η ελευθερία έκφρασης, ως ελευθερία δημόσιας επικοινωνίας, πρόκειται να μετάσχει στο ευρύτερο νόημα της ίσης ελευθερίας, τότε δεν μπορεί παρά να περιλαμβάνει την «ισότητα κατά την άσκηση του δικαιώματος διάδοσης ιδεών και πληροφοριών»⁹⁹. Τέτοια ισότητα, όμως, απαιτεί κρατικές επεμβάσεις, όπως αυτές στην αγορά της πληροφόρησης που στοχεύουν στην αποφυγή μονοπωλιακής ή ολιγοπωλιακής άσκησης της ενεργητικής ελευθερίας του πληροφορέιν, αλλά και παρεμβάσεις, ιδίως στο χώρο της ραδιοτηλεοπτικής πληροφόρησης, οι οποίες θα εγγυώνται «πραγματική διαφοροποίηση των πηγών πληροφόρησης ώστε αυτές να ανταποκρίνονται σε ετερογενείς προσανατολισμούς και να εκφράζουν αποτελεσματικά τις διάφορες γνώμες και πολιτικές, ιδεολογικές, κοινωνικές και πολιτιστικές τάσεις [...] Το δικαίωμα για πλουραλιστική πληροφόρηση, νοούμενο ως αποτελεσματική δυνατότητα επιλογής εκ μέρους των πολιτών, μεταξύ πολλών, ανταγωνιστικών και διαφοροποιημένων στους προσανατολισμούς τους πηγών πληροφόρησης, πραγματώνει σε τελευταία ανάλυση την πλήρη αποτελεσματικότητα της ελευθερίας λήψης ιδεών και πληροφοριών...»¹⁰⁰.

Σε νεότερο κείμενό του, ο Ανθόπουλος¹⁰¹ ισχυρίζεται ορθά ότι το νέο άρθρο 5Α παρ. 1 Σ. συνδέεται στενά με τις ρυθμίσεις του άρθρου 14 παρ. 9 Σ., οι οποίες αποτρέπουν τη συγκέντρωση του ελέγχου περισσότερων μέσων ενημέρωσης της ίδιας ή διαφορετικής μορφής, κι ότι έτσι αναδεικνύεται, «ως μία διάσταση του δικαιώματος στην πληροφόρηση, το δικαίωμα σε μια πλουραλιστική διάρθρωση του τηλεοπτικού συστήματος». Διατυπώνεται, επίσης, η πάγια θέση του ότι «η συνταγματική αξία του πληροφοριακού πλουραλισμού αποτελεί και το θεμέλιο του ίδιου του άρθρου 14 § 1 Συντ., η γενική *ratio* του οποίου είναι η διασφάλιση της ευρύτερης δυνατής κυκλοφορίας σκέψεων, γνώμων και πληροφοριών. Ενώ συνδέεται άμεσα και με τη λειτουργία της δημοκρατικής αρχής κατά το άρθρο 1 § 1 Συντ., διότι αποτελεί προϋπόθεση για τη συνειδητή άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων»¹⁰². Άλλωστε, «στον τομέα της ραδιοτηλεόρασης – όχι όμως και στον τομέα του τύπου –, το δικαίωμα στην πληροφόρηση κατά το άρθρο 5Α § 1 Συντ. δεν εξασφαλίζεται μόνο μέσα από τον πλουραλισμό και τον ανταγωνισμό των τηλεοπτικών σταθμών, αλλά και από την υποχρέωση κάθε τηλεοπτικού σταθμού ξεχωριστά να είναι αντικειμενικός και αμερόληπτος και να σέβεται τις διαφορετικές πολιτικές, ιδεολογικές και πολιτιστικές γνώμες και τάσεις μέσα στην κοινωνία»¹⁰³.

Την καταστατική διασύνδεση του δικαιώματος στην πληροφόρηση με την αρχή του πλουραλισμού τονίζει και ο Ξενοφών Κοντιάδης. Συγκεκριμένα, ισχυρίζεται ότι το δι-

⁹⁹ Ibidem, σ. 19.

¹⁰⁰ Ibidem, σ. 20-21.

¹⁰¹ Χ. Ανθόπουλος, *Σύνταγμα, τηλεόραση και πλουραλισμός*, ό.π., σ. 113.

¹⁰² Ibidem, σ. 114.

¹⁰³ Ibidem, σ. 115.

καίωμα του άρθρου 5Α παρ. 1 «διασφαλίζει την ελεύθερη πρόσβαση σε ένα πλουραλιστικό πλαίσιο πηγών πληροφόρησης, ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή»¹⁰⁴. Το δικαίωμα στην πληροφόρηση δεν είναι μόνο αμυντικό αλλά «λειτουργεί και ως πολιτικό δικαίωμα με ενεργητικό περιεχόμενο, δεδομένου ότι αποτελεί προϋπόθεση για το σχηματισμό πολιτικής βούλησης και την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στον έλεγχο της εξουσίας»¹⁰⁵. Έτσι, από το δικαίωμα «δεν συνάγεται μόνο η ελευθερία αναζήτησης και λήψης πληροφοριών, αλλά και το δικαίωμα πρόσβασης σε ένα πλουραλιστικό πλαίσιο πηγών πληροφόρησης. Θεμέλιο της πλουραλιστικής δημοκρατίας αποτελεί η κατοχύρωση της ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης ιδεών, κοσμοθεωρητικών αντιλήψεων, αξιών και συμφερόντων. Η διαμόρφωση μιας εύρωστης κοινωνίας πολιτών προϋποθέτει τη διεύρυνση του ρόλου της δημόσιας σφαίρας και τη δυνατότητα πρόσβασης σε ένα πλαίσιο πληροφοριών όπου αναγνωρίζεται η πολλαπλότητα τόσο των επιλογών και των αντιλήψεων όσο και των μέσων έκφρασης ή προάσπισής τους»¹⁰⁶.

Γ. Η άρρηκτη ενότητα του δικαιώματος στην πληροφόρηση με το δικαίωμα του πληροφορείν στο πλαίσιο της δημόσιας επικοινωνίας

- 58 Η ενότητα των δύο όψεων της ελευθερίας πληροφόρησης αποτελεί βασικό στοιχείο της νομολογίας του ΕΔΔΑ¹⁰⁷ και, παλαιόθεν, σταθερό σημείο αναφοράς της Ελληνικής συνταγματικής θεωρίας για την ελευθερία έκφρασης και για την ελευθερία του Τύπου, όπως αυτές εκλαμβάνονται ως όροι του δημοκρατικού πολιτεύματος. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από άρθρο του Αριστόβουλου Μάνεση¹⁰⁸: «Η έκφραση της γνώμης "διά του Τύπου" προϋποθέτει, λοιπόν, και συνεπάγεται, εξ ορισμού, ευρύτητα αποδεκτών, δηλαδή δημοσιότητα, με αποτέλεσμα να καθίσταται αντικειμενικά πληροφόρηση και να προσλαμβάνει "δυνάμει" πολιτικό χαρακτήρα». Αξιοποιώντας το παραπάνω απόσπασμα, ο Ανδρέας Τάκης¹⁰⁹ τονίζει ότι «η διάδοση ή η κυκλοφορία, όπως αλλιώς λέγεται, της γνώμης και της πληροφορίας από τη μια, και η πρόσβαση στη γνώμη και πληροφορία, που κυκλοφορεί, από την άλλη, αποτελούν απλώς τους επί μέρους πόλους των δημόσιων επικοινωνιακών πρακτικών μας. Έτσι, κατοχυρώνοντας το Σύνταγμα τόσο την ελευθερία του πληροφορείν όσο και του πληροφορείσθαι, ιδρύει τη συνταγματικά προστατευόμενη σφαίρα της δημοσιότητας».

¹⁰⁴ Ξ. Κοντιάδης, *Ο νέος συνταγματισμός*, ό.π., σ. 198-199.

¹⁰⁵ Ibidem, σ. 200.

¹⁰⁶ Ibidem, σ. 200-201.

¹⁰⁷ Βλ. ενότητα II.2.Α.

¹⁰⁸ Α. Μάνεσης, «Η συνταγματική προστασία», ό.π., σ. 634.

¹⁰⁹ Α. Τάκης, «"Ακατάλληλον δι' ενπλίκους"», ό.π., σ. 76.

59 Στην ίδια κατεύθυνση έχει κινηθεί και ο γράφων, κάνοντας λόγο για «κανονιστική ενότητα πληροφόρησης – επικοινωνίας»¹¹⁰, εκτιμώντας ότι θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη τον εξ ορισμού επικοινωνιακό χαρακτήρα της πληροφόρησης κι ότι έτσι μπορούμε να νοήσουμε τα δικαιώματα του άρθρου 5Α, από κοινού με τα δικαιώματα του άρθρου 14 παρ. 1, ως πτυχές ενός ευρύτερου δικαιώματος – πλαισίου που κατοχυρώνει την ίση συμμετοχή καθενός στα πεδία και στις σχέσεις που αναπτύσσονται στο χώρο της δημόσιας επικοινωνίας. Εάν αντικείμενο συνταγματικής διασφάλισης είναι η επικοινωνιακή αυτονομία, τότε «το στοιχείο της πληροφοριακής ισότητας αποτελεί συστατικό όρο των προστατευόμενων ενεργημάτων και όχι *a posteriori* διόρθωση της ανισοκατανομής κάποιου αγαθού που θα ονομάζαμε “πληροφορία”», και τούτο «επειδή η δικαιοκή σχέση εγκαθιδρύεται εξ αρχής ως επικοινωνιακή· ως σχέση δηλαδή μεταξύ ισότιμων μετόχων του δημοσίου λόγου και όχι μεταξύ γενικά αυτόνομων υποκειμένων, τα οποία καλούνται να διαμοιράσουν κάποιο από τα κοινωνικά αγαθά που βρίσκονται ενώπιον τους σε κατάσταση σχετικής σπανιότητας –χρήμα, εξουσίες, ευκαιρίες, κύρος κ.ο.κ. Δεν έχουμε, δηλαδή, εδώ το είδος εκείνο ισότητας που παραπέμπει στις παραδοσιακές θεωρίες κοινωνικής δικαιοσύνης»¹¹¹. Υπ' αυτή την οπτική, το δικαίωμα στην πληροφόρηση καλεί το υποκείμενό του να αναπτύξει τις επικοινωνιακές δυνατότητες και ικανότητές του προκειμένου να ενεργοποιήσει το *status activus* του πολίτη της πληροφοριακής εποχής εις όφελος του *status positivus*, θέτοντας τις σχέσεις πολιτικής και κοινωνικής εξουσίασης υπό τον έλεγχό του.

Δ. Οι θεσμικές συνθήκες για την εκπλήρωση του δικαιώματος στην πληροφόρηση

60 Το δικαίωμα στην πληροφόρηση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί υπό συνθήκες δημοκρατικής κοινωνίας χωρίς ελευθερία του Τύπου και η τελευταία δεν έχει νόημα χωρίς την ελευθερία του δημοσιογράφου να αναζητά, να εντοπίζει, να συλλέγει, να επεξεργάζεται και να δημοσιεύει πληροφορίες, ιδίως όταν πρόκειται για ζητήματα που αγγίζουν το δημόσιο συμφέρον. Το ΣτΕ έχει κρίνει ότι η ελεύθερη αναζήτηση και συλλογή πληροφοριών κατοχυρώνεται συνταγματικά ως πτυχή του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας (ΣτΕ 490/2018). Πιο emphaticά, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η αναζήτηση και συλλογή πληροφοριών αποτελεί ουσιώδες (*essential*) προπαρασκευαστικό βήμα της δημοσιογραφίας, επομένως εγγενές (*inherent*), προστατευόμενο τμήμα της ελευθερίας του Τύπου¹¹². «Πράγματι, εμπόδια που δημιουργούνται με σκοπό να παρεμποδίσουν την

¹¹⁰ Κ. Στρατηλάτης, «Άρθ. 10», ό.π., σ. 217 επ.

¹¹¹ Ibidem, σ. 223-224

¹¹² Βλ. [Dammann c. Suisse](#), 77551/01, 25.04.2006, § 52· [Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary](#), 37374/05, 14.04.2009, § 27· [Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary](#), ό.π., § 130· [Butkevich v. Russia](#), 5865/07, 13.02.2018, § 123· [Szurovecz v. Hungary](#), ό.π., § 52· [Amaghlobeli and Others v. Georgia](#),

πρόσβαση σε πληροφορίες που σχετίζονται με το δημόσιο συμφέρον θα μπορούσαν να αποθαρρύνουν εκείνους που εργάζονται στα Μέσα ή σε συναφή πεδία από το να συνεχίσουν την έρευνά τους. Κατ' αποτέλεσμα, δεν θα μπορούν πλέον να διαδραματίσουν το ζωτικό ρόλο τους ως "δημόσιοι φύλακες", ενώ η ικανότητά τους να παρέχουν ακριβή και αξιόπιστη πληροφόρηση θα επηρεαστεί αρνητικά»¹¹³.

- 61 Η αποτρεπτική ή αποθαρρυντική επενέργεια (chilling effect) αποτελεί κρίσιμο όρο και για τη θεμελίωση του δημοσιογραφικού απορρήτου, ήτοι του δικαιώματος των δημοσιογράφων να μην αποκαλύπτουν τις πηγές των πληροφοριών που συλλέγουν, ούτε να εξαναγκάζονται να παραδώσουν στοιχεία που θα οδηγούσαν σε εντοπισμό των πηγών τους, εκτός αν συντρέχει απολύτως επιτακτική ανάγκη προς ικανοποίηση σημαντικού δημοσίου συμφέροντος (λ.χ. καταπολέμηση τρομοκρατίας) και υπό τον όρο ότι, αποδεδειγμένα, δεν υπάρχουν διαθέσιμα εναλλακτικά μέσα για την ικανοποίηση αυτού του συμφέροντος με άλλον τρόπο¹¹⁴. Αρκετές φορές τα πρόσωπα που παρέχουν στο δημοσιογράφο πληροφορίες δεν επιθυμούν να αποκαλυφθεί ότι αυτά αποτέλεσαν την «πηγή» αυτών των πληροφοριών. Τούτο συμβαίνει ιδίως όταν πρόκειται για πληροφορίες των οποίων η αποκάλυψη πρόκειται να θίξει ισχυρά επιχειρηματικά ή πολιτικά συμφέροντα, ενώ το πρόσωπο που είναι σε θέση να δώσει τις πληροφορίες κινδυνεύει από «αντίποινα» (λ.χ. να χάσει τη θέση εργασίας του ή και να δεχθεί προσωπικές επιθέσεις). Εάν λοιπόν δεν προστατευόταν το δημοσιογραφικό απόρρητο, πολλές «πηγές» δεν θα παρείχαν πληροφορίες στο δημοσιογράφο, ιδίως για τα πιο σημαντικά, και γι' αυτό «επικίνδυνα», θέματα δημοσίου συμφέροντος. Τέτοια αποθάρρυνση θα είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της δυνατότητας του δημοσιογράφου να συλλέγει πληροφορίες κι αυτό θα είχε με τη σειρά του σημαντικό αντίκτυπο στο δικαίωμα του κοινού στην πληροφόρηση. Αυτό το πλήγμα θα επέφερε επίσης συρρίκνωση του ελεγκτικού ρόλου του Τύπου ως «δημοσίου φύλακα», με ό,τι τούτο μπορεί να συνεπάγεται για την ποιότητα μίας δημοκρατικής κοινωνίας και για την προάσπιση του δημοσίου (και του δημοσιονομικού) συμφέροντος. Οι σκέψεις αυτές, σε συνδυασμό με τη διαπίστωση του ενδεχομένου αποδυνάμωσης των φορέων του Τύπου στα μάτια του αναγνωστικού κοινού, ήταν οι λόγοι που οδήγησαν και το ΕΔΔΑ να κρίνει, όχι μόνο ότι το δικαίωμα των δημοσιογράφων να μην αποκαλύπτουν τις «πηγές» τους προστατεύεται από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ¹¹⁵, αλλά επίσης ότι για να αρθεί η προστασία θα

41192/11, 20.05.2021, § 36.

¹¹³ *Amaghlobeli and Others v. Georgia*, ό.π., § 36.

¹¹⁴ Κ. Στρατηλάτης, «Το δημοσιογραφικό απόρρητο ως θεμελιώδες δικαίωμα και η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», σε Σ. Ακτύπης/Ρ. Jouglaux/Τ.-Ε. Συνοδινού (επιμ.), *Ελευθερία έκφρασης δημοσιογράφων και σκιτσογράφων: Προστασία και περιορισμοί του δικαιώματος στο ελληνικό και κυπριακό δίκαιο*, 2016.

¹¹⁵ Βλ. *Goodwin v. the United Kingdom*, ό.π., §§ 39-40· και περαιτέρω, ενδεικτικά, *Financial Times*

πρέπει να συντρέχουν ασυνήθιστα απαιτητικές διαδικαστικές και ουσιαστικές εγγυήσεις¹¹⁶ – είναι, δε, χαρακτηριστικό ότι σε όλες σχεδόν τις σχετικές αποφάσεις το ΕΔΔΑ έχει εντοπίσει παραβίαση του άρθρου 10.

Στην υποστήριξη της ικανοποίησης του δικαιώματος του κοινού στην πληροφόρηση κατατείνουν και οι –μέχρι στιγμής σχεδιαζόμενες, σε ευρωπαϊκό επίπεδο– ρυθμίσεις για την καταχρηστική προσφυγή στη δικαιοσύνη (στρατηγικές αγωγές προς αποθάρρυνση της συμμετοχής του κοινού – SLAPP) με στόχο δημοσιογράφους και υπερασπιστές δικαιωμάτων (βλ. [εδώ](#)). Από τη σκοπιά των πηγών της πληροφόρησης κρίσιμη είναι η προστασία που τους παρέχει ο θεσμός του μάρτυρα δημοσίου συμφέροντος¹¹⁷, ο οποίος πλέον έχει καθιερωθεί και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με την [Οδηγία \(ΕΕ\) 2019/1937](#). Άξια μνείας εν προκειμένω είναι και η Σύσταση [2014\(7\)](#) της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, αλλά και η νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία είχε αντιμετωπίσει από νωρίς ως ιδιαίτερη κατηγορία υποθέσεων υπό το [άρθρο 10](#) ΕΣΔΑ τις περιπτώσεις αποκάλυψης πληροφοριών εκ μέρους εργαζομένων¹¹⁸.

Τα παραπάνω επιτρέπουν τον ισχυρισμό ότι για να πραγματοποιηθεί με τρόπο συμβατό με τους καταστατικούς σκοπούς του, το δικαίωμα στην πληροφόρηση προϋποθέτει αυξημένες εγγυήσεις για την ελευθερία των δημοσιογράφων και των άλλων «δημοσίων» ή «κοινωνικών φυλάκων» (ΜΚΟ, ερευνητών θεμάτων δημοσίου συμφέροντος κ.ά.) να αναζητούν, να συλλέγουν και να δημοσιεύουν άφοβα πληροφορίες, συμπεριλαμβανομένων εγγυήσεων οι οποίες θα προστατεύουν τους μάρτυρες δημοσίου συμφέροντος, θα διασφαλίζουν την ανωνυμία των πηγών των δημοσιογράφων και θα αποτρέπουν την καταχρηστική προσφυγή στη δικαιοσύνη προς αποτροπή της ενημέρωσης του κοινού για θέματα δημοσίου συμφέροντος.

[Ltd and Others v. the United Kingdom](#), 15.12.2009, 821/03, § 63· [Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands](#), 38224/03, 14.09.2010, §§ 59-63· [Becker v. Norway](#), 21272/12, 05.10.2017, §§ 65-70· [Jecker c. Suisse](#), 35449/14, 06.10.2020, §§ 30-33· [Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom](#), 58170/13, 62322/14 και 24960/15, 25.05.2021, §§ 442-445.

¹¹⁶ Περιλαμβανομένων εγγυήσεων που αφορούν τη διεξαγωγή ερευνών στις οικίες και τους χώρους εργασίας των δημοσιογράφων (βλ. [Ernst et autres c. Belgique](#), 33400/96, 15.07.2003· [Tillack v. Belgium](#), 20477/05, 27.11.2007· [Ressiot et autres c. France](#), 15054/07 και 15066/07, 28.06.2012· [Nagla v. Latvia](#), 73469/10, 16.07.2013· [Görmüş et autres c. Turquie](#), 49085/07, 19.01.2016) και τη μαζική παρακολούθηση των επικοινωνιών, όταν ενδέχεται στους παρακολουθούμενους να συγκαταλέγονται δημοσιογράφοι (βλ. [Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom](#), ό.π., §§ 442-458).

¹¹⁷ Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, *Ο θεσμός του μάρτυρα δημοσίου συμφέροντος (whistleblowing)*, 2016.

¹¹⁸ Βλ. [Guja v. Moldova](#), 14277/04, 12.02.2008, §§ 72-78· [Marchenko v. Ukraine](#), 4063/04, 19.02.2009, §§ 45-54· [Bucur et Toma c. Roumanie](#), 40238/02, 08.01.2013, §§ 77, 93-120· [Aurelian Oprea v. Romania](#), 12138/08, 19.01.2016, §§ 59-80· [Halet c. Luxembourg](#), 21884/18, 11.05.2021 (υπόθεση LuxLeaks, εκκρεμεί η επανεκδίκασή της από την Ευρεία Σύνοδο του ΕΔΔΑ), §§ 85-111.

3. Οι λόγοι περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση

Α. Η αναγκαία ασυμμετρία ανάμεσα στους λόγους περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν και τους λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση

- 64 Μία από τις συνέπειες της ενότητας των δικαιωμάτων του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι είναι το γεγονός ότι οι περιορισμοί του πρώτου επιφέρουν και περιορισμούς του δεύτερου. Τούτο σημαίνει ότι, εξετάζοντας τη συνταγματικότητα περιορισμών του δικαιώματος του πληροφορείν, ο ερμηνευτής οφείλει να λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις αυτών των περιορισμών και στο δικαίωμα στην πληροφόρηση εκείνων που θα ελάμβαναν ή έλαβαν την επίμαχη κάθε φορά πληροφορία. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις, είναι το δικαίωμα στην πληροφόρηση που θα αποτελέσει κύριο κριτήριο για την αξιολόγηση της αναλογικότητας του περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν¹¹⁹.
- 65 Ωστόσο, το γεγονός ότι οι περιορισμοί του δικαιώματος του πληροφορείν επιδρούν στην άσκηση του δικαιώματος στην πληροφόρηση δεν σημαίνει ότι οι περιορισμοί του τελευταίου *πρέπει να είναι* αντίστοιχου επιπέδου με αυτούς του πρώτου. Τουναντίον, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ανδρέας Τάκης¹²⁰, «*αδιάψευστο σημάδι κάθε φιλελεύθερου τύπου οργάνωσης της σφαίρας της δημοσιότητας*» είναι το ότι περιορισμοί της ελευθερίας της πληροφόρησης, όπως αυτοί που επιβάλλονται ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του μέσου μετάδοσης (βλ. ραδιοτηλεοπτικές άδειες) ή περιορισμοί που αποβλέπουν στην αποσιώπηση εμπιστευτικών πληροφοριών, «*αφορούν αποκλειστικά την ενεργητική όψη [της ελευθερίας της πληροφόρησης] και ποτέ την παθητική*». Ο Τάκης εκτιμά ότι περιορισμοί που πλήττουν το δέκτη και όχι την πηγή πληροφόρησης θίγουν σοβαρά την προσωπική αυτονομία, υπό την καντιανή έννοια της απαίτησης για αποτροπή κάθε πρακτικής και κάθε πολιτικού καθεστώτος που μεταχειρίζεται τα υποκείμενα της σκέψης και της γνώμης ως ανώριμα παιδιά. «*Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, λοιπόν, λ.χ. εμποδίζοντάς μας να πάμε στο περίπτερο ή κατάσχοντας την εφημερίδα που μόλις αγοράσαμε, φράζοντας την είσοδο στο σινεμά, προξενώντας παράσιτα στον ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό μας δέκτη ή εγκαθιστώντας εκ των προτέρων σε συνεργασία με τη βιομηχανία παραγωγής λογισμικού ένα φίλτρο στον δικτυακό πλοηγό μας, παρεμβαίνοντας δηλαδή στην ικανότητά μας να έχουμε πρόσβαση στις γνώμες και δεδομένα που έχουν ήδη τεθεί σε κυκλοφορία και για όσο καιρό αυτά παραμένουν στο πεδίο της δημοσιότητας, μια δημόσια αρχή δεν κάνει άλλο από το να μας μεταχειρίζεται ως ανώριμα παιδιά, τεκμαίροντας αμάχητα ότι στερούμαστε της αναγκαίας διάκρισης*»¹²¹.

¹¹⁹ Βλ. ενότητα II.2.Α για τον κομβικό ρόλο του δικαιώματος στην πληροφόρηση στη νομολογία του ΕΔΔΑ.

¹²⁰ Α. Τάκης, «"Ακατάλληλον δι' ενήλικους"», ό.π., σ. 79.

¹²¹ Ibidem, σ. 81.

Πράγματι, θα ήταν δύσκολο να φανταστούμε την ποινικοποίηση ή την με άλλο τρόπο 66 κρατική παρεμπόδιση ενεργειών πρόσβασης όπως αυτές που αναφέρει ο Τάκης, στο πνεύμα ενός ορισμένου «πληροφοριακού πατερναλισμού», σύμφωνα με τον εύστοχο όρο που χρησιμοποιεί ο ίδιος¹²². Δεν είναι πάντως δύσκολο να φανταστούμε την ποινικοποίηση της απλής κατοχής υλικού που συνιστά παιδική πορνογραφία¹²³. Σε κάθε περίπτωση, όπως δέχεται και ο Τάκης, στην εποχή του Διαδικτύου, τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Κι ενώ η περίπτωση τοποθέτησης γενικού φίλτρου στον πλοηγό του υπολογιστή μας φαντάζει (είναι όμως;) μακρινό ενδεχόμενο, υλοποιήσιμο από αυταρχικά μόνον καθεστώτα, μπορεί κάποιος να εκλάβει ως περιορισμούς του δικαιώματος στην πληροφόρηση κάθε λογής τεχνολογίες παρακολούθησης των κινήσεών μας στο Διαδίκτυο, όπως επίσης κάθε φιλτράρισμα ή μπλοκάρισμα πρόσβασης σε συγκεκριμένο ιστότοπο ή σε συγκεκριμένη εφαρμογή ή σε συγκεκριμένη πληροφορία που βρέθηκε κάποια στιγμή αναρτημένη σε κάποιον ιστότοπο – πρβλ. τις σχετικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ, στις οποίες αναφερθήκαμε στην ενότητα II.2.Δ. Εν όψει αυτών των δεδομένων, το ζήτημα σε ποιους ακριβώς περιορισμούς μπορεί να υποβληθεί η πρόσβαση σε πληροφόρηση, πέραν εκείνων που προκύπτουν αντανakλαστικά από περιορισμούς της ενεργητικής ελευθερίας του πληροφορείν, αποκτά μία ορισμένη βαρύτητα. Μάλλον άθελα ο αναθεωρητικός νομοθέτης ανέδειξε αυτό το ζήτημα με το να θεσπίσει ιδιαίτερη διάταξη για το δικαίωμα στην πληροφόρηση.

Β. Στενή ερμηνεία των λόγων περιορισμού

Σύμφωνα με το εδ. β' του άρθρου 5Α παρ. 1, οι περιορισμοί στο δικαίωμα πληροφό- 67 ρησης πρέπει να είναι μόνον οι «απολύτως αναγκαίοι» προς εξυπηρέτηση σκοπών «εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων».

Η φιλελεύθερη καχυποψία έναντι περιορισμών του δικαιώματος λήψης πληροφορι- 68 ών¹²⁴ προσφέρει και από αντικειμενική – τεολογική σκοπιά δικαιολόγηση στην άποψη, η οποία βασίζεται καταρχάς στην ιστορικο-βουλευτική ερμηνεία του άρθρου 5Α παρ. 1, ότι ο όρος «απολύτως αναγκαίοι» επιβάλλει στενή ερμηνεία των λόγων περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση. Με άλλα λόγια, η απαίτηση για στενή ερμηνεία των λόγων περιορισμού δεν απορρέει μόνον από τη γραμματική και από την ιστορικο-βουλευτική αλλά και από την αντικειμενική – τεολογική ερμηνεία, καθώς οι περιορισμοί του δικαιώματος στην πληροφόρηση πρέπει να είναι λιγότερο έντονοι από αυτούς του δικαιώματος του πληροφορείν (χαρακτηριστική εκδήλωση τούτης της δια-

¹²² Ibidem, σ. 85.

¹²³ Βλ. άρθρο 348Α παρ. 1 και 2 ΠΚ.

¹²⁴ Βλ. προηγούμενη υπο-ενότητα.

φοράς είναι η απαίτηση για λήψη άδειας προκειμένου κάποιος, ασκώντας το δικαίωμα του πληροφορείν, να ιδρύσει και να θέσει σε λειτουργία ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό σταθμό, ενώ περιορισμοί στο δικαίωμα λήψης εκπομπών μπορούν να vonθούν μόνο σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης) λόγω της φιλελεύθερης απαίτησης για αποφυγή κρατικού πατερναλισμού και προσβολής της προσωπικής αυτονομίας.

- 69 Σε κάθε περίπτωση, η Ελληνική θεωρία ομογνωμεί σχετικά με την απαίτηση για στενή ερμηνεία των λόγων περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση¹²⁵, τούτο όμως δεν σημαίνει ότι η ελευθερία πληροφόρησης αποκτά *prima facie* προβάδισμα όταν σταθμίζεται με άλλα δικαιώματα¹²⁶. Στενή ερμηνεία σημαίνει λ.χ. ότι η έννοια της εθνικής ασφάλειας μπορεί να στεγάσει μόνο σοβαρή εξωτερική απειλή για το κράτος. Οι Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος¹²⁷ εκτιμούν επίσης, ορθά, ότι «η "προστασία δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων" παραπέμπει κυρίως στην προστασία του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου (άρθρο 9 Συντ.), στην προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας (άρθρο 1 του πρώτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ) καθώς και στην πληροφορική αυτοδιάθεση, ενώ η "καταπολέμηση του εγκλήματος" [παραπέμπει] σε σοβαρά ποινικά αδικήματα (ιδίως κακουργήματα), η τέλεση των οποίων θα μπορούσε να διευκολυνθεί μέσω π.χ. της λήψης πληροφοριών για την κατασκευή και χρήση χημικών ή βιολογικών όπλων». Ας προστεθεί εδώ η παρατήρηση ότι τα δικαιώματα ή συμφέροντα τρίτων, ως λόγοι περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση, θα πρέπει να διαθέτουν στέρεο, αναμφίλεκτο συνταγματικό έρεισμα. Κατά τα λοιπά, ισχύουν οι γενικές απαιτήσεις που απορρέουν από την αρχή της αναλογικότητας.

Γ. Numerus clausus

- 70 Ενδιαφέρον είναι το ερώτημα αν ως λόγοι περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση μπορούν να εκληφθούν και άλλοι από αυτούς που απαριθμεί το εδ. β' της παρ. 2 του άρθρου 5Α Σ. Η αναφορά της διάταξης στα δικαιώματα ή συμφέροντα τρίτων ως λόγοι περιορισμού καθιστά το ερώτημα μάλλον θεωρητικό, καθώς η ρήτρα τούτη θα μπορούσε να στεγάσει πολλά συνταγματικά αγαθά. Ωστόσο, αυτά θα πρέπει να εμφανίζονται, στη συγκεκριμένη κάθε φορά υπόθεση, ως εξατομικεύσιμα περιεχόμενα δικαιώματος ή έστω συμφέροντος που αναγνωρίζεται από το Σύνταγμα. Έτσι, μπορεί κανείς να φανταστεί περιορισμούς που υπηρετούν κάποιους από τους σκοπούς που η παρ. 2 του άρθρου 10 ΕΣΔΑ απαριθμεί ως λόγους περιορισμού της ελευθερίας έκφρασης, άρα και του δικαιώματος λήψης πληροφοριών (δημόσια ασφάλεια, προ-

¹²⁵ Κ. Χρυσόγονος /Σ. Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σ. 248· Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, «Άρ. 5Α», ό.π., αρ. 11· Ξ. Κοντιάδης, *Ο νέος συνταγματισμός*, ό.π., σ. 201.

¹²⁶ Έτσι όμως ο Ι. Ιγγλεζάκης, *Το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη και οι περιορισμοί του*, 2014, σ. 158.

¹²⁷ Κ. Χρυσόγονος /Σ. Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., σ. 248.

άσπιση της τάξης, προστασία της ηθικής, διασφάλιση του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας), σκοπούς οι οποίοι μερικές φορές δεν θα μπορούσαν να συνδεθούν με δικαιώματα ή συμφέροντα συγκεκριμένων ατόμων παρά μόνον υπό μία αόριστη και ως εκ τούτου συνταγματικά απρόσφορη έννοια (λ.χ. μπλοκάρισμα της πρόσβασης των χρηστών του Διαδικτύου σε ανάρτηση που καλεί σε δημόσια συγκέντρωση για λόγους δημόσιας τάξης ή μπλοκάρισμα της πρόσβασης σε ανάρτηση που θίγει το κύρος της δικαστικής εξουσίας). Βέβαια, τέτοιοι περιορισμοί θα πλήττουν πριν απ' όλα το δικαίωμα του πληροφορείν και θα κριθούν απ' αυτή τη σκοπιά. Κρινόμενοι όμως από τη σκοπιά του δικαιώματος στην πληροφόρηση, οι ίδιοι περιορισμοί θα έπρεπε να κριθούν αθέμιτοι για το λόγο ότι δεν περιλαμβάνονται στους απαριθμούμενους λόγους περιορισμού του εδ. Β' του άρθρου 5Α παρ. 1. Ας ληφθεί εδώ υπόψη και η βαρύνουσα ερμηνευτική άποψη του Ε. Βενιζέλου¹²⁸, ότι με το εδ. Β' του άρθρου 5Α παρ. 1 «*τίθεται ένας εσωτερικός περιορισμός των περιορισμών που μπορεί να επιβληθούν στο δικαίωμα [στην πληροφόρηση]*». Την ερμηνευτική αυτή άποψη επιβεβαιώνει η φιλελεύθερη καχυποψία έναντι περιορισμών του δικαιώματος στην πληροφόρηση¹²⁹. Άλλωστε, το επιχείρημα ότι περιορισμοί του δικαιώματος στην πληροφόρηση για λόγους προστασίας μη εξατομικεύσιμων αγαθών προβλέπονται από την παρ. 2 του άρθρου 10 ΕΣΔΑ μπορεί να αποκρουσθεί με επίκληση του άρθρου 53 της ίδιας της ΕΣΔΑ, το οποίο επιτρέπει μείζονα προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ σε εθνικό-συνταγματικό επίπεδο¹³⁰.

Επαναλαμβάνουμε ότι η επίκληση της ρήτρας περί προστασίας δικαιωμάτων ή συμφερόντων τρίτων θα είναι επαρκής τις περισσότερες φορές ώστε να αντιμετωπιστεί η ασυμμετρία ανάμεσα στο εύρος των περιορισμών του δικαιώματος του πληροφορείν και του δικαιώματος του πληροφορείσθαι αντίστοιχα. Ωστόσο, όπως είδαμε στην ενότητα IV.1.Α, παραμένει ανοιχτό το ενδεχόμενο εμφάνισης του προβλήματος σε κάποιες περιπτώσεις –μία από αυτές, υπαρκτή, παρουσιάστηκε στην ενότητα για τη νομολογία του ΣτΕ. Σε τέτοια περίπτωση, ένα και το αυτό περιοριστικό μέτρο (λ.χ. μέτρο αποκλεισμού της πρόσβασης σε συγκεκριμένο διαδικτυακό περιεχόμενο επειδή δημοσιοποίησε στοιχεία της προανακριτικής διαδικασίας που δεν θίγουν πάντως το τεκμήριο αθωότητας ή επειδή μετέδωσε εμπερηστικό σύνθημα) θα είναι συνταγματικό ως προς το φορέα του δικαιώματος στην ελευθερία του πληροφορείν και αντισυνταγματικό ως

71

¹²⁸ Ε. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κληρομένο*, ό.π., σ. 157.

¹²⁹ Βλ. προηγούμενη υπο-ενότητα.

¹³⁰ Βλ. Κ. Χρυσόγονο/Σ. Βλαχόπουλο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2017, σ. 56 (επικαλούνται το άρθρο 53 ΕΣΔΑ αναφερόμενοι γενικά σε όλες τις περιπτώσεις στις οποίες το Σύνταγμα παρέχει μείζονα προστασία από αυτήν που παρέχει το διεθνές δίκαιο). Πρβλ. όμως και τις ορθές επισημάνσεις του Ι. Σαρμά, «άρθ. 53», σε Ι. Σαρμά/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλο, *ΕρμΕΣΔΑ*, 2021, αρ. 9.

προς τους φορείς του δικαιώματος στην πληροφόρηση. Πώς μπορεί λοιπόν να αντιμετωπισθεί μία τέτοια διάσταση;

- 72** Κρίνουμε ότι στο οριακό ενδεχόμενο διαφορετικού συμπεράσματος αναφορικά προς τη συνταγματικότητα προσβολής του δικαιώματος του πληροφορείν και αναφορικά προς τη συνταγματικότητα προσβολής του δικαιώματος του πληροφορείσθαι στην ίδια υπόθεση, οδηγός θα πρέπει να καταστεί η φιλελεύθερη καχυποψία έναντι των περιορισμών του δικαιώματος του πληροφορείσθαι. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι το επίμαχο κάθε φορά περιεχόμενο – πληροφορία θα πρέπει να παραμένει στη διάθεση των φορέων του δικαιώματος στην πληροφόρηση, ενώ η όποια παρανομία εκ μέρους του φορέα του δικαιώματος του πληροφορείν θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με μέσα άλλα εκτός της αφαίρεσης της δυνατότητας πρόσβασης στο επίμαχο περιεχόμενο (λ.χ. με μία χρηματική κύρωση)¹³¹, εκτός βεβαίως αν η πρόσβαση στο περιεχόμενο αυτό έρχεται σε αντίθεση με τους άλλους λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση (εθνική άμυνα και καταπολέμηση εγκλήματος, με τη σημείωση πάντως ότι η αφαίρεση περιεχομένου που πραγματώνει το έγκλημα της δυσφήμισης θα πρέπει να διατάσσεται μόνο σε πολύ σοβαρές περιπτώσεις, έτσι ώστε να ικανοποιείται η αρχή της αναλογικότητας).

4. Η ratio και η κανονιστική εισφορά του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας

- 73** Όπως είδαμε, στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή εκφράστηκαν έντονες επιφυλάξεις σχετικά με την κανονιστική συνεισφορά της παρ. 2 του άρθρου 5Α, η οποία κατοχυρώνει το νέο –σε λεκτικό τουλάχιστον επίπεδο– δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Ωστόσο, κρίνουμε ότι η πλούσια συζήτηση για το δικαίωμα τούτο κατά τη δεκαετία που ακολούθησε την αναθεώρηση του 2001 είναι ικανή να διασκεδάσει τις όποιες επιφυλάξεις.
- 74** Αποκρούοντας την άποψη ότι η νέα διάταξη αποτελεί εκδήλωση περιττής συνταγματικής ρητορικής, η Λίλιαν Μήτρου¹³² υποστηρίζει ότι, από κοινού με το άρθρο 9Α, οι ρυθμίσεις του άρθρου 5Α συνθέτουν το «*πληροφοριακό Σύνταγμα*», διευκολύνοντας

¹³¹ Για ένα καλό παράδειγμα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, όπου το Δικαστήριο του Στρασβούργου εξέλαβε ως θετικό στοιχείο το γεγονός ότι οι δημοσιογράφοι αφέθηκαν να δημοσιεύσουν τα στοιχεία που έλαβαν παρανομώντας, αν και η καταδίκη τους σε διοικητικό πρόστιμο κρίθηκε συμβατή με το [άρθρο 10](#) ΕΣΔΑ, βλ. *Amaghlobeli and Others v. Georgia*, ό.π., § 40. Το σκεπτικό του ΕΔΔΑ στο σημείο αυτό στηρίζεται ουσιαστικά στο σημαντικό δημόσιο συμφέρον για ικανοποίηση του δικαιώματος πληροφόρησης του κοινού, παρά τη θεμιτή κατά το [άρθρο 10](#) ΕΣΔΑ καταστολή του δικαιώματος του πληροφορείν.

¹³² Λ. Μήτρου, «Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας», σε Θ. Παπαχρίστου κ.ά., *Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας*, 2006, σ. 40.

τη μετάβαση στη νέα κοινωνική και οικονομική διάρθρωση που έχει συνδεθεί με την Κοινωνία της Πληροφορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι προϊσχύσασες διατάξεις παρεμπόδιζαν αυτή τη μετάβαση. «Οι νέες διατάξεις κωδικοποιούν προϋπάρχοντα δικαιώματα που συνάγονται ερμηνευτικά αλλά ταυτόχρονα συγκροτούν την απαρχή μιας νέας "πληροφοριακής (συνταγματικής/έννομης) τάξης". Υπό την έννοια αυτή, επιχειρούν να ρυθμίσουν τη ροή της πληροφορίας ανάμεσα στο Κράτος και τα άτομα και ανάμεσα στα τελευταία στις μεταξύ τους σχέσεις»¹³³. Η Μήτρου αποδίδει την προστιθέμενη αξία της νέας διάταξης στην ανάγκη και συνάμα επιταγή για «ένα νέο διακανονισμό κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών σχέσεων», ο οποίος καθίσταται ζητούμενο εν όψει των προσδοκιών αλλά και των κινδύνων της Κοινωνίας της Πληροφορίας¹³⁴.

Κατά τον Ανδρέα Τάκη¹³⁵, το νέο δικαίωμα της παρ. 2 του άρθρου 5Α Σ. έρχεται να αντιμετωπίσει τη σύγκλιση των τεχνολογιών επικοινωνίας, η οποία απεξαρτά το επικοινωνιακό περιεχόμενο από συγκεκριμένες τεχνολογικές μορφές διάδοσης, χρήσης και κατανάλωσης, προκαλώντας ριζικούς μετασχηματισμούς στους τρόπους οργάνωσης της εργασίας, της οικονομίας και γενικότερα της κοινωνίας. Ο Τάκης εκτιμά ότι η τεχνολογική σύγκλιση επιφέρει την «ανάδυση ενός νέου, διακριτού πεδίου κοινωνικής δραστηριότητας» που συγκροτείται από «τις δραστηριότητες ενεργοποίησης και διαχείρισης των κατάλληλων εκείνων τεχνοοικονομικών δομών και μέσων που επιτρέπουν σε κάποιον να διακινεί και να λαμβάνει πληροφορίες μέσω δικτύων ηλεκτρονικής εξ αποστάσεως επικοινωνίας. Την ικανότητα να ενεργοποιεί κανείς τέτοιες δομές μπορούμε να αποκαλέσουμε εδώ πρόσβαση»¹³⁶. Η καινοτομία της νέας διάταξης μπορεί ακριβώς να εντοπιστεί στο ότι κατοχυρώνει ένα δικαίωμα πρόσβασης.

Το νέο αυτό δικαίωμα λειτουργεί κατά τον Τάκη ως «μετα-δικαίωμα», το οποίο σκοπεύει να διασφαλίσει τους όρους ικανοποίησης των αιτημάτων της προσωπικής αυτονομίας, ειδικότερα να προσδώσει «πρακτικό αντίκρυσμα» και «αξία» στα δικαιώματα και τις ελευθερίες μας μέσα από «νομικές ευχέρειες και εξουσίες που παράγει η κανονιστική μήτρα του άρθρου 5 παρ. 1, εν όψει των ιδιαιτεροτήτων της κοινωνικής δράσης που αναπτύσσεται στο εν λόγω πεδίο [ενν. το πεδίο της Κοινωνίας της Πληροφορίας]»¹³⁷. Ενώ το δικαίωμα πραγματώνεται υπό συνθήκες ελεύθερης αγοράς, το κράτος είναι σε θέση να επιβάλλει υποχρεώσεις σε εκείνους που δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά στην αγορά της ηλεκτρονικής επικοινωνίας προκειμένου να εγγυηθεί «τη δυνατότητα

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem, σ. 41-42.

¹³⁵ Α. Τάκης, «Πρόσβαση στην ηλεκτρονική επικοινωνία: Η νομικοπολιτική διάσταση της σύγκλισης των τεχνολογιών», σε Θ. Παπαχρίστου κ.ά., *Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας*, 2006, σ. 58-60.

¹³⁶ Ibidem, σ. 61.

¹³⁷ Ibidem, σ. 64-65.

πραγματικής απόλαυσης από τους χρήστες τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών των δικαιωμάτων τους»¹³⁸. Οι νέες ρυθμίσεις του άρθρου 5Α ενισχύουν την τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων, η οποία είναι στο πεδίο αυτό κρίσιμη λόγω της οικονομικής, κοινωνικής κι εν τέλει πολιτικής υπεροχής εκείνων που παρέχουν υπηρεσίες ηλεκτρονικής επικοινωνίας έναντι των χρηστών αυτών των υπηρεσιών¹³⁹.

77 Εξ άλλου, «το φαινόμενο της φτώχειας σε συνδυασμό με την έλλειψη επαρκούς τεχνικής παιδείας ακόμη και για τη στοιχειώδη χρήση λογισμικού και εξοπλισμού σε κατώτερα εισοδηματικά στρώματα και στις ανώτερες ηλικιακές ομάδες καθιστά ορατό τον κίνδυνο του πλήρους αποκλεισμού μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, ακόμη και των πλέον τεχνολογικά εξελιγμένων δημοκρατιών, από τη νέα κοινωνικότητα των ηλεκτρονικών δικτύων»¹⁴⁰. Ο Τάκης υποστηρίζει ότι η κανονιστική δεσμευτικότητα του δικαιώματος πρόσβασης ως κοινωνικού δικαιώματος, υπό τη μορφή ενδεχομένως «κοινωνικής πολιτικής χαμηλής διατίμησης ή και δωρεάν παροχής βασικών υπηρεσιών πρόσβασης υπέρ των μελών συγκεκριμένων κοινωνικά ή οικονομικά ευπαθών ομάδων», δεν είναι μεν ικανή «να δημιουργήσει αξιώσεις συγκεκριμένης θετικής παροχής από τους επιμέρους φορείς εξυπηρέτησης που δραστηριοποιούνται ανταγωνιστικά στη σχετική αγορά», είναι όμως σε θέση να θεμελιώσει το χαρακτήρα καθολικής υπηρεσίας της πρόσβασης – και τέτοια καθολική υπηρεσία, αντίστοιχη προς το σκοπό του νέου δικαιώματος της παρ. 2 του άρθρου 5Α, μπορεί να προσφέρει ρυθμιστική πολιτική που θα επιμέριζε το σχετικό κόστος ακριβοδίκαια ανάμεσα στους επιχειρηματικούς φορείς του κλάδου¹⁴¹.

78 Αλλά και από τη σκοπιά της δημοκρατικής αρχής, δεν μπορεί να μην παρατηρήσει κανείς ότι η θέση υπεροχής των ιδιωτών παρόχων υπηρεσιών ηλεκτρονικής επικοινωνίας προσδίδει σε αυτούς το χαρακτήρα του «θυροφύλακα» (gatekeeper), δημιουργώντας έτσι κινδύνους για την ευστάθεια ή/και την ποιότητα του φιλελεύθερου και δημοκρατικού πολιτεύματος. Υπ' αυτή την οπτική, ο Τάκης θεωρεί μεν ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός συνιστά μία εγγύηση, κρίνει όμως ότι αυτή δεν είναι επαρκής. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός μπορεί να εγγυηθεί το φιλελεύθερο χαρακτήρα της πολιτικής συμβίωσής μας «μόνον εφ' όσον πλαισιώνεται από ένα ρυθμιστικό πλαίσιο που προτάσσει αξιολογικά και εγγυάται αποτελεσματικά την ελεύθερη πρόσβαση του καθενός στη νέα κοινωνικότητα των δικτύων της ηλεκτρονικής επικοινωνίας και ταυτοχρόνως την καθολική πραγματική δυνατότητα της στοιχειώδους πρόσβασης σε αυτήν»¹⁴².

¹³⁸ Ibidem, σ. 68.

¹³⁹ Ibidem, σ. 70-71.

¹⁴⁰ Ibidem, σ. 72.

¹⁴¹ Ibidem, σ. 72-73.

¹⁴² Ibidem, σ. 78.

Ο Ξενοφών Κοντιάδης τονίζει κάπως περισσότερο τη διάσταση του δικαιώματος που σχετίζεται με την προέκταση του κοινωνικού κράτους στο πεδίο της κοινωνίας της πληροφορίας. Συγκεκριμένα, ισχυρίζεται (εύστοχα) ότι «ο συνταγματικός νομοθέτης αποσαφήνισε εν τέλει, με τη ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας και των αντίστοιχων κρατικών υποχρεώσεων, ότι προκρίνει το ευρωπαϊκό πρότυπο οργάνωσης της κοινωνίας της πληροφορίας, σύμφωνα με το οποίο το κράτος δεν καταλείπει στην ιδιωτική πρωτοβουλία τη διαμόρφωση των όρων και την κατανομή των δυνατοτήτων πρόσβασης στις ηλεκτρονικά διακινούμενες πληροφορίες, αλλά δεσμεύεται για την ισότιμη εξάπλωση του εν λόγω αγαθού»¹⁴³. Και ο Κοντιάδης, όπως ο Τάκης, εκτιμά ότι το νέο δικαίωμα της παρ. του άρθρου 5Α «αποτελεί πρωτίτως έκφανση της αρχής της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας», ωστόσο τονίζει ιδιαίτερα ότι «το δικαίωμα για συμμετοχή στην κοινωνία της πληροφορίας θα μπορούσε να θεμελιώσει, σε συνδυασμό με την αρχή του κοινωνικού κράτους, ένα κοινωνικό δικαίωμα, δεδομένου ότι αποσκοπεί κυρίως στην αποτροπή της δημιουργίας μιας νέας κοινωνικής διαστρωμάτωσης μεταξύ των εχόντων και των στερούμενων πρόσβαση στα νέα μέσα διαχείρισης της πληροφορίας»¹⁴⁴. Έχοντας λοιπόν κατά νου τους νέους κινδύνους αποκλεισμού στην κοινωνία της πρόσβασης, ο Κοντιάδης υποστηρίζει ότι το δικαίωμα του άρθρου 5Α παρ. 2 είναι νέο επειδή προσδίδει στέρεο στήριγμα σε νομικές αξιώσεις προς αντιμετώπιση αυτών των κινδύνων – αξιώσεις «των οποίων η συναγωγή από γενικότερες διατάξεις θα απαιτούσε ασφαλώς σύνθετες και αβέβαιες ερμηνευτικές κατασκευές»¹⁴⁵.

Σε αξιολογη διδακτορική διατριβή, ο Σωτήριος Ασημάκης¹⁴⁶ επισήμανε ότι η «προ- 80
ϊούσα ανακατανομή των σχέσεων εξουσίας» στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σε συνδυασμό με την επικρατούσα τότε φιλοσοφία της αυτορρύθμισης, επιφέρουν «νέα

¹⁴³ Ξ. Κοντιάδης, Ο νέος συνταγματισμός, ό.π., σ. 207.

¹⁴⁴ Ibidem, σ. 205–206, με αναφορά, μεταξύ άλλων, στη θέση του Riffkin (εκείνη την εποχή) ότι «το χάσμα ανάμεσα σε κατέχοντες και μη κατέχοντες είναι ευρύ, αλλά το χάσμα ανάμεσα σε συνδεδεμένους και μη συνδεδεμένους είναι ευρύτερο». Οι εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας δεν έχουν μεν άρει αλλά πάντως έχουν αμβλύνει το λεγόμενο «ψηφιακό χάσμα». Θα λέγαμε όμως ότι αυτό που κυρίως έχουν αναδείξει οι εξελίξεις είναι ότι το χάσμα ανάμεσα σε κατέχοντες και σε μη κατέχοντες δεν μπορεί να αρθεί μέσα από την άμβλυνση της πληροφοριακής ανισότητας, όπως ήλπιζαν ίσως οι πιο αισιόδοξοι αρχικά αναλυτές της Κοινωνίας της Πληροφορίας. Στην ανάγκη αποτροπής του «διαφαινόμενο[υ] κινδύνου[υ] κοινωνικού αποκλεισμού όσων στερούνται τις απαραίτητες γνώσεις και/ή οικονομικές δυνατότητες για τη συμμετοχή του στην “κοινωνία της πληροφορίας”» εντοπίζουν τη ratio της ρύθμισης της παρ. 2 του άρθρου 5Α Σ. και οι Κ. Χρυσόγονος/Σ. Βλαχόπουλος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., σ. 249.

¹⁴⁵ Ξ. Κοντιάδης, Ο νέος συνταγματισμός, ό.π., σ. 202.

¹⁴⁶ Σ. Ασημάκης, Η ελευθερία συμμετοχής, ό.π., σ. 62.

κατανομή ευθύνης μεταξύ κράτους, αγοράς, κοινωνίας και ατόμων» η οποία θέλει το κράτος να υποχωρεί από σημαντικά πεδία προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ο Ασημάκης αντιπρότεινε το μοντέλο της «ελεγχόμενης-ρυθμιζόμενης αυτορρύθμισης» και στο πλαίσιο αυτό φρονούσε (ορθά) ότι το Σύνταγμα μπορεί να κατευθύνει τη ρύθμιση και να θέσει όρια «τα οποία δεν θα επιτρέπεται να περάσουν οι εθνικοί παράγοντες της κοινωνίας της πληροφορίας κατά τη διαμόρφωση των παραμέτρων της πρόσβασης και του περιεχομένου των παρεχόμενων από αυτούς διαδικτυακών υπηρεσιών»¹⁴⁷. Μάλιστα, κατά τον ίδιο, τα εθνικά Συντάγματα, και ανάμεσά τους το Ελληνικό Σύνταγμα με τη νέα διάταξη του άρθρου 5 Α παρ. 2, μπορούν να παράσχουν «την πρωτογενή βάση των νομικών αρχών και αξιών, πάνω στις οποίες θα βασιστεί η διεθνής ρυθμιστική συνισταμένη που τελικά θα προκύψει» μέσα από τις διεθνείς συζητήσεις με αντικείμενο «τη θέσπιση ενός υπερεθνικού δικαίου του Διαδικτύου»¹⁴⁸.

- 81 Σε άλλο σημείο της διατριβής του, απαντώντας στις αντιρρήσεις που είχαν εκφραστεί κατά τη συζήτηση της νέας διάταξης του άρθρου 5 Α παρ. 2 στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, ο Ασημάκης¹⁴⁹ εκτιμούσε ότι ο αναθεωρητικός νομοθέτης έλαβε υπόψη τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις της ΕΕ και επέλεξε, με την εισαγωγή της νέας διάταξης, να προτάξει αξιολογικά, συμβολικά αλλά και πρακτικά «το ευρωπαϊκό ανθρωπιστικό-κοινωνικό μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας της πληροφορίας, το οποίο –φυσικά σε περιβάλλον οικονομίας της αγοράς– προτάσσει την προστασία του ιδιωτικού βίου, των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, της πνευματικής ιδιοκτησίας, την ασφάλεια των δικτύων και την ασφαλή τους χρήση, την προστασία από παράνομο ή επιβλαβές περιεχόμενο, την προώθηση της ευρωπαϊκής οικονομίας της γνώσης [...], τη λειτουργία της “καθολικής υπηρεσίας” ως εγγύησης για ισότιμη πρόσβαση στα δίκτυα ηλεκτρονικής επικοινωνίας· αντίθετα στο φιλελεύθερο αμερικανικό πρότυπο το σύνολο των βασικών υποδομών και των επιμέρους εφαρμογών της κοινωνίας της πληροφορίας και της επικοινωνίας αποτελεί δημιούργημα και κτήμα του ιδιωτικού τομέα και η λειτουργία του στηρίζεται στον ελεύθερο ανταγωνισμό, χωρίς η κρατική παρέμβαση να μπορεί να διασφαλίσει με τρόπο εξισορροπητικό τα δικαιώματα των χρηστών (η έννοια της “καθολικής υπηρεσίας” δεν φαίνεται να έχει στις Η.Π.Α. τη βαρύτητα που έχει στον ευρωπαϊκό χώρο) [...]. Ο αναθεωρητικός νομοθέτης έκανε τη σωστή επιλογή, όχι από έναν κοινοτικά νομιμόφρονα μισητισμό, αλλά εκμεταλλευόμενος δημιουργικά τα κατάλληλα ρυθμιστικά ερεθίσματα και δρώντας την κατάλληλη ιστορική στιγμή δημιούργησε μια διάταξη που μπορεί να αποτελέσει ικανή βάση ρύθμισης των ελληνικών δεδομένων της κοινωνίας της πληροφορίας».

¹⁴⁷ Ibidem, σ. 63.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem, σ. 95-96.

Ο γράφων, από τη σκοπιά της δικής του διδακτορικής διατριβής, αξιοποίησε το άρθρο 5Α Σ., από κοινού με το άρθρο 14 παρ. 1 Σ., ως έρεισμα για την ερμηνευτική συναγωγή ενός ευρύτερου δικαιώματος που εγγυάται την *ισότιμη συμμετοχή* κάθε μέλους της κοινωνίας σε όλα τα πεδία της ηλεκτρονικά μεσοποιημένης δημοσιότητας, συμπεριλαμβανομένου και του πεδίου της ραδιοτηλεόρασης¹⁵⁰. Η αξιολογική πρόταση της συμμετοχής στην παρ. 2 του άρθρου 5Α διευκόλυνε μία «δημοκρατική» ερμηνεία του άρθρου 15 του Συντάγματος. Αυτή εκλαμβάνει τον άμεσο έλεγχο του Κράτους επί των ραδιοτηλεοπτικών φορέων¹⁵¹ ως προερχόμενο και νομιμοποιούμενο από τους πολίτες, οι οποίοι δικαιούνται έτσι να αξιώνουν άμβλυνση της δομικής ασυμμετρίας ανάμεσα στους πομπούς και τους δέκτες της ραδιοτηλεοπτικής πληροφόρησης, μέσα από την άσκηση πολυδιάστατης ρυθμιστικής πολιτικής με άξονες τον πλουραλισμό και την πολιτική πολυφωνία, την τήρηση της δημοσιογραφικής δεοντολογίας, τη διεύρυνση του δικαιώματος απάντησης ως μορφής πρόσβασης στη ραδιοτηλεοπτική επικοινωνία, τη διαφάνεια και την αντι-συγκέντρωση στη ραδιοτηλεοπτική αγορά κ.λπ.¹⁵². Υπ' αυτή την οπτική, «το άρθρο 5Α του Συντάγματος προβάλλει ως εν μέρει ανταγωνιστικός και εν μέρει συμπληρωματικός πόλος ερμηνευτικής έλξης, απέναντι στους μέχρι σήμερα "ύπατους" ερμηνευτικούς ορισμούς των διατάξεων του άρθρου 5 παρ. 1 και 2 παρ. 1. Πρόκειται για μία μετακίνηση του κέντρο βάρους, άλλως για μία αλλοίωση της κανονιστικής βαρύτητας των συνταγματικών ελευθεριών εν γένει»¹⁵³.

Τα παραπάνω αναδεικνύουν την πολυδιάστατη κανονιστική εισφορά της παρ. 2 του άρθρου 5 Α, διασκεδάζοντας τις αμφιβολίες που είχαν εκφραστεί για τη σκοπιμότητα της εισαγωγής της διάταξης στο συνταγματικό κείμενο. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούν και οι συζητήσεις από το χώρο της Ελληνικής συνταγματικής θεωρίας που θα εκτεθούν στην επόμενη ενότητα.

5. Ο χαρακτήρας και το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας

Όπως επισημαίνει ορθά ο Ξ. Κοντιάδης¹⁵⁴, τα δικαιώματα συμμετοχής δεν αρκούνται στην κατοχύρωση μίας ελευθερίας, αξιώνοντας την αποχή του κράτους από ορισμένο πεδίο κοινωνικής δραστηριότητας, αλλά θεμελιώνουν επιπλέον θετικές υποχρεώσεις

¹⁵⁰ Κ. Στρατηλάτης, *Συντάσσοντας το δικαίωμα*, ό.π., σ. 186-189· στην ίδια κατεύθυνση, Γ. Κική, *Η ελευθερία των οπτικοακουστικών μέσων (υπό το πρίσμα και της Συνταγματικής αναθεώρησης του 2001)*, 2003, σ. 126-127.

¹⁵¹ Άρθρο 15 παρ. 2 Σ.

¹⁵² Κ. Στρατηλάτης, *Συντάσσοντας το δικαίωμα*, ό.π., σ. 235-244, 252 επ.

¹⁵³ Ibidem, σ. 225.

¹⁵⁴ Ξ. Κοντιάδης, *Ο νέος συνταγματισμός*, ό.π., σ. 204-205.

του κράτους: Τα συμμετοχικά δικαιώματα «άπτονται ευρύτερα της λήψης συγκεκριμένων μέτρων από την πλευρά της πολιτείας, που εκτείνονται από το αίτημα για *stricto sensu* προστασία από την πλευρά του κράτους (*Schutzansprüche*) μέχρι τη συμμετοχή σε θεσμοποιημένες διαδικασίες (*Beteiligung an staatlichen Verfahren*)». Τμήμα των θετικών υποχρεώσεων του κράτους είναι και οι αξιώσεις παροχής. Έτσι, εκπληρώνοντας το δικαίωμα του άρθρου 5 Α παρ. 2, «το κράτος υποχρεούται να λαμβάνει μέτρα όπως η εισαγωγή της πληροφορικής στο εκπαιδευτικό σύστημα, η θέσπιση ευνοϊκών φορολογικών ρυθμίσεων για τη διάδοσή της και η άρση των προερχόμενων από ιδιώτες κωλυμάτων για την πρόσβαση στις ηλεκτρονικά διακινούμενες πληροφορίες»¹⁵⁵. Βέβαια, το δικαίωμα έχει και αμυντική διάσταση, κατά την οποία το κράτος «υποχρεούται να απέχει από άμεσα ή έμμεσα περιοριστικές ενέργειες ως προς την πρόσβαση» σε ηλεκτρονικά διακινούμενες πληροφορίες¹⁵⁶.

- 85 Ο Σ. Ασημάκης¹⁵⁷ προκρίνει την ιδέα ότι τα συμμετοχικά δικαιώματα έχουν σύνθετο χαρακτήρα, καθώς η αξίωση για κρατική παροχή δεν εξαντλεί το κανονιστικό περιεχόμενό τους – αποτελεί όμως αναγκαία προϋπόθεση για την ενεργοποίηση αξιώσεων που σχετίζονται «με τη συνδιαμόρφωση των συνιστωσών του δημόσιου βίου (*status activus*) μέσω της ελεύθερης ατομικής δραστηριοποίησης του πολίτη (*status negativus*)». Η ταυτόχρονη εισφορά του δικαιώματος του άρθρου 5Α παρ. 2 Σ. στα γνωστά τρία *status* του υποκειμένου θεμελιωδών δικαιωμάτων συνοψίζεται ως εξής: «Το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνία της πληροφορίας κατοχυρώνει τη δυνατότητα του πολίτη να είναι ελεύθερος να έχει πρόσβαση σε και να χρησιμοποιεί τις εφαρμογές της τεχνολογίας της πληροφορίας και επικοινωνίας (*status negativus*) έχοντας την γνωσιακή, οικονομική και τεχνολογική δυνατότητα να το πράξει (*status positivus*), ώστε να συνδιαμορφώνει τελικά και αυτός το δημόσιο βίο δρώντας ατομικά και συλλογικά στο πεδίο του Κυβερνοχώρου με τη χρήση της νέας τεχνολογίας (*status activus*)»¹⁵⁸. Ας σημειωθεί πάντως και η θέση του Ασημάκη ότι το άρθρο 5Α παρ. 2 «δεν είναι νομοτεχνικά ικανή να “σηκώσει το βάρος” της συνταγματικής ρύθμισης ολόκληρου του πολύπλευρου και βιοτικά, επιστημονικά και τελικά ρυθμιστικά, δαιδαλώδους φαινομένου της κοινωνίας της πληροφορίας»¹⁵⁹.

- 86 Ως χαρακτηριστικές δράσεις προς εκπλήρωση των κρατικών υποχρεώσεων παροχής (*status positivus*) προτείνονται από τον Ασημάκη «η εισαγωγή της πληροφορικής στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα, η παροχή κινήτρων για την ίδρυση και τη λειτουργία

¹⁵⁵ Ibidem, σ. 206.

¹⁵⁶ Ibidem, σ. 206-207.

¹⁵⁷ Σ. Ασημάκης, Η ελευθερία συμμετοχής, ό.π., σ. 143.

¹⁵⁸ Ibidem, σ. 149.

¹⁵⁹ Ibidem, σ. 164.

επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, καθώς και για την αναβάθμιση των υπηρεσιών αυτών (π.χ. επιδοτήσεις, ευνοϊκό νομοθετικό πλαίσιο βασισμένο στη διάταξη του ά.5 Α παρ. 2 εδ. β' του Συντάγματος), η καθιέρωση ευνοϊκών φορολογικών ρυθμίσεων για την ευρύτερη διάδοση της τεχνολογικής βάσης της κοινωνίας της πληροφορίας κατά κύριο λόγο στο πεδίο της έμμεσης φορολογίας. Βασικότερη θετική δράση στον τομέα αυτό είναι η θέσπιση του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου, ώστε τα αρμόδια κρατικά όργανα να προβαίνουν, δρώντας στο περιβάλλον της αγοράς, στην άμβλυνση (αν όχι στην άρση) των κωλυμάτων στην πρόσβαση στην κοινωνία της πληροφορίας, τα οποία προέρχονται (και θα εξακολουθήσουν να προέρχονται) από τους ιδιώτες παροχείς πρόσβασης, όπως είναι λ.χ. η υπερκοστολόγηση της παροχής σχετικών υπηρεσιών»¹⁶⁰. Ο Ασημάκης αναλύει σε βάθος το κοινωνικό διακύβευμα της εποχής της πληροφορίας, με αναφορά μεταξύ άλλων στον τεχνολογικό αλφαριθμητισμό. Κάνει, δε, λόγο για «πληροφοριακή ισότητα» (η οποία ορίζεται ως «ισότητα στην πρόσβαση στα δίκτυα της δημόσιας ηλεκτρονικής επικοινωνίας, στο ψηφιοποιημένο πληροφοριακό απόθεμα και στην ηλεκτρονική επικοινωνία») και δίνει έμφαση στην καθολική υπηρεσία ως θεσμικό εργαλείο στο πεδίο αυτό¹⁶¹. Αναλύοντας την εισφορά του νέου δικαιώματος στο *status activus*, ο Ασημάκης δίνει έμφαση στις ηλεκτρονικές ψηφοφορίες και αναφέρεται, περαιτέρω, στο συνεχή διαδικτυακό διάλογο με τα πολιτικά κόμματα και στις μορφές ανταλλαγής απόψεων στο Διαδίκτυο¹⁶².

Η αμυντική διάσταση του δικαιώματος αναλύεται ως «αξίωση για κρατική αποχή από όλες εκείνες τις ενέργειες που μπορούν άμεσα ή έμμεσα να περιορίσουν την πρόσβαση σε και τη χρήση της τεχνολογίας της πληροφορίας και της επικοινωνίας πέρα από το πλαίσιο των συνταγματικών προσδιορισμών και περιορισμών του δικαιώματος»¹⁶³. Ο Ασημάκης χρησιμοποιεί εδώ τον όρο «ελευθερία συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας», στην οποία και αφιερώνει το μεγαλύτερο τμήμα της διατριβής του. Ως κύριες συνιστώσες της ελευθερίας συμμετοχής εκλαμβάνονται η ελευθερία πρόσβασης σε και χρήσης του τεχνολογικού υλικού, η ελευθερία πρόσβασης σε και χρήσης εφαρμογών λογισμικού, η ελευθερία πρόσβασης σε και χρήσης των δικτύων ηλεκτρονικής επικοινωνίας, η ελευθερία πρόσβασης στο σύνολο του παγκόσμιου ψηφιοποιημένου πληροφοριακού αποθέματος (με εκτενή ανάλυση εδώ του ζητήματος των υπερσυνδέσμων, των μηχανών αναζήτησης και των υπηρεσιών της Google) και η ελευθερία πρόσβασης σε και χρήσης των υπόλοιπων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, στις οποίες συγκαταλέγονται τα «ονόματα χώρου» ως δίοδος ανάπτυ-

¹⁶⁰ Ibidem, σ. 151-152.

¹⁶¹ Ibidem, σ. 153-162

¹⁶² Ibidem, σ. 164-173.

¹⁶³ Ibidem, σ. 174.

ξης ηλεκτρονικής προσωπικότητας και ως παγκόσμιος δημόσιος πόρος, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, οι ομάδες συζητήσεων, οι δίαυλοι συνομιλιών και οι ταχυδρομικοί κατάλογοι (με αναλυτική αναφορά εδώ στα θέματα της κρυπτογραφίας και των ηλεκτρονικών υπογραφών, τη χρήση τεχνικών ανωνυμοποίησης και τα λογισμικά peer-to-peer)¹⁶⁴. Ακολουθούν αναπτύξεις για την πρόσβαση στο πληροφοριακό απόθεμα της Δημόσιας Διοίκησης, ενώ ο Ασημάκης δεν παραλείπει να αναλύσει την *αρνητική όψη* της ελευθερίας συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας: την επιλογή της μη χρήσης των ευχερειών που αυτή προσφέρει¹⁶⁵.

- 88 Και η Λ. Μήτρου¹⁶⁶ θεωρεί ότι το δικαίωμα του άρθρου 5Α παρ. 2 Σ. αναπτύσσει ενέργεια αμυντικού δικαιώματος: «Στον πυρήνα του δικαιώματος συγκαταλέγεται η ανεμπόδιστη δυνατότητα πρόσβασης στα τεχνολογικά μέσα και η χρήση των ευχερειών που αυτά επιτρέπουν». Αναφορικά προς το *status activus*, η Μήτρου ισχυρίζεται ότι «το άρθρο 5Α παρ. 2 Συντ. κατοχυρώνει το δικαίωμα ενεργητικής συμμετοχής στις διαδικασίες παραγωγής και διαμόρφωσης του δημόσιου διαλόγου και της πολιτειακής βούλησης»¹⁶⁷. Η Κοινωνία της Πληροφορίας δεν συνιστά απλώς το τεχνολογικό πλαίσιο, αλλά και μία νέα «αντίληψη συμμετοχής, συνιστά μέσο αλλά και ένα νέο πεδίο επικοινωνίας, μία νέα "δημόσια σφαίρα"», ενισχύοντας συστατικές για τη δημοκρατία διεργασίες, «όπως η πληροφόρηση, η επικοινωνία, η διαβούλευση, η συστηματική ανταλλαγή απόψεων και η λήψη αποφάσεων», αμβλύνοντας την αρνητική επενέργεια παραγόντων που δυσχεραίνουν την πολιτική συμμετοχή «όπως ο χρόνος, το μέγεθος, η γνώση και η πρόσβαση»¹⁶⁸. Η εκπλήρωση του δικαιώματος από αυτή τη σκοπιά προϋποθέτει «τη θέσπιση και συμμετοχή σε θεσμοποιημένες διαδικασίες ("*status activus processualis*", "*status constituens*")", που διαμορφώνουν το πολιτειακό γίγνεσθαι και την έννομη τάξη» με μέσα όπως οι ηλεκτρονικές διαδικασίες διαβούλευσης και ψηφοφορίας και η επικοινωνία με τους εκλεγμένους αντιπροσώπους¹⁶⁹.
- 89 Από τη σκοπιά του *status positivus*, η Μήτρου εστιάζει στο «ψηφιακό χάσμα», το οποίο «ενέχει τον κίνδυνο επίταξης υφιστάμενων ανισοτήτων ή δημιουργίας νέων», και ισχυρίζεται ότι στο δικαίωμα του άρθρου 5 Α παρ. 2 ενυπάρχει «μία ειδικότερη εκδοχή της ισότητας»¹⁷⁰. Υπ' αυτό το πρίσμα, σε συνδυασμό και με την αναβάθμιση της αρχής του κοινωνικού κράτους, το δικαίωμα της παρ. 2 του άρθρου 5Α είναι ένα κοινωνικό δικαίωμα, από το οποίο «απορρέει η υποχρέωση του νομοθέτη να άρει ή να απαλύνει

¹⁶⁴ Ibidem, σ. 200-333.

¹⁶⁵ Ibidem, σ. 358-360.

¹⁶⁶ Λ. Μήτρου, «Το δικαίωμα συμμετοχής», ό.π., σ. 42-43.

¹⁶⁷ Ibidem, σ. 44.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Ibidem, σ. 45.

¹⁷⁰ Ibidem, σ. 48.

την “πληροφοριακή ασυμμετρία”, για “δίκαιη κατανομή της πληροφορίας” ή έστω της δυνατότητας απόκτησης και παραγωγής της»¹⁷¹. Άλλωστε, οι κρατικές υποχρεώσεις που απαριθμούνται στο εδ. β' της παρ. 2 του άρθρου 5Α δεν εξαντλούν το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος που κατοχυρώνει το εδ. α' —«*τέτοια ερμηνεία θα αγνοούσε τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τον κοινωνικό χαρακτήρα του δικαιώματος αλλά και τη συμμετοχική φύση του*»¹⁷².

Ερμηνεύοντας τον όρο «διευκολύνει» στο εδ. β' του άρθρου 5 Α παρ. 2, η Μήτρου διατυπώνει επιφυλάξεις ως προς την κανονιστική του ένταση [*«μοιάζει να είναι ήσσονος δεσμευτικότητας έναντι π.χ. διατυπώσεων όπως “εγγυάται” ή “υποχρεούται να διασφαλίζει”*], έτσι *«φαίνεται να παραπέμπει περισσότερο στην εκπλήρωση του status positivus»*], αν και στη συνέχεια εξειδικεύει επαρκώς το περιεχόμενο του όρου, κάνοντας λόγο για υποχρέωση του Κράτους *«να διαμορφώσει ένα ρυθμιστικό πλαίσιο, με το οποίο θα αίρονται τα κωλύματα στην πρόσβαση στις ηλεκτρονικά διακινούμενες πληροφορίες»*¹⁷³. Αντικρούεται μάλιστα η άποψη ότι η διευκόλυνση αφορά τα μέσα για την πρόσβαση στη νέα αγορά πληροφόρησης και όχι στην πληροφορία καθαυτή. Ορθά η Μήτρου παρατηρεί ότι κάτι τέτοιο δεν προκύπτει ούτε από τη γραμματική διατύπωση ούτε από την τελεολογία του δικαιώματος. Άλλωστε, η υποχρέωση του κράτους να διευκολύνει την παραγωγή και την ανταλλαγή πληροφορίας θα έμενε *«μία υπόσχεση κενή περιεχομένου, εάν δεν ολοκληρώνεται με έναν ελάχιστο συγκεκριμένο όγκο, με τη δημιουργία, την ύπαρξη και τη διάθεση περιεχομένου βασικής πληροφόρησης»* —εδώ διατυπώνεται η αρχή ότι *«[τ]ο πληροφοριακό απόθεμα της δημόσιας διοίκησης πρέπει να λειτουργεί προς όφελος όλης της κοινωνίας»*¹⁷⁴. Ακολουθώντας, η Μήτρου τονίζει τη μεγάλη σημασία της καθολικής υπηρεσίας, όπως προβλεπόταν τότε από την Οδηγία 2002/22/ΕΚ, προς εξασφάλιση ενός ελαχίστου επιπέδου τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών για όλους. Παραπέμποντας, δε, στην εργασία του Ασημάκη, η Μήτρου ισχυρίζεται ότι η καθολική υπηρεσία αποτελεί έναν από τους τρόπους ανάπτυξης της τριτενέργειας του δικαιώματος¹⁷⁵.

Αναλύοντας το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 5Α παρ. 2, ο Ανδρέας Τάκης¹⁷⁶ 91 αναφέρεται στην κρατική *«υποχρέωση θωράκισης της δυνατότητας επί ίσοις όροις ελεύθερης πρόσβασης με εγγυήσεις ουσιαστικές και διαδικαστικές»*· στην *«υποχρέωση διασφάλισης της βέλτιστης απόδοσης των πόρων των δικτύων ηλεκτρονικής επικοινωνίας*

¹⁷¹ Ibidem, σ. 49.

¹⁷² Ibidem, σ. 51.

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ Ibidem, σ. 52.

¹⁷⁵ Ibidem, σ. 53-54.

¹⁷⁶ Α. Τάκης, «Πρόσβαση στην ηλεκτρονική επικοινωνία», ό.π., σ. 78-79.

νίας και των διαθέσιμων σχετικών υπηρεσιών»· και στην «υποχρέωση διασφάλισης για τον καθένα της ελάχιστης πραγματικής δυνατότητας πρόσβασης στη δημόσια ηλεκτρονική επικοινωνία». Προηγουμένως, ο ίδιος έχει τοποθετηθεί υπέρ της τριτενέργειας του δικαιώματος, επισημαίνοντας τη θέση υπεροχής των ιδιωτών παρόχων υπηρεσιών δικτύων και υπηρεσιών ηλεκτρονικής επικοινωνίας έναντι των χρηστών αυτών των δικτύων και υπηρεσιών. «Η αποκαλούμενη “τριτενέργεια” των ατομικών ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων στο εσωτερικό της Κοινωνίας της Πληροφορίας δεν είναι παρά η άλλη όψη της ανάδειξης των φορέων εξυπηρέτησης σε φορείς οιονεί δημόσιας εξουσίας. Κύρια πρακτική έκφανση της αμυντικού τύπου τριτενέργειας των ατομικών ελευθεριών στο πεδίο αυτό είναι κατ’ ανάγκη ο σοβαρός περιορισμός των περιορισμών που είναι δυνατόν να επιβάλλουν οι φορείς εξυπηρέτησης στους χρήστες των υπηρεσιών τους»¹⁷⁷. Ο Τάκης φρονεί ότι οι συμβατικές ρήτρες θα πρέπει να περιορίζουν το δικαίωμα πρόσβασης στα δίκτυα ηλεκτρονικής επικοινωνίας «μόνο για λόγους αναγόμενους σε ουσιώδεις απαιτήσεις που το ίδιο το Κράτος απαιτεί ... για την εγκατάσταση και λειτουργία τηλεπικοινωνιακών δικτύων καθώς και λόγους σχετικούς με την ασφάλεια των ίδιων των δικτύων»¹⁷⁸.

- 92 Αξιόλογα στοιχεία για το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας μας δίδει και το προτεινόμενο από τους Παπαχρίστου, Μήτρου, Τάκη και Βιδάλη προσχέδιο νόμου με τίτλο «Συμμετοχή στην Κοινωνία της Πληροφορίας»¹⁷⁹. Μεταξύ των προτεινόμενων εγγυήσεων προβάλλουν αυτές του άρθρου 12 του προσχεδίου: δημιουργία ιστοσελίδας χωρίς προηγούμενη άδεια· απαγόρευση εξάρτησης της παροχής υπηρεσιών φιλοξενίας από το περιεχόμενο των ιστοσελίδων· απόσυρση πληροφοριών μόνον ύστερα από δικαστική απόφαση ή εισαγγελική παραγγελία· κ.λπ. Πολλές από αυτές τις εγγυήσεις απαντώνται πλέον στη νομοθεσία (ενότητα III), σε διεθνή κείμενα (ενότητα II.1) και στη νομολογία του ΕΔΔΑ (ενότητα II.2).

6. Λόγοι περιορισμού του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας

- 93 Η παρ. 2 του άρθρου 5Α προβλέπει εκπλήρωση των υποχρεώσεων του κράτους που πηγάζουν από το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας με τήρηση των συνταγματικών εγγυήσεων για το σεβασμό του ιδιωτικού βίου (άρθρο 9 Σ.), για την προστασία του υποκειμένου προσωπικών δεδομένων από αθέμιτη επεξεργασία τους (άρθρο 9 Α Σ.) και για την ελευθερία των επικοινωνιών που διεξάγονται σε συν-

¹⁷⁷ Ibidem, σ. 71.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Βλ. στον τόμο Παπαχρίστου κ.ά., *Το δικαίωμα συμμετοχής*, ό.π., σελ. 83 επ., καθώς και το εισαγωγικό κείμενο του Τ. Βιδάλη, «Μια πρόταση νομοθετικής πολιτικής για το συνταγματικό δικαίωμα συμμετοχής στην “Κοινωνία της Πληροφορίας”».

θήκες οικειότητας με προστασία του απορρήτου τους (άρθρο 19 Σ.) Οι ανωτέρω όροι διαφοροποιούνται από τους λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρηση κατά την παρ. 1 του άρθρου 5 Α Σ., ενώ λείπει από την παρ. 2 και ρήτρα αντίστοιχη προς αυτήν της απόλυτης αναγκαιότητας της παρ. 1. Σύμφωνα με την Παναγοπούλου-Κουτνατζή¹⁸⁰: «Η διαφοροποίηση των περιορισμών της § 1 από εκείνους της § 2 οδηγεί στο συμπέρασμα της ισχύος ενός μαχητού τεκμηρίου υπέρ της πληροφόρησης σε περίπτωση συγκρούσεώς της με τα αναφερόμενα δικαιώματα, αλλά κατά της πληροφόρησης, όταν αυτή διακινείται ηλεκτρονικά και συγκρούεται με τα δικαιώματα που πηγάζουν από τα άρθρ. 9, 9Α και 19 Σ». Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, η προστασία αυτών των δικαιωμάτων «αποτελεί όρο και όχι όριο της πληροφοριακής ροής σε μία δημοκρατική κοινωνία». Ειδικά η προστασία έναντι αθέμιτης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, «όχι μόνο δεν αντιμάχεται την πληροφορία, αλλά αποτελεί και απαραίτητη προϋπόθεση για την κυκλοφορία της».

Την ορθή αυτή άποψη ενισχύει η διατύπωση της παρ. 2 του άρθρου 5Α, όπου αντί του όρου «περιορισμός» χρησιμοποιείται ο όρος «εγγυήσεις». Πάντως, η πρόσληψη της προστασίας άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων ως όρου άσκησης ενός δικαιώματος δεν οδηγεί απαραίτητα σε απάλειψη της έτερης διάστασης της συνύπαρξης των θεμελιωδών δικαιωμάτων: Της διάστασης του ορίου. Η προστασία έναντι της αθέμιτης επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων αποτελεί σίγουρα όρο για τη σύννομη άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία Πληροφορίας. Γεγονός όμως παραμένει ότι η άσκηση αυτού του δικαιώματος λαμβάνει συχνά εν τοις πράγμασι τη μορφή αθέμιτης εκ πρώτης όψεως επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων. Για να αποφανθεί κανείς οριστικά για το θεμιτό ή μη χαρακτήρα της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων είναι συνήθως αναγκαία η *ad hoc* στάθμιση των αξιώσεων που απορρέουν από τα αντιμαχόμενα δικαιώματα –τέτοια στάθμιση προβλέπεται ρητά ή υπονοείται σε πολλές από τις βάσεις νομιμότητας της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων. Η στάθμιση όμως προϋποθέτει περιορισμό του ενός δικαιώματος από το άλλο. Δικαιούμεστε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι οι περιορισμοί του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας συνιστούν και όρους και όρια για την άσκηση αυτού¹⁸¹.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η απουσία από τις διατάξεις του άρθρου 5Α παρ. 2 Σ. επιφύλαξης υπέρ του νόμου. Παραπέμποντας εδώ σε σχετικές αναπτύξεις του Ε. Βενιζέλου, η Μήτρου ισχυρίζεται, ορθά, ότι η απουσία επιφύλαξης υπέρ του νόμου «δεν στερεί ... από τον κοινό νομοθέτη τη δυνατότητα να επιδιώξει και να εγγραφεί με νομοθετικά μέτρα την πραγμάτωση του δικαιώματος, αν και η παράλειψή του να εκδώσει το σχετικό νόμο δεν έχει επιπτώσεις ως προς την κανονιστική πληρότητα του

¹⁸⁰ Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, «Άρ. 5Α», ό.π., αρ. 13.

¹⁸¹ Έτσι και η Λ. Μήτρου, «Το δικαίωμα συμμετοχής», ό.π., σ. 55.

δικαιώματος»¹⁸². Προφανώς, η σχετική νομοθεσία, εγγυώμενη την εκπλήρωση του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, θέτει ταυτόχρονα και όρια στην άσκησή του, όπως αυτά προκύπτουν λ.χ. από τη νομοθεσία περί προστασίας των προσώπων έναντι αθέμιτης επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων τους. Τούτο επιβεβαιώνεται και από τα νομοθετήματα που παρουσιάστηκαν στην ενότητα III του παρόντος. Περαιτέρω, η ίδια συγγραφέας παρατηρεί ότι οι περιορισμοί του εδ. β' του άρθρου 5Α παρ. 2 Σ. δεν αφορούν μόνο τις κρατικές υποχρεώσεις που απαριθμούνται στο ίδιο εδάφιο, αλλά επίσης το δικαίωμα καθαυτό, όπως κατοχυρώνεται από το εδ. α'¹⁸³. Η Μήτρου¹⁸⁴ παρατηρεί, επίσης, ότι δεν πρόκειται για τους μοναδικούς περιορισμούς, δηλαδή ότι η απαρίθμησή τους είναι ενδεικτική: *«τόσο το δικαίωμα συμμετοχής όσο και τα ειδικότερα δικαιώματα που συνίστανται στην πρόσβαση, την παραγωγή, την ανταλλαγή και τη διάδοση πληροφοριών συναντούν τα όριά τους στην άσκηση άλλων δικαιωμάτων με άμεση ή έμμεση συνταγματική κατοχύρωση, όπως π.χ. τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας ή η προστασία της παιδικής ηλικίας κ.λπ.»*.

- 96 Δεν είναι ασφαλώς δυνατό στο σημείο αυτό να αναλυθούν ούτε οι τρεις εγγενείς περιορισμοί του εδ. β' του άρθρου 5Α παρ. 2, ούτε οι περιορισμοί που προέρχονται από την κατοχύρωση άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Σημειώνουμε απλώς ως πιθανό ερμηνευτικό οδηγό την ωραία διατύπωση του Ασημάκη¹⁸⁵, ότι οι περιορισμοί του εδ. β' σκοπούν να διασφαλίσουν την «πληροφοριακή ισορροπία» στο περιβάλλον του Διαδικτύου.

VI. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

- 97 Το δικαίωμα στην πληροφόρηση της παρ. 1 του άρθρου 5Α Σ. αποτελεί αναγκαίο όρο της προσωπικής αυτονομίας, αλλά και τον πιο κομβικό ίσως όρο για την εκπλήρωση της δημοκρατικής αρχής. Κατά το περιεχόμενό του, το δικαίωμα στην πληροφόρηση προσδιορίζεται από την αρχή του πλουραλισμού¹⁸⁶, ενώ η πραγμάτωσή του σε δημοκρατική κοινωνία προϋποθέτει σειρά θεσμικών εγγυήσεων με αντικείμενο την ελευθερία αναζήτησης, συλλογής και δημοσίευσης πληροφοριών από τους δημοσιογράφους, το δημοσιογραφικό απόρρητο, την προστασία των μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος, την αποτροπή καταχρηστικής προσφυγής στη δικαιοσύνη με στρατηγικές

¹⁸² Ibidem, σ. 54.

¹⁸³ Βλ. επίσης Σ. Ασημάκη, *Η ελευθερία συμμετοχής*, ό.π., σ. 378, ο οποίος συνδέει μάλιστα τη θέση αυτή με τη λέξη «πάντοτε».

¹⁸⁴ Λ. Μήτρου, «Το δικαίωμα συμμετοχής», ό.π., σ. 55-56.

¹⁸⁵ Σ. Ασημάκης, *Η ελευθερία συμμετοχής*, ό.π., σ. 444.

¹⁸⁶ Γ. Σωτηρέλης, *Σύνταγμα & Δημοκρατία*, ό.π., σ. 354-355.

αγωγές που αποθαρρύνουν τη δημοσίευση πληροφοριών δημοσίου συμφέροντος ή και ενδιαφέροντος κ.λπ.

98 Η φιλελεύθερη καχυποψία έναντι των περιορισμών του δικαιώματος στην πληροφόρηση καθιστά δικαιολογημένη την ασυμμετρία των πιθανών λόγων περιορισμού του δικαιώματος αυτού έναντι των λόγων περιορισμού του δικαιώματος του πληροφορείν (ασυμμετρία την οποία ούτως ή άλλως επάγεται η κατοχύρωση των δύο δικαιωμάτων από διαφορετικές πλέον διατάξεις του Ελληνικού Συντάγματος). Είναι, δε, δυνατό να εμφανιστούν περιπτώσεις στις οποίες ένα και το αυτό μέτρο να κρίνεται συνταγματικό ως προς το δικαίωμα του πληροφορείν αλλά αντισυνταγματικό ως προς το δικαίωμα του πληροφορείσθαι, λόγω ακριβώς αυτής της ασυμμετρίας – το παράδειγμα που χρησιμοποιήσαμε, με αφορμή συγκεκριμένη απόφαση του ΣτΕ, ήταν η πιθανότητα δικτυακής αναπαραγωγής βίντεο τηλεοπτικής εκπομπής που παραβιάζει την απαγόρευση μετάδοσης εμπρηστικών δηλώσεων. Κατά την προσέγγιση που υιοθετήσαμε, τα μέτρα περιορισμού και καταστολής παραβιάσεων της ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας από τους φορείς του δικαιώματος του πληροφορείν δεν θα πρέπει να περιλαμβάνουν αφαίρεση του επίμαχου περιεχομένου, όταν ο περιορισμός δικαιολογείται μεν βάσει της ρήτρας «τηρώντας τους νόμους» του άρθρου 14 παρ. 1, αλλά δεν μπορεί να υπαχθεί στους στενά ερμηνευτέους και αποκλειστικά απαριθμούμενους λόγους περιορισμού του δικαιώματος στην πληροφόρησης του εδ. Β' της παρ. 1 του άρθρου 5Α Σ.

99 Από τη σκοπιά, πάντως, της συνταγματικής πολιτικής, θα ήταν σκόπιμη η μελλοντική ενοποίηση των ρυθμίσεων των άρθρων 5Α παρ. 1 και 14, στο πλαίσιο συνολικού εξορθολογισμού του συνταγματικού κειμένου που θα περιλάμβανε και το άρθρο 15 αλλά και τη διάταξη της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 5Α. Τέτοιος εξορθολογισμός θα μπορούσε να περιέχει, ως εγγύηση αλλά και ως αναγνώριση του δυναμικού χαρακτήρα της ερμηνείας του Συντάγματος ιδίως σε αυτές τις θεματικές περιοχές, παραπομπή στην εξελισσόμενη νομολογία του ΕΔΔΑ (λ.χ. με τη διατύπωση «όπως νόμος σύμφωνος με τη νομολογία του ΕΔΔΑ ορίζει»), δικτυώνοντας έτσι το Ελληνικό Σύνταγμα με το ευρωπαϊκό νομικό γίγνεσθαι (το οποίο με τη σειρά του περιλαμβάνει διάλογο μεταξύ του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου¹⁸⁷).

100 Παρά την απουσία του από τη νομολογία, το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας αποτελεί θεμελιωτικό παράγοντα για μεγάλο αριθμό νομοθετημάτων (την ερμηνεία των οποίων θα μπορούσε να υποβοηθήσει το άρθρο 5 Α παρ. 2 Σ.) Όμως, και οι πλούσιες αναλύσεις του δικαιώματος αυτού κατά τη δεκαετία του 2000 επιβεβαιώνουν την άποψή μας ότι η εισφορά της διάταξης δεν περιορίζεται στο συμ-

¹⁸⁷ Βλ. π.χ. την απόφαση του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως του ΔΕΕ της 24.9.2019 στην [υπόθεση C-136/17, GC κ.λπ.](#), η οποία συνομιλεί με την απόφαση του ΕΔΔΑ [M.L. and W.W. v. Germany](#), ό.π. (η οποία, με τη σειρά της, είχε λάβει υπόψη τα κριθέντα στην απόφαση [Google Spain](#) του ΔΕΕ).

βολικό επίπεδο (αν και ούτως ή άλλως δεν θα πρέπει κανείς να υποτιμά τη συμβολική λειτουργία του Συντάγματος), αλλά αποκτά γνησίως κανονιστικό χαρακτήρα αποτελώντας μήτρα επιμέρους δικαιωμάτων (πρόσβασης, πλοήγησης, ανάρτησης, ανταλλαγής, επικοινωνίας, δημιουργίας ιστοτόπων κ.λπ.) και πηγή συγκεκριμένων κρατικών υποχρεώσεων, αλλά και υποχρεώσεων ιδιωτών, ιδίως των παρόχων δικτύων και άλλων υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Όπως είδαμε, η θεωρία έχει κατονομάσει αυτές τις υποχρεώσεις και τις έχει κατατάξει συστηματικά με αναφορά στα τρία γνωστά status του υποκειμένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

- 101 Στο επίπεδο της συνταγματικής πολιτικής, το άρθρο 5Α μπορεί να αξιοποιηθεί ως αφετηρία για τον εξορθολογισμό του συνταγματικού κειμένου αναφορικά προς τα δικαιώματα πληροφόρησης και δημόσιας επικοινωνίας. Ο όρος «Κοινωνία της Πληροφορίας» θα μπορούσε ενδεχομένως να αντικατασταθεί από τον όρο «δίκτυα, υπηρεσίες και σχέσεις της δημόσιας ηλεκτρονικής επικοινωνίας». Θα μπορούσε επίσης να προστεθεί ο όρος της ισοτιμίας κατά τη συμμετοχή. Σε κάθε περίπτωση, οι διατάξεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 5Α, προνοώντας για την εξισωτική, δημοκρατική και συνάμα φιλελεύθερη διαμόρφωση του «νευρικού συστήματος» της δημόσιας επικοινωνίας στις μέρες μας, αποτελούν παράδειγμα σημαντικής συνεισφοράς του αναθεωρητικού νομοθέτη στην αναβάθμιση της ποιότητας του Ελληνικού Συντάγματος.